

ISSN 2616-7611 (Print)
ISSN 2616-762X (Online)

ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Збірник наукових праць

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 10

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО ЛЬВІВСЬКОГО
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
2021

Вісник Львівського торговельно-економічного університету / [ред. кол.: Щур Б. В., Кельман М. С., Котуха О. С. та ін.]. – Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2021. – Вип. 10. – 108 с. – (Юридичні науки).

Збірник наукових праць

Випуск 10

Вісник Львівської комерційної академії. Серія юридична перейменовано у Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки.

Згідно наказу МОН України № 157 (Додаток 4) від 09.02.2021 вісник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії “Б”.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ від 16.06.2016 р. Серія КВ № 22164-12064 ПР. Друкується за ухвалою Вченої ради Львівського торговельно-економічного університету. Протокол засідання Ради № 3 від 16 листопада 2021 року.

Редакційна колегія:

Щур Б. В., д.ю.н., проф., заслужений юрист України (головний редактор);

Кельман М. С., д.ю.н., проф.;

Котуха О. С., к.ю.н., проф.;

Лемеха Р. І., к.ю.н.;

Мальський М. М., д.ю.н.;

Медвідь А. Б., д.ю.н.;

Монаснко А. О., д.ю.н., проф., заслужений юрист України;

Подорожна Т. С., д.ю.н., доц.;

Тильчик О. В., д.ю.н., проф.;

Хайтас Даніел, PhD (Угорщина).

Видання індексується у наукометричних базах:

Vernadsky National Library, Ulrich’s Periodicals, Index Copernicus, Google Scholar, ROAD, WorldCat

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN: 2616-7611 (Print), 2616-762X (Online)

DOI: 10.36477/2616-7611

Електронна версія : <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law>

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ Й ПРАВА

Мельник В. М.

П'ЯТИЙ КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКИЙ ВСЕЛЕНСЬКИЙ ЦЕРКОВНИЙ СОБОР (553 РІК):
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД НА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЮ СУБ'ЄКТНОСТІ
ПАТРІАРХАТІВ СХІДНОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ.....7

Прокіп А. В., Михальський Ю. В.

ТРИ СУДОВІ ПРОЦЕСИ ПЕТРА БУБЕЛИ.....16

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Галушка Н. О., Клебан О. Д.

ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ
АНТИМОНОПОЛЬНО-КОНКУРЕНТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ..... 24

Ковальчук І. В., Курчин О. Г.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ АГРОБІЗНЕСУ..... 29

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Резніченко В. О.

ВИДАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ АКТІВ
ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ..... 36

Соломаха А. Г.

ІНСТИТУТ ПРЕФЕКТА В УКРАЇНІ: МІЖ ВИКЛИКАМИ ТА ПЕРСПЕКТИВАМИ
(НА ОСНОВІ НАУКОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДУМКИ).....42

Соцький А. М.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЛІСУ ЯК ОСНОВНОГО РЕСУРСУ
НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА.....49

Стахів О. О.

СУЧАСНИЙ МЕТОД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ..... 55

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Завальнюк І. В.

ЗАКОННІСТЬ ТА ОБГРУНТОВАНІСТЬ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЯК ГАРАНТІЯ
РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАД СПРАВЕДЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ.....62

Подорожна Т. С., Котуха О. С.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАХИСТУ
КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА.....72

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

Дуфенюк О. М.

ІНСТИТУЦІЙНИЙ БАЛАНС У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....81

ТРУДОВЕ ПРАВО

Мух К. Б.

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....89

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Вайцеховська О. Р.

ПРАВОВА ПРИРОДА ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН МІЖНАРОДНОГО
ВАЛЮТНОГО ФОНДУ З КРАЇНАМИ-ЧЛЕНАМИ.....97

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Заріцька О. С., Заріцький М. Д.

ФІКСАЦІЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ,
У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....103

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Melnyk V. M.

FIFTH ECUMENICAL COUNCIL OF CONSTANTINOPLE (553): THE LEGAL HISTORY VIEW ON THE INSTITUTIONALIZATION OF LEGAL SUBJECTIVITY OF THE EASTERN ROMAN EMPIRE CHRISTIAN PATRIARCHATES.....7

Prokip A. V., Mykhalskyj Yu. V.

THREE TRIALS OF PETRO BUBELA.....16

COMMERCIAL LAW OF UKRAINE

Halushka N. O., Kleban O. D.

THE IMPROVEMENT OF LEGISLATION IN THE SPHERE OF ANTI-MONOPOLY AND COMPETITIVE REGULATION..... 24

Kovalchuk I. V., Kurchin O. G.

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF STATE SUPPORT OF AGROBUSINESS..... 29

ADMINISTRATIVE LAW OF UKRAINE

Reznichenko V. O.

PUBLICATION OF INDIVIDUAL ACTS AS A TOOL OF PUBLIC ADMINISTRATION OF HIGHER LEGAL EDUCATION IN UKRAINE.....36

Solomakha A. G.

INSTITUTE OF PREFECT IN UKRAINE: BETWEEN CHALLENGES AND PROSPECTS (BASED ON SCIENTIFIC AND EXPERT OPINION).....42

Sotskyi A. M.

THE CONCEPT AND FEATURES OF THE FOREST AS THE MAIN RESOURCE OF THE NATURAL ENVIRONMENT..... 49

Stakhiv O. O.

MODERN METHOD OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF SOCIAL AND LABOR RELATIONS IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION.....55

CONSTITUTIONAL LAW OF UKRAINE

Zavalniuk I. V.

LEGALITY AND VALIDITY OF A COURT DECISION AS A GUARANTEE OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLES OF FAIRNESS OF JUDICIAL PROCEEDINGS..... 62

Podorozhna T. S., Kotukha O. S.

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF LEGAL CERTAINTY
THROUGH THE PRISM OF THE PROTECTION OF CONSTITUTIONAL
HUMAN AND CIVIL RIGHTS AND FREEDOMS.....72

CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINOLOGY

Dufeniuk O. M.

THE INSTITUTIONAL BALANCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS..... 81

LABOUR LAW

Mukh K. B.

DISCIPLINARY RESPONSIBILITY OF AN EMPLOYEE
OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE..... 89

INTERNATIONAL LAW

Vaitsekhovska O. R.

THE LEGAL NATURE OF FINANCIAL RELATIONS BETWEEN
THE INTERNATIONAL MONETARY FUND AND MEMBER STATES.....97

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS

Zaritska O.S., Zaritskyi M. D.

FIXATION OF ELECTRONIC EVIDENCE OBTAINED
ON THE INTERNET IN CIVIL PROCEEDINGS..... 103

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ Й ПРАВА

УДК 348.06:348.011.4+348.114:348.31

Мельник В. М.,

melnyk1996ethnology@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5640-0351,

Researcher ID: I-5778-2018,

к.політ.н., головний редактор журналу «Аннали юридичної історії»,

асистент кафедри політології,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ,

викладач кафедри філософії та суспільних наук,

Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова, м. Вінниця

П'ЯТИЙ КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКИЙ ВСЕЛЕНСЬКИЙ ЦЕРКОВНИЙ СОБОР (553 РІК): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД НА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЮ СУБ'ЄКТНОСТІ ПАТРІАРХАТІВ СХІДНОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

***Анотація.** У статті розглядається історико-правовий аспект проведення П'ятого Вселенського Церковного Собору в Константинополі (553 р.). Звертається увага на культурні та політико-правові умови проведення цього заходу. Підкреслюється, що Анафемі та Рішення Собору слід вважати юридичними періоджерелами, розуміння сутності яких украй важливе для осмислення візантійської системи церковного та канонічного права. Крім того, важливим міжнародно-правовим наслідком Константинопольського Собору стало практичне закріплення теоретичної системи пентархії, вперше легалізованої на рівні цілого Християнського Світу спеціальною новелою імператора Юстиніана від 531 року. У рамках П'ятого Вселенського Собору окремі патріархати змогли провести взаємні переговори як із рівні одне перед одним та перед імператором політико-правові інституції. Таким чином, теорія пентархії як система розподілу територіальної юрисдикції всередині Християнської Церкви між п'ятьма патріархатами призвела до інституціоналізації Римського, Константинопольського, Александрійського, Антіохійського, Єрусалимського патріархатів. Усі вони керувались канонами Четвертого Вселенського Церковного Собору в Халкедоні (451 рік) та базувались на засадах тринітаризму. Де-юре, Юстиніан Великий перетворив «канонічні» патріархати у звинтики бюрократичної системи Східної Римської імперії. Знаково, що проведення П'ятого Вселенського Церковного Собору в Константинополі припало саме на 553 рік, коли східноримські (візантійські) війська взяли під контроль Італію й частину Іспанії. У той момент юридична теорія пентархії сполучилась із політичною доктриною реконквісти, відповідно до якої Східна Римська імперія прагнула відновити територіальні межі часів першого християнського імператора Константина. Західна Європа стала об'єктом особливої ідеологічної уваги Константинополя. Зрештою, встановити ефективний політичний нагляд над внутрішнім життям колишніх західних римських провінцій було би зовсім неможливо без прямої підтримки Папства. Анафема сирійському несторіанству та єгипетському монофізитству покликана була продемонструвати папству тотальну безкомпромісність імператорського врядування в насадженні єдиного ортодоксального християнства. Правовим фундаментом для цієї дипломатичної гри Юстиніана Великого виступили: новела 531 р., Едикт 536 р., Послання про форму 553 р., Соборні Рішення 553 р. Всі означені документи вступали в дію після особистого підпису східноримського (візантійського) імператора.*

Ключові слова: канонічне право, Східна Римська імперія (Візантія), міжнародна правосуб'єктність, патріархат, таксис, Вселенський Церковний Собор, пентархія, халкедонське християнство.

Melnyk V. M.,

melnyk1996ethnology@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5640-0351,

Researcher ID: I-5778-2018,

PhD in Political Science, Assistant Professor, Editor-in-Chief of “The Annals of Legal History”,

Assistant Professor at the Department of Political Science,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv,

Lecturer at the Department of Philosophy and Social Science,

Pirogov Memorial National Medical University, Vinnytsya

FIFTH ECUMENICAL COUNCIL OF CONSTANTINOPLE (553): THE LEGAL HISTORY VIEW ON THE INSTITUTIONALIZATION OF LEGAL SUBJECTIVITY OF THE EASTERN ROMAN EMPIRE CHRISTIAN PATRIARCHATES

Abstract. *The article considers the historical and legal aspects of the Fifth Ecumenical Church Council in Constantinople (553 AD). Attention is paid to the cultural and specific legal conditions of this event. It is emphasized that the Anathemas and the Decisions of the Council should be considered as legal sources, understanding the essence of which is extremely important for understanding the Byzantine system of Ecclesiastical and Canon Law. In addition, an important international legal consequence of the Council of Constantinople was the practical consolidation of the theoretical system of the Pentarchy, first legalized at the level of the whole Christian world by a special Novel of Emperor Justinian from 531 AD. Within the framework of the Fifth Ecumenical Council, individual patriarchates were able to hold mutual negotiations both on the level of political and legal institutions before each other and before the emperor. Thus, the theory of pentarchy, as a system of division of territorial jurisdiction within the Christian Church between the five patriarchates, led to the institutionalization of the Roman, Constantinople, Alexandrian, Antioch, and Jerusalem patriarchates. All of these patriarchates were guided by the Canons of the Fourth Ecumenical Church Council in Chalcedon (451 AD) and were based on the principles of Trinitarianism. De jure, Justinian the Great turned the “canonical” patriarchates into the cogs of the bureaucratic system of the Eastern Roman Empire. Significantly, the Fifth Ecumenical Council in Constantinople took place in 553 AD, when Eastern Roman (Byzantine) troops took control of Italy and part of Spain. At that time, the legal theory of Pentarchy merged with the political doctrine of the Reconquista, according to which the Eastern Roman Empire sought to restore the territorial boundaries of the time of the first Christian Emperor Constantine. Western Europe became the object of the special ideological attention of Constantinople. After all, it would be impossible to establish effective political oversight of the internal life of the former western Roman provinces without the direct support of the Papacy. The anathema to Syrian Nestorianism and Egyptian Monophysitism was intended to demonstrate to the Papacy the total uncompromisingness of imperial rule in the planting of a single orthodox Christianity. The legal basis for this diplomatic game of Justinian the Great was: the novella of 531 AD, the Edict of 536 AD, the Epistle of Form of 553 AD, the Conciliar Decisions of 553 AD. All these documents came into force after the personal signature of the Eastern Roman (Byzantine) emperor.*

Key words: Canonical Law, Eastern Roman Empire (Byzantium), International Legal Personality, Patriarchy, Taxis, Ecumenical Council, Pentarchy, Chalcedonian Christianity.

JEL Classification: K 39

DOI: 10.36477/2616-7611-2021-10-01

Постановка проблеми. Канонічно-правовими рішеннями Халкедонського Собору 451 року засновувались «патріархати» [1, с. 30] – адміністративно-територіальні сукупності митрополій [1, с. 24]. Формувалась нова система юрисдикції Християнської Церкви – ієрархічно-територіальна. Таким чином, парафіяльний священник підкорявся місцевому єпископу, єпископ підпорядковувався регіональному архієпископу, архієпископ входив у відання провінційного митро-

полита, а останній ставав підлеглим патріарха, повновладного на теренах кількох імперських провінцій [2, с. 281; 3, с. 63, 71, 91, 135, 147]. У Римській імперії, за згодою імператорів Маркіана (450–457)¹ і Валентиніана III (425–455), створювалися «на віки вічні» п’ять Патріархатів Християнської Церкви [1, с. 31]:

1) Римський патріархат;

¹ Тут і нижче в дужках подаються роки правління імператорів та патріархів.

- 2) Константинопольський патріархат;
- 3) Александрійський патріархат;
- 4) Антіохійський патріархат;
- 5) Єрусалимський патріархат.

Саме в такій послідовності їхні предстоятелі-патріархи вносились у церковні диптихи², що повністю відповідало ролі та значенню відповідних міських центрів [4, с. 175] у соціально-культурному та релігійно-інтелектуальному житті Римської імперії. Важливо, що Християнська Церква визнавалась «халкедонітами» (послідовниками тринітарних рішень Халкедонського собору) «*екклезією екклезій*» – «співтовариством громад» [5]. Сама Церква, як стверджували халкедоніти, повинна складатися з п'яти великих патріархатів, які об'єднували у своєму лоні митрополитів і всіх інших єпископів [1, с. 34–35].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці історико-правової оцінки нормативно-правових актів Собору 553 р. присвячено синтетичні праці М. Граціанського та Р. Павуріса. Останній, зокрема, захистив дисертацію в Університеті Глазго (2001 р.), в якій проаналізував арбітражні повноваження імператора Юстиніана в процесі розгляду спірних питань на П'ятому Вселенському Церковному Соборі. З позицій історії церковного та канонічного права означену тему вивчали: О. Дворкін, Т. Плужанський, В. Менце, П. Ерде, Л. Джероза, Д. Пашков, І. Зайцева, Т. Ковиляєв тощо.

Постановка завдання. Основною метою статті є визначення політико-правової генези правосуб'єктності ключових патріархатів Християнської Церкви, що мали адміністративну монополію на репрезентацію вірних ортодоксального віросповідання протягом тривалого періоду (з 553 по 1054 рр.). Константинопольський Собор 553 р., проведений за ініціативи імператора Юстиніана Великого (527–565), став офіційною точкою відліку для юридичного існування Римського папства, Константинопольської, Александрійської, Антіохійської та Єрусалимської патріархій. Вважаємо створення і функціонування цих патріархатів важливим юридичним прецедентом для вироблення специфічної римсько-візантійської доктрини міжнародної правосуб'єктності, котра визнавала Східну Римську імперію (Візантію) «*єкуменічною*» (наднаціональною та наддержавною) політико-правовою системою.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Халкедонські Рішення 451 р. встановили «*таксис*» [4, с. 29–31] – чітку ієрархію суспільно-політичних і релігійно-політичних інститутів Римської імперії, спільну як для східних, так і для західних провінцій. Аж до 480 р. під час Божественної Літургії ортодоксальні священники мали згадувати імена двох імператорів (західноримського та східноримського), віддаючи їм хвалу як Намісникам Ісуса Христа на землі. У свою чергу після оголошення імператорських імен і титулів священники мусили озвучувати по порядку настоятелів («*патріархів*» або ж «*пап*») п'яти патріархатів. Після політичного занепаду Західної частини Римської імперії і піднесення над усією Європою Східної частини в 476–480 рр. в жодній ортодоксальній єпархії Сходу або Заходу порядок не змінився. Спочатку згадувався імператор (*тепер лише східноримський – єдиний римський імператор у світі*), а потім – настоятелі-патріархи. Однак ім'я імператора з 480 р. було одне – благословлялось виключно ім'я імператора Східної Римської імперії. Першим таким єдиним імператором у літургіях усіх патріарших церков Західної Європи і Візантії став Зенон Ісавр (474–475, 476–491) [7, с. 63–108].

В епоху законотворчості й реконквісти Юстиніана Великого (527–565), халкедонська ідеологія перетворилась у стрімко оновлювану та досить серйозно продуману *політичну теорію пентархії*.

Пентархія (*п'ятипатріархія*) стала основою церковного права Східної Римської імперії і базувалася на визнанні Юстиніаном цивільного значення халкедонських рішень в окремій законодавчій новелі від 531 р. Імператор проголосив: патріарша гідність може належати тільки п'ятьом митрополіям – Римській, Константинопольській, Александрійській, Антіохійській та Єрусалимській [1, с. 35]. При цьому порядок згадування патріархів у диптиху мав відповідати послідовності наведеного переліку. Жоден патріархат не міг тепер пересунутися вище або опуститися нижче в таксисі диптиха, але також ніякий інший патріархат, зокрема, найбільший азійський Ктесифонський патріархат, автокефальна Екклезія кіпріотів або нехалкедонська Вірменська церква, не могли вважатися юридично рівноправною частиною визначеної Юстиніаном Великим пентархії [8; 9].

Формування теорії і практики пентархії, що почалося з Рішень 451 р., завершилося тільки 102 роки потому. Найбільшою релігійною подією в житті Східної Римської імперії VI століття,

² Диптихи – таблички зі списками імен та інституцій, що священник зобов'язувався згадувати під час Божественної Літургії.

безумовно, виявився П'ятий Константинопольський Вселенський Собор, проведений у 553 році [6; 10; 11]³. Взявши під безпосередню політичну владу більшу частину канонічної території Римського патріархату [12, с. 98–100; 13, с. 26]⁴, Юстиніан Великий вирішив увінчати перемоги східноримської (візантійської) зброї намаганням домогтися всезагальної релігійної згоди – черговим Вселенським Собором.

До 553 р. в імперії більш-менш толерантним залишалось ставлення до численних монофізитів [14, с. 194]⁵. По-перше, імператору було не до вирішення цієї проблеми, оскільки всі думки Юстиніана займали кодифікація законодавства, реконкіста та збройні конфлікти в західних провінціях, а також протистояння моторошним епідеміям бубонної чуми 540-х рр. Його дружина Феодора, котра певний час жила в антитринітарно налаштованому Єгипті, сама вважалась монофізиткою [5, с. 115–134] і прихильно ставилася до монофізитських мас Александрії – міста своєї юності.

Для прикладу, близький до прийняття монофізитства клірик, за пропозицією імператриці Феодори, став константинопольським патріархом Анфімом I (роки патріаршества: 535–536). Римський патріарх (тобто папа) Агапіт I виступив проти цього рішення, спеціально приїхав до Константинополя на імператорську аудієнцію, після чого Юстиніан детронізував Анфіма з патріаршої кафедри [14, с. 199–200]. Хоча Феодора й опиралася імператорському рішенню, Юстиніан тримався непохитно: в ті роки продовжувалась кривава війна проти остготів у Італії. Тому підтримка Папи Римського для Константинополя вартувала вкрай дорого. Роль Римської патріаршої дієцезії для візантійської реконкісти західних провінцій була винятковою [4, с. 257–259]. Позбавити себе підтримки основної маси латиномовного населення, що сповідувала ортодоксальне християнство і визнавала Халкедонські Рішення істиною в останній інстанції, Юстиніан не хотів [15]. Протягом 527–565 рр. не проголошувалось, не публікувалось жодного ораторського виступу, писемного запису або нормативно-правового документа, в яких імператор дозволив би собі публічно принижувати значення і гідність Римського Папства (= «Римського Патріархату») [16].

³ 553 рік виявився надзвичайно знаковим для імператора Юстиніана Великого. Саме в 553 році східноримські війська розгромили вестготів у Іспанії та повністю звільнили від остготів терени Італії. Окремі джерела звертають увагу на плани Юстиніана відновити римський контроль також і над Галлією (сучасна територія Франції).

⁴ Йдеться про Північно-Західну Африку та Західну Європу, що перебували під юрисдикцією Римських Пап.

⁵ Мабуть, не останню роль для збереження такої толерантності відіграли монофізитські погляди імператора Анастасія I (491–518).

Навпаки, вперше за багато десятиліть попередніх імператорських сумнівів Юстиніан оголосив церковний диптих пентархії, освячений Халкедонським Собором 451 р., обов'язковим до виконання світським законом⁶. Церковні чиновники, службовці всіх п'яти халкедонських патріархатів, їхніх митрополій і єпископств прирівнювалися до статусу державних службовців (це було помітно на дипломатичному рівні) [17, с. 81].

Імператорським Едиктом від 6 серпня 536 р. Юстиніан підтвердив позбавлення Анфіма духовного сану, оголосивши патріарха злочинцем. Анфім детронізувався з патріаршої кафедри, але його прихистила імператриця Феодора. Цілих дванадцять років, аж до смерті імператриці, Анфім жив у таємному підземеллі на території її константинопольського палацу [5, с. 218]. Після смерті (28 червня 548 р.) канонізованої згодом Феодори⁷ імператор публічно «пробачив» гріхи Анфіма та запросив поваленого патріарха дожити останні роки в імператорській резиденції.

Разом із тим висвячений у константинопольські патріархи особисто Римським Папою Агапітом Міна (536–552) [5, с. 157] помер в 552 р. Патріарший престол успадкував амазійський архімандрит Євтихій (інтронізувався патріархом двічі: в 552–565 і 577–582 рр.) – головний радник «пізнього» Юстиніана. Саме Євтихій очолив підготований попередником Міною П'ятий Константинопольський Вселенський Собор 553 року [18, с. 462–463]⁸.

Отже, П'ятий Вселенський Собор розпочався під головуванням патріарха Євтихія 5 травня 553 р. [18, с. 462]. Основні засідання проходили в Соборі Святої Софії, але сам порядок денний для багатьох затьмарювався відсутністю Папи Римського Вігілія (537–555). Собор об'єднав 153-х ортодоксальних єпископів, з яких було 83 єпископи Константинопольського патріархату, 16 єпископів Римського патріархату (з Іллірика, Мавританії і проконсульської Африки), 10 єпископів Александрійського патріархату, 39 єпископів Антіохійського патріархату, 5 єпископів Єрусалимського патріархату [6; 10; 11; 19; 20].

Пленарні дебати відкрилися дияконом Стефаном, який зачитав присутнім «Послання про

⁶ Римський патріархат у цьому диптиху знаходився на першому місці.

⁷ Смерть Феодори виявилась для Юстиніана психологічним ударом, після якого він уже не зміг повністю оговтатись [4, с. 260]. Тому епоху його правління правильно ділити на два періоди: до та після 548 р. Цей вплив можна прослідкувати навіть у суттєвому зменшенні інтенсивності законодавчої діяльності Юстиніана після 548 р.

⁸ Цікаво, що Юстиніан Великий, на відміну від імператорів Константина (306–337), Феодосія I Великого (379–395), Феодосія II Законодавця (408–450), Маркіана (450–457), не відвідав цю знаменну подію жодного разу. Всі рішення Собору імператор підписував, користуючись послугами придворних кур'єрів та офіційних легатів.

Форму» Юстиніана Великого, написане імператором з метою визначити головне завдання Собору – ліквідацію та осуд ересей [21, с. 24]. Дотримуючись букви імператорського твору, Собор «на віки вічні» засудив монофізитство та несторіанство. Прикметно, що Собор пішов на певні поступки александрійському кліру, проголосивши відвертого монофізита Кирила Александрійського (роки єпископства: 412–444) «Святим Отцем ортодоксії». Замість Отця Кирила засновником монофізитства Собор «призначив» ігумена Євтихія (перша половина V ст.). Водночас Собор установив знак рівності між неодноразово засудженим ересіархом Несторієм та сильно трансформованим персами вченням Ктесифонського патріархату [8]. Всі можливі рецепції-реформації «несторіанства» Константинопольський Собор визнав «богохульними ересями». Собор засудив як несторіанських теоретиків також трьох видатних сирійських богословів V ст. – Феодора Мопсуестійського, Іва Едеського, Феодорита Кирського [19].

Для прикладу, засуджений П'ятим Вселенським Собором Феодор Мопсуестійський жив протягом 350–428 рр. і вважався одним із засновників несторіанської тези про «дві природи в одній особі та одній волі Ісуса Христа», розвинутої набагато пізніше ктесифонським перським патріархом Мар Бабаєм Великим (609–628). По суті, Мар Бабаєв користувався у своїй доктрині не так вченням Несторія, скільки думками Феодора Мопсуестійського⁹. Сам Феодор, як і належить теоретикам несторіанства, був спочатку пресвітером на «канонічній» сирійській території Антіохійської митрополії. У 392–428 рр. він перебував у сані мопсуестійського єпископа і навчав своїх прихожан таким чином: «Ми не повинні думати, що Діва Марія народила Бога. Вона народила не Бога-Слово, а насіння Давидове – людину»; «Цю людину Бог-Слово полюбив пребагато і, оселившись у ній, Бог-Слово дарував їй безсмертя, зробивши її неушкодженою, безсмертною, беззмінною. Бог-Слово звів Ісуса на небо». Про такі тези учасники П'ятого Вселенського Собору висловили таке канонічне судження: «Анафема Феодору Мопсуестійському... він зганьбив Євангеліє, він осквернив будівлю нашого спасіння». Сьогодні єпископ Феодор залишається єретиком як у православному, так і в католицькому богослов'ї, проте вважається «святим» несто-

ріанською Ассирійською церквою Сходу (де-юре прямою спадкоємицею Ктесифонського патріархату) [8; 9; 22].

Окремо, але «посмертно» піддався анафемі також єпископ Аполлінарій Лаодикійський (310–390), що в IV ст. вважався одним із найпотужніших противників аріанства, але одночасно проповідував «Одну Природу Бога втіленого». Саме теоретичні напрацювання Аполлінарія Лаодикійського використовував Кирило Александрійський для аргументації монофізитського вчення і для підтримки ересіарха Євтихія.

Собор, за згоди александрійців, учинив цікаву юридичну хитрість. Сам Кирило Александрійський як образ персоніфікації культури та політичних інтересів єгипетських еліт був офіційно виправданий перед усіма попередніми звинуваченнями, проголошений «стовпом Христової Церкви, її Батьком». Однак головний учитель Кирила Александрійського (Аполлінарій Лаодикійський), так само, як і головний послідовник (Євтихій Паннонський), засуджувались та проклинались Собором [19; 20; 23]. Таким чином, Кирила, котрий виступив сполучною ланкою між теорією (Аполлінарій) і практикою (Євтихій) монофізитської ересі, котрий все життя проповідував наявність у Христа тільки однієї природи (Божественної, але не Людської), почали шанувати на одному рівні з усіма ортодоксальними мислителями. Однак, незважаючи на соборне визнання Кирила Александрійського «стовпом церкви», його основоположні тези, що містили ідеї Аполлінарія, не могли бути опубліковані або ж піддані дискусіям, оскільки формально «належали не йому, а Аполлінарію – ересіарху монофізитства». Кирило ставав просто знаковою постаттю александрійської дієцезії, але його вчення, дуже образне і символічне, згідно з постановами П'ятого Собору, вилучалося з переліку канонічно дозволених патристичних праць [24; 25; 26; 27].

Як і у випадку з *колізією єпископа Аполлінарія Лаодикійського* Вселенський Собор посмертно засудив як ересіархів ряд мислителів, що вже встигли стати історичними [9; 28; 29; 30; 31]:

а) славетного давньоафінського філософа Платона (428–347 рр. до н.е.);

б) фундатора вчення про загальне спасіння (апокатастасис) Орігена Адаманта (185–254 рр. н. е.);

в) творця аріанської версії християнства й александрійського пресвітера гарамантського походження Арія (256–336 рр.);

г) послідовника ідей апокатастасису Євагрія Понтійського (346–399 рр.);

⁹ Що цікаво, несторіанство іменувалось несторіанством не стільки внаслідок сприйняття доволі специфічного вчення його засновника, скільки через сакралізацію культу страждань Несторія від несправедливості Римської імперії.

д) монофізитського святого Дідіма Сліпого (312–398 рр.);

е) прихильника «абсолютної неподібності Отця і Сина, їхньої докорінної відмінності», засновника ультрарадикальної течії арианства під назвою «аномейство» («неподібність») – Євномія Кізікського (335–394 рр.).

Окремо Собор «зобов'язав зображати Сина Божого в людській подобі, а не у вигляді агнця».

Звертаємо увагу: піддаючи осуду, через анафематствування Платона, цілий пізноантичний інтелектуальний напрям [32, s. 17–22]¹⁰, П'ятий Вселенський Собор 553 р. прокляв трактати і думки, що протягом наступних століть залишалися найважливішою основою для навчання грамотних священників [33].

До того ж на прикладі анафемати Платону ми бачимо ще більшу юридичну колізію, ніж це було у випадку з Кирилом Александрійським. Навіть в ортодоксальних мислителів, особливо в західних провінціях імперії, виникали «неканонічні» думки: якщо Вселенський Собор засудив монофізитів Аполлінарія Лаодикійського, вчителя Кирила Александрійського і Євтихія Паннонського, учня Кирила Александрійського, тоді чому ортодоксальні єпископи не засудили «середину» цієї монофізитської ересі – самого єпископа Кирила? Адже, засудивши Платона, святі отці добре знали, що Платон був учнем і реципієнтом ідей Сократа (470–399 рр. до н. е.), а також учителем і наставником творця понятійно-категоріального апарату більшості наук, видатного філософа Аристотеля (384–322 рр. до н. е.). Платон, хоч і був виключно самобутнім мислителем, усе ж отримував свої початкові пізнання саме від Сократа і першим склав наукову картину фізичного гнозису для Аристотеля, який у свою чергу виступив учителем і придворним філософом «екуменічного» царя Олександра Македонського (роки життя: 356–323 рр. до н. е.). Таким чином, шляхом спадкової хронології, наставництва філософів царям і царів філософам можна було би довести логічний ланцюг *правонаступництва* аж до правління самого імператора Юстиніана Великого (527–565). Якщо Собор відмовився засудити Кирила Александрійського – логічний аналог Платона в теоретичній системі «Аполлінарій Лаодикійський – Євтихій Паннонський», то, відповідно, він мав би засудити теоретичну систему «Сократ – Аристотель», котра сукупно справила на розуми сучасників набагато більший вплив, аніж реципієнт Сократа Платон [26; 32, s. 11–33].

Така логічна непослідовність соборних суджень далі безліч разів витлумачувалась покровителями несторіанства (шахіншахами Ірану з династії Сасанідів) на користь Перського царства як «очевидне порушення здорового глузду» [22; 34].

Висновки та перспективи для подальших досліджень. П'ятий Константинопольський Вселенський Собор 553 р. слід вважати останнім загально визнаним собором ортодоксального духовенства за доби античності. Наступні, аналогічні за статусом і значенням, збори кліру відбулися аж 127 років потому¹¹, в абсолютно нових і неприйнятних для епохи Юстиніана умовах [22, с. 116]. Втім, на той час уже пішов хронологічний відлік раннього середньовіччя (VII – XI ст.). Ініціатором та керівником цього Шостого Вселенського Собору став імператор Константин (668–685) з династії Іраклія Великого (610–641). Шостий Собор сприяв політиці Константина, що мала на меті примирення Константинопольського патріархату і Римського папства. Єресі знову піддавалися юридичному осуду, відносини з Римом поступово налагоджувалися, але на той час Візантія майже повністю втратила азійські й африканські провінції, перебуваючи під ударами новоявленого ворога – мусульман. Не буде великим перебільшенням стверджувати, що Константин у той момент намагався знайти в Папському Римі свою військово-політичну опору та місце для відступу в разі оволодіння мусульманами Босфором.

Так чи інакше, але історія Вселенських Церковних Соборів доводить: Східна Римська імперія, як і будь-яке полікультурне політичне об'єднання, була дуже строкатою в етнокультурному плані й може вважатися прикладом *«квітучого розмаїття»* , де інтелектуальне життя щодня продукувало нові естетичні смаки, етичні стандарти, філософські системи, логічні задачі, юридичні норми. До 600-го року ніде у світі не існувало настільки вируючого котла розумової та фізичної роботи, що поєднував би настільки різні народи і настільки суперечливі світоглядні підходи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пашков Д.В. Прот. Пентархия патриархатов при императоре Юстиниане I: предпосылки. *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия 2: История Русской Православной Церкви.* 2020. Вып. 97. С. 23–39.
2. Джероза Ліберо. Церковне право. Львів : Свічадо, 2001. 336 с.

¹⁰ Йдеться про неоплатонізм.

¹¹ Масмо на увазі Шостий Константинопольський Вселенський Собор 680–681 рр.

3. Ерте Петер. Церковне конституційне право. Львів : Свічадо, 1998. 156 с.
4. Курбатов Г.Л. Ранневизантийские портреты: К истории общественно-политической мысли. Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1991. 272 с.
5. Грацианский М.В. Император Юстиниан Великий и наследие Халкидонского Собора. Москва : Издательство Московского университета, 2016. 392 с.
6. Акимов В.В. Вселенские соборы. Минск : Институт теологии имени святых Мефодия и Кирилла, 2010. 156 с.
7. Мельник В.М. Смена эпох: очерк формирования римско-византийской доктрины международного права (III–VI века). *Аннали юридичної історії*. 2018. Том 2. № 1–2. С. 63–108.
8. Заболотный Е.А. Церковь Востока и религиозная политика императора Юстиниана. *Византийский временник*. 2015. Т. 74. С. 47–60.
9. Menze V.-L. Justinian and the making of the Syrian Orthodox Church. Oxford : Oxford University Press, 2008. 316 p.
10. Болотов В.В. История Церкви в период Вселенских Соборов. Москва : Поколение, 2007. 720 с.
11. Карташев А.В. Вселенские соборы. Клин : Фонд «Христианская жизнь», 2004. 686 с.
12. Бахрушин С.В., Косминский Е.А. Варварские государства и Византия. *История дипломатии* / под редакцией В.П. Потемкина. Москва : ОГИЗ, 1941. Т. 1. С. 93–116.
13. Удальцова З.В. Византийская культура. Москва : Наука, 1988. 288 с.
14. Кулаковский Ю.А. История Византии. Санкт-Петербург : Алетей, 1996. Т. II: 518–602 гг. 400 с.
15. Зайцева Е.С. Борьба за *uirbs*: Юстиниан и сенаторская аристократия Рима. *Вестник Пермского университета. История*. 2020. № 2 (49). С. 5–16.
16. Удальцова З.В. Италия и Византия в VI веке. Москва : Издательство АН СССР, 1959. 548 с.
17. Сергеев В.С. Дипломатия Древнего Рима. История дипломатии / под редакцией В.П. Потемкина. Москва : ОГИЗ, 1941. Т. 1. С. 58–88.
18. Дворкин А.Л. Очерки по истории Вселенской Православной Церкви. Курс лекций. Нижний Новгород : Христианская библиотека, 2016. 1024 с.
19. Деяния Вселенских Соборовъ, изданныя въ русскомъ переводе при Императорской Казанской Духовной Академии. Томъ пятый. Казань : Центральная типография, 1913. 324 с.
20. Лебедев А.П. Собрание церковно-исторических сочинений профессора Алексея Лебедева. Москва : Печатня А. И.Снегиревой, 1897. Том IV: История Вселенских соборов. Часть II: Вселенские соборы VI и VII и VIII веков. 332 с.
21. Грацианский М.В. Св. император Юстиниан и спор о Трёх Главах (540–553). *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия I: Богословие. Философия*. 2007. № 1 (17). С. 7–26.
22. Мельник В.М. Церковно-политический сепаратизм в пределах юго-восточной Византии: публично-правовой контекст (553–564 годы). *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Випуск 87. С. 113–119.
23. Pavouris R. The condemnation of the Christology of the three chapters in its historical and doctrinal context: the assessment and judgement of Emperor Justinian and the Fifth Ecumenical Council (553). PhD thesis. University of Glasgow, 2001. 276 p.
24. Бирюков Д.С. Универсалии и индивидуация в раннехристианской и византийской мысли. *Логика и онтология в византийской догматической полемике: очерки*. Санкт-Петербург : «Центр содействия образованию», 2020. С. 15–98.
25. Бычков В.В. Образ как категория византийской эстетики. *Византийский временник*. 1973. Том 34. С. 151–168.
26. Лурье В.М. Трансформации аристотелевской «онтологии» в византийских богословских дискуссиях VI–VII веков : автореф. дисс. ... на соискание ученой степени доктора философских наук : 09.00.03 «История философии». Санкт-Петербург : СПбГУ, 2008. 38 с.
27. Сидоров А.И. Некоторые проблемы ранневизантийской философии. *Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования за 1985 г.* Москва : Наука, 1986. С. 206–219.
28. Зайцева И.В. Осуждение оригеновского учения о предсуществовании и переселении душ в IV–VI вв. *Via in tempore. История. Политология*. 2020. Т. 47. № 2. С. 259–268.
29. Ковыляев Т.Л. Осуждение Оригена на V Вселенском Соборе. *Пивоваровские чтения. Синтетическая парадигма: наука, философия, религиоведение (Екатеринбург, 01-03 ноября 2018 года)*. Екатеринбург : «Деловая книга», 2019. С. 224–225.
30. Стржалковская А.Д. Осуждение ереси Оригена на V Вселенском соборе. *Классическая и византийская традиция* : сб. материалов XI науч. конф. Белгород : НИУ БелГУ, 2017. С. 328–332.
31. Храпов А.В. Первый эдикт императора Юстиниана о «трех главах»: богословский и историографический аспекты. *Диалог культур и цивилизаций* : материалы Международной научно-практической конференции / под общ. ред. Ч.Б. Далецкого, А.Ю. Платко. Москва : Московский государственный лингвистический университет, 2019. С. 628–633.
32. Płużański Tadeusz. Filozoficzna myśl zachodniego oświecenia: od starożytności do okresu oświecenia. Warszawa : Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1989. 244 s.
33. Риер Я.Г. История средневековых цивилизаций в 5 частях. Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова,

2002. Часть 4: История средневековой культуры Западной, Центральной и Южной Европы. 240 с.

34. Мельник В.М. К вопросу о культурно-юридическом взаимодействии Сасанидского Ирана и Восточной Римской империи. *Этническая культура*. 2020. № 4 (5). С. 33–38.

REFERENCES:

1. Pashkov D. V., prot. Pentarhija patriarhatov pri imperatore Justiniane I: predposylki. Vestnik Pravoslavnogo Svjato-Tihonovskogo gumanitarnogo universiteta. Serija 2: Istorija. Istorija Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi. 2020. Vyp. 97. S. 23-39.
2. Dzherozza Libero. Tserkovne pravo. Lviv: Svichado, 2001. 336 s.
3. Erde Peter. Tserkovne konstytutsiine pravo. Lviv: Svichado, 1998. 156 s.
4. Kurbatov G. L. Rannevizantijskie portrety: K istorii obshhestvenno-politicheskoy mysli. L.: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta, 1991. 272 s.
5. Gracianskij M. V. Imperator Justinian Velikij i nasledie Halkidonskogo Sobora. M.: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 2016. 392 s.
6. Akimov V. V. Vselenskie sobory. Minsk: Institut teologii imeni svjatyh Mefodija i Kirilla, 2010. 156 s.
7. Melnyk V. M. Smena epoch: ocherk formirovanija rimsko-vizantijskoj doktriny mezhdunarodnogo prava (III–VI veka). The Annals of Legal History. Tom 2. № 1-2. 2018. S. 63-108.
8. Zabolotnyj E. A. Cerkov' Vostoka i religioznaja politika imperatora Justiniana. Vizantijskij vremennik. 2015. T. 74. S. 47-60.
9. Menze V.-L. Justinian and the making of the Syrian Orthodox Church. Oxford: Oxford University Press, 2008. 316 p.
10. Bolotov V. V. Istorija Cerkvi v period Vselskikh Soborov. M.: Pokolenie, 2007. 720 s.
11. Kartashjov A. V. Vselenskie sobory. Klin : Fond «Hristianskaja zhizn'», 2004. 686 s.
12. Bahrushin S. V., Kosminskij E. A. Varvarskie gosudarstva i Vizantija. Istorija diplomatii. Tom pervyj. Pod redakciej V. P. Potemkina. M.: OGIZ, 1941. S. 93-116.
13. Udalcova Z. V. Vizantijskaja kul'tura. M.: Nauka, 1988. 288 s.
14. Kulakovskij Ju. A. Istorija Vizantii. T. II. 518-602 gg. SPb.: Aletejja, 1996. 400 s.
15. Zajceva E. S. Bor'ba za urbs: Justinian i senatorskaja aristokratija Rima. Vestnik Permskogo universiteta. Istorija. 2020. № 2(49). S. 5-16.
16. Udalcova Z. V. Italija i Vizantija v VI veke. M.: Izdatel'stvo AN SSSR, 1959. 548 s.
17. Sergeev V. S. Diplomacija Drevnego Rima. Istorija diplomatii. Tom pervyj. Pod redakciej V. P. Potemkina. M.: OGIZ, 1941. S. 58-88.
18. Dvorkin A. L. Oчерki po istorii Vselskoj Pravoslavnoj Cerkvi. Kurs lekcij. Nizhnij Novgorod: Hristianskaja biblioteka, 2016. 1024 s.
19. Dejanija Vselenskih Soborov, izdannyja v russkom perevode pri Imperatorskoj Kazanskoj Duhovnoj Akademii. Tom pjatyj. Kazan': Central'naja tipografija, 1913. 324 s.
20. Lebedev A. P. Sobranie cerkovno-istoricheskij sochinenij professora Alekseja Lebedeva. Tom IV. Istorija Vselenskih soborov. Chast' II: Vselenskie sobory VI i VII i VIII vekov. M.: Pechatnja A. I. Snegirevoj, 1897. 332 s.
21. Gracianskij, M. V. Sv. imperator Justinian i spor o Trjoh Glavah (540-553). Vestnik Pravoslavnogo Svjato-Tihonovskogo gumanitarnogo universiteta. Serija 1: Bogoslovie. Filosofija. 2007. № 1(17). S. 7-26.
22. Melnyk V. M. Cerkovno-politicheskij separatizm v predelah jugo-vostochnoj Vizantii: publichno-pravovoj kontekst (553-564 gody). Aktual'ni problemy derzhavy i prava. 2020. Vypusk 87. S. 113-119.
23. Pavouris R. The condemnation of the Christology of the three chapters in its historical and doctrinal context: the assessment and judgement of Emperor Justinian and the Fifth Ecumenical Council (553). PhD thesis. University of Glasgow, 2001. 276 p.
24. Birjukov D. S. Universalii i individuacija v rannehristianskoj i vizantijskoj mysli. Logika i ontologija v vizantijskoj dogmatischej polemike: oчерki. SPb: «Centr sodejstvija obrazovaniju», 2020. S. 15-98.
25. Bychkov V. V. Obraz kak kategorija vizantijskoj jestetiki. Vizantijskij vremennik. 1973. Tom 34. S. 151-168.
26. Lur'e V. M. Transformacii aristotelevskoj «ontologii» v vizantijskijh bogoslovskijh diskussijah VI–VII vekov: special'nost' 09.00.03 «Istorija filosofii»: avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni doktora filosofskijh nauk. SPb: SPbGU, 2008. 38 s.
27. Sidorov A. I. Nekotorye problemy rannevizantijskoj filosofii. Drevnejshie gosudarstva na territorii SSSR: Materialy i issledovanija za 1985 g. M.: Nauka, 1986. S. 206-219.
28. Zajceva I. V. Osuzhdenie origenovskogo uchenija o predsushhestvovanii i pereselenii dush v IV–VI vv. Via in tempore. Istorija. Politologija. 2020. T. 47. № 2. S. 259-268.
29. Kovyljaev T. L. Osuzhdenie Origena na V Vselenskom Sobore. Pivovarovskie chtenija. Sinteticheskaja paradigma: nauka, filosofija, religiovedenie (Ekaterinburg, 01-03 nojabrja 2018 goda). Ekaterinburg: «Delovaja kniga», 2019. S. 224-225.
30. Strzhalkovskaja A. D. Osuzhdenie eresi Origena na V Vselenskom sobore. Klassicheskaja i vizantijskaja tradicija. Sb. Materialov nauch. konf. Belgorod: NIU BelGU, 2017. S. 328-332.
31. Hrapov A. V. Pervyj jedikt imperatora Justiniana o «treh glavah»: bogoslovskij i istoriograficheskij aspekty. Dialog kul'tur i civilizacij: Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoi konferencii. Pod obshh. red. Ch. B. Daleckogo, A. Ju. Platko. M.:

Moskovskij gosudarstvennyj lingvisticheskij universitet, 2019. S. 628-633.

32. Płużański Tadeusz. Filozoficzna myśl zachodniego oświecenia: od starożytności do okresu oświecenia. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1989. 244 s.

33. Rier Ja. G. Istorija srednevekovyh civilizacij v 5 chastjah. Chast' chetvertaja. Istorija srednevek-

ovoj kul'tury Zapadnoj, Central'noj i Juzhnoj Evropy. Mogilev: MGU im. A. A. Kuleshova, 2002. 240 s.

34. Melnyk V. M. K voprosu o kul'turno-juridicheskom vzaimodejstvii Sasanidskogo Irana i Vostochnoj Rimskoj imperii. Etnicheskaja kul'tura. 2020. № 4 (5). S. 33-38.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2021

УДК 94. 477. 340. 15

Прокіп А. В.,

andrprokip@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7941-9909,

Researcher ID AAE-9107-2019,

к.і.н., доц., провідний науковий співробітник,

Львівський історичний музей, м. Львів

Михальський Ю. В.,

myhalski@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1564-2604,

Researcher ID F-1372-2019,

к.і.н., доц., завідувач кафедри історії і філософії,

Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ТРИ СУДОВІ ПРОЦЕСИ ПЕТРА БУБЕЛИ

Анотація. Метою даної статті є розкриття юридичних колізій на життєвому шляху Петра Бубели (трьох судових процесів за його участі – 1911, 1919 та 1931 рр.) – одного з провідних галицьких військових діячів, юриста за освітою, який упродовж 1908–1913 рр. навчався на правничому факультеті Львівського університету. Методологія дослідження спирається на принципи історизму, об'єктивності та системності. У ході дослідження застосовувалися такі конкретно-історичні методи: проблемно-хронологічний та історико-біографічний. Наукова новизна полягає в тому, що на основі опублікованих та неопублікованих джерел (архівних документів) і наукових розвідок розглянуто причини, хід, наслідки трьох судових процесів, у яких доводилося брати участь П. Бубелі в різних якостях. На судовому процесі 1911 р. П. Бубела виступав як обвинувачуваний австрійською владою нібито в образі релігійних почуттів селян на зборах громади села Лисиничі, що відбулися 1910 р. На судовому процесі 1911 р. П. Бубелу засуджено до двох тижнів арешту, заміненіх згодом грошовим штрафом.

У період Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) П. Бубела входив до складу галицького уряду, займав посаду заступника державного секретаря військових справ. У 1919 р. взяв участь як військовий юрист і представник влади в судовому процесі над генералом М. Тарнавським.

З 1920 р. проживав в Одесі. На початку 1931 р. заарештований радянськими органами Державного політичного управління (ДПУ) й звинувачений в антирадянській діяльності, зокрема в участі та керівництві військовою групою т. зв. «української контрреволюційної організації», що нібито діяла на Одещині, була частиною «Всеукраїнського національного центру» на чолі з М. Грушевським і Г. Коссаком та нібито готувала збройне повстання проти радянської влади, в членстві та керівництві одеським відділенням Української Військової Організації (УВО). Після закритого судового розгляду «судова трійка» ДПУ засудила П. Бубелу до трьох років таборів. Реабілітований посмертно в 1989 р.

Ключові слова: П. Бубела, судовий процес, судова «трійка», Одеса, радянський режим, Державне політичне управління (ДПУ), Українська військова організація (УВО).

Prokip A. V.,

andrprokip@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7941-9909,

ResearcherID AAE-9107-2019,

Ph.D. in History, Associate Professor, Leading Researcher,

Lviv Historical Museum, Lviv

Mykhalskyj Yu. V.,

myhalski@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1564-2604,

ResearcherID F-1372-2019,

Ph.D. in History, Associate Professor, Head of the Department of History and Philosophy,

Lviv University of Trade and Economics, Lviv

THREE TRIALS OF PETRO BUBELA

Abstract. *The purpose of this article is to reveal the legal conflicts in the life of Peter Bubela (three trials with his participation – 1911, 1919 and 1931) – one of the leading Galician military figures, a lawyer by education, who during 1908-1913 studied law Faculty of Lviv University. The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity and systematics. The following specific historical methods were used in the study: problem-chronological and historical-biographical. The scientific novelty lies in the fact that on the basis of published and unpublished sources (archival documents) and scientific investigations the causes, course, consequences of three lawsuits in which P. Bubela had to participate in different capacities are considered. At the trial in 1911, P. Bubela acted as an accused by the Austrian authorities in the image of the religious feelings of the peasants at a meeting of the community of the village of Lysynychi, which took place in 1910. At the trial in 1911, P. Bubela was sentenced to two weeks in prison. subsequently a fine.*

During the period of the Western Ukrainian People's Republic (WUPR-ZUNR) P. Bubela was a member of the Galician government, held the position of Deputy Secretary of State for Military Affairs. In 1919 he took part as a military lawyer and a representative of the authorities in the trial of General M. Tarnavsky.

From 1920 he lived in Odesa. In 1931 he was arrested by the Soviet bodies of the State Political Administration (SPA-DPU) and accused of anti-Soviet activities, in particular of participating in and leading a so-called military group. The "Ukrainian counter-revolutionary organization" that allegedly operated in the Odesa region was part of the All-Ukrainian National Center, led by M. Hrushevsky and G. Kossak, and was preparing an armed uprising against Soviet rule, membership and leadership of the Odesa branch of the Ukrainian Military Organization (UMO-UVO). After a closed trial, the DPU's "judicial trijka" sentenced P. Bubela to three years in prison camps. Rehabilitated posthumously in 1989.

Key words: P. Bubela, trial, "trijka" trial, Odesa, Soviet regime, State Political Administration (DPU), Ukrainian Military Organization (UMO-UVO).

JEL: K 41

DOI: 10.36477/2616-7611-2021-10-02

Постановка проблеми. Петро Бубела – юрист за освітою, український військовий, державний і громадсько-політичний діяч першої половини ХХ ст., який усе життя присвятив боротьбі за права українського народу, походив із селянської родини. Його батько, Іван Бубела із села Лисиничі, не маючи можливості дати вищу освіту всім своїм дітям, а їх у нього було шестеро, вирішив дати освіту Петру.

Як згадував П. Бубела: «Народився у 1889 році в сім'ї селянина. Крім мене, було 3 братів і 3 сестри. Вчився я один. Закінчив академічну українську гімназію у Львові в 1908 р. Цього ж року записався до юридичного факультету Львівського університету» [3, арк. 3]. Зокрема, згідно з документами деканату юридичного факультету, студент П. Бубела в 1908/1909 н. р. вивчав такі предмети, як «Історія і система німецького права», «Католицьке церковне право», «Історія устрою Австрії» та ін. [2, арк. 215].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для написання статті було використано спогади безпосередніх учасників подій, таких як І. Боберський [1] і М. Тарнавський [11]. Праці дослідників К. Курилишина [5], В. Кучерука [6], М. Литвина, К. Науменка [8; 9], В. Лаби [7],

Г. Палажій [10] частково відображають дану проблематику. Джерельною базою послужили матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Львові [12], Державного архіву Львівської області [2], Державного архіву Одеської області [3].

Постановка завдання. Метою публікації є розгляд юридичних колізій на життєвому шляху Петра Бубели, пов'язаних із трьома судовими процесами за його участі 1911, 1919 та 1931 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще будучи студентом юридичного факультету, П. Бубела включився в активну громадську та політичну роботу, в якій йому діяльно допомагав товариш, колега по гімназії та правничому факультету, майбутній військовий та політичний лідер Євген Коновалець. П. Бубела зазначав, що «у гімназії до жодної партії не належав, правда, брав участь у позашкільних гуртках, гуртки ці більш політичного виразного характеру не носили. На університеті, як і вся тоді студентська молодь, брав участь у культурно-освітній роботі серед селянства. Роботу переважно проводило студентство, особливо діти селян, які пожадали принести користь тому суспільству, з якого вони вийшли...» [3, арк. 3].

Ця робота не всім подобалася, і 1911 р. йому вперше довелося зіткнутися з репресивною системою держави, тоді Австро-Угорської імперії. Справа полягала в нібито образі релігійних почуттів віруючих, якої П. Бубела припустився на селянських зборах громади Лисинич 1910 р.

Судовий процес над П. Бубелою висвітлювався в тодішній пресі, зокрема в часописі «Діло», де з цього приводу можна прочитати таке: «Вчора відбувалася перед львівським карним трибуналом розправа проти студ. прав Петра Бубели з Лисинич під Львовом обжалуваного о обиду релігії за параграф 303 З. К. Вини допустився обжалуваний в той спосіб, що дня 22 грудня м. р. перед зібраними селянами Лисинич відчитав фейлетон М. Курцеби п. з. «Шкрипція», поміщений у «Свободі» з 15 грудня 1910. Фейлетон відносився до справи конскрипції і мав на меті виказати, що руські селяни-латинники є Русинами. М. и. у фейлетоні подано «Отче наш», так як його говорять латинники, не знаючи польської мови і намагаючі говорити молитву польською мовою. За відчитане сего фейлетону потягнуто п. Бубелу до судово-карної одвічальности. Під час розправи зізнали всі свідки, що Бубела не ніякої обиди релігії не допускався. Коли під час читання хтось в куті засьміявся, читаючий перший звернув йому увагу, що нема чого сьміятися, бо він відчитує статтю не для жартів і кпин, але дає доказ, як перекручує навіть молитву «Отче наш» такий Русин, що не вміє, а хоче говорити по польськи. І власне з того декотрі свідки – як пр. сьв. Кость Баран – сьміялися, але не з самої молитви. Закинено також обжалованому, що не обмежився на відчитанню інкримінованого «Отче-нашу», але додавав від себе обиджаючі релігії «пояснення». Обжалуваний заперечував се, а оборонець др. Михайло Терлецький вносив так в слідстві як на розправі на переслухане свідків, що весь час стояли близько обжалуваного, а ніяких таких слів не чули. Одначе слідчий судия, а так само і трибунал не допустили сих свідків, тільки оперлися на свідках, що стояли коло дверей і з надвору та з природи річи серед розмов і гамору не могли поодиноких слів бесідника чути. Двох свідків, Марию Бачинську і Павлину Баран на внесенє прокуратора відіслано до слідчої в'язниці за те, що при розправі зложили иньші зізнання, як в слідстві вони потверджували, що чули такі і такі слова. Заприсяжені мусіли відкликати сі зізнання, заявляючи, що під присягою не можуть говорити неправди. Тепер будуть за те відповідати. Трибунал по переведеній розправі

засудив об жалуваного на 14 днів арешту. Проти засуду оборона внесла відклик до касаційного трибуналу» [4, с. 3].

З великими труднощами П. Бубелі вдалося тоді уникнути реального ув'язнення, заміненого грошовим штрафом. Він сам зазначав: «...Львівський суд без фактичних даних присудив мене на 2 тижні в'язниці за образу релігії, що потягло за собою за тодішніми законами втрату студентських прав. З великими труднощами, ухвала суду, себ-то в'язниці була замінена грошовою карою, і це дозволило продовжувати студії і роботу. Але ж мені відплачено другим, а саме забрано на військову службу в момент, коли скінчав Університет і повинен був приступити до іспиту, а тим самим цілковито ізольовано від політичного життя. Випадків такого поведження було не мало, оскільки після 1908 року (вбивство намісника графа Потоцького студентом Січинським) національна боротьба між українцями і поляками дуже загострилась. Вказати належить про обставини, серед яких українцям приходилось в ті часи жити, впливати на виховання молоді, на уклад її світогляду і тому більшість її була напрямку націоналістичного, себе не виключаю. В той час ми не знали і не відчували боротьби партій, ми й не дуже тим цікавились. Я був у тій частині студентства, яка йшла працювати на село – провадила там різні кампанії як: вибори до сойму, парламенту, агітуючи за всіх, хто йшов проти польського панування над українцями, під австрійською егідою, перепису людности, тощо, а крім цього проводили організацію окремих інституцій» [3, арк. 3].

Не завершивши до кінця своє навчання на юридичному факультеті, П. Бубела був змушений піти до армії на однорічну службу як «добровільний охотник» у 1913 р. Початок Першої світової війни затягнув його однорічну військову службу на кілька років. У час війни П. Бубела став фаховим військовим, брав участь у боях під Перемишлем, де в листопаді 1914 р. був важко поранений, воював на італійському фронті. Закінчивши старшинські курси, отримав звання оберлейтенанта, згодом майора. Про події Першої світової війни П. Бубела згадував так: «мене відряджено на фронт як звичайного салдата, через що мені прийшлося багато страдати як морально, так і фізично. Я не хочу тут сказати, що мені дуже хотілось бути офіцером. Я добре розумів це, що чини офіцерські дають таким як я тільки тому, щоби спасати від позицій панських дітей. Алеж водночас я бачив, що ставши офіцером, я зможу

хоч частково в ті тяжкі хвилини допомогти сірій масі салдатів, які самі сиділи на фронті, а батьків їх гнали в тюрми, або вішали на вербах, мовляв за прихильність до москалів» [3, арк. 4].

У 1918 р. його військові здібності вирішила використати українська національна рада, члени якої, розуміючи, що Австро-Угорщина доживає останні дні, почали розмірковувати над тим, як, випередивши поляків, взяти владу над Львовом та Галичиною. П. Бубела зазначав: «Дня 19 вересня 1918 р. я прибув до Львова і цього ж дня був призначений національною радою на керівника підпільного військового ревкому. Мені було поставлене конкретне завдання здійснити переворот обов'язково 1 листопада, щоб попередити польський виступ. Не дивлячись на наявність тільки 800 штиків та 30 старшин переворот здійснено. Техніку перевороту проводив я, командував січовий стрілець Вітовський...» [3, арк. 4].

Після вдалого Листопадового чину та створення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) П. Бубела ввійшов до складу уряду, займав посаду заступника державного секретаря військових справ ЗУНР, а після Акту Злуки Західної області Української Народної Республіки (ЗОУНР) – аж до часу переформатування уряду та встановлення диктатури Євгена Петрушевича влітку 1919 р. після відступу за р. Збруч. «Уряд відновлено – керування перейняв диктатор Петрушевич, який в червні 1919 року заявив, що звільняє мене у відпустку, бо проти мене всі старшини», – писав П. Бубела [3, арк. 5].

Наприкінці 1919 р. йому як військовому юристу довелося взяти участь у ще одному судовому процесі, вже на стороні обвинувачення, над генералом Мироном Тарнавським, тоді командуючим Українською Галицькою Армією (УГА), який, на думку керівництва, зокрема Головного Отамана Симона Петлюри, самовільно уклав 6 листопада 1919 р. угоду про перемир'я з денікінцями. М. Тарнавський не вважав за потрібне повідомляти про свої дії С. Петлюру, оскільки вважав, що він підпорядковується лише Є. Петрушевичу [11, с. 136]. Коли С. Петлюра довідався про «самочинні», з його точки зору, дії генерала, то поставив ультимативну вимогу заарештувати й віддати під суд воєнного трибуналу генерала М. Тарнавського, полковника А. Шаманека та отамана О. Лисняка.

До складу військового трибуналу ввійшов і П. Бубела. Він взяв участь у судових засіданнях. Так, з архівних документів «судової справи про обвинувачення генерала УГА Мирона Тар-

навського, полковника Альфреда Шаманека та отамана Омеляна Лисняка в невиконанні наказу штабу Головного Отамана» дізнаємося, що П. Бубела як член суду брав участь у допиті О. Лисняка 13 листопада 1919 р. [12, арк. 6]. У кінцевому підсумку військовий суд виправдав дії генерала М. Тарнавського, хоча й усунув його від керівництва армією, а новий командувач УГА генерал Осип Микитка продовжив переговори з денікінцями.

На початку 1920 р. командування доручило П. Бубелі разом із т. зв. «булавною сотнею» УГА спробувати взяти під контроль Одесу й утримувати місто до приходу галицьких військових частин, інтернованих в Італії. Але на початку квітня 1920 р. до Одеси ввійшли війська Червоної Армії й П. Бубелу заарештували разом з тією військовою частиною УГА, яка тоді знаходилася в Одесі. З іншими військовополоненими його вивезли до Харкова.

Після звільнення повернувся до Одеси. Сім'я П. Бубели (дружина Мальвіна (1899 р. н.) з грудною дитиною – сином Євгеном (1920 р. н.), її матір, теща Петра – Лея Туртeltaуб (1866 р. н.)) фактично голодувала. Мешкав з родиною на вул. Южній, 10, кв. 7 [3, арк. 2]. В Одесі два роки працював у Губкомунвідділі в інформаційно-інструкторському відділенні. Після скорочення штатів, у 1922 р., перейшов на посаду управляючого в одеське відділення товариства «Червоний Хрест» [3, арк. 5].

Після подій 1920 р. в Одесі залишалася значна кількість галичан, колишніх старшин УГА, з якими контактував П. Бубела й з якими, можливо, мав намір продовжувати визвольну боротьбу. Серед цих старшин можна згадати З. Айвайля, Ф. Бардишівського, Ф. Кюнца-Вінницького, Д. Боднара, А. Музичка, І. Цюккана, Омеляна Тарнавського (сина та ад'ютанта генерала М. Тарнавського), Коника, Чайківського та ін. Як зазначав П. Бубела: «Після розгрому УНР боротьба з Радвладою не закінчилась. Еміграція, а також ті націоналістичні кола, що залишались в країні, не склали зброї, вони її заховали і підготовляли до відповідного моменту. Українські національні кола внаслідок тих обставин, що склались після 1920 р., не погоджуючись з існуючим станом – поставили собі за мету – підготовку і концентрацію сил для нового виступу. До тих кіл належав і я. Вихований в суто націоналістичному дусі, загартований в національній боротьбі з поляками, організувавши збройний виступ проти останніх, колишній товариш державного

секретаря у військових справах Галицько-Українського уряду, залишившись в Одесі, – я став уже своїм минулим та своїм світоглядом носієм самостійницьких ідей – «Великої незалежної України – від Кавказу по Сян», навколо якого не могли не групуватись всі ті, хто поділяв такі ідеї. Я був тим, на якого покладала надії як еміграція, гадаючи, що залишившись в УСРР, я не буду сидіти зі заложеними руками, так і націоналістичні кола тут, які бачили в мені корисну для здійснення вказаних ідей людину. Обставини, що існували протягом перших років мого перебування тут, не давали змоги зараз же розгорнути роботу. Вона обмежувалася нав'язанням знайомств та стягненням до Одеси – галичан з рештків армії, які могли становити надійний елемент для роботи, що передбачалась. І так вже у 1922 р. в Одесі знаходилися Музичка, Бардишевський, Лесюк, Ліцинський, Гузар, Копитко, Івасевич та деяка кількість (8–10 чол.) галицьких стрільців, прізвища яких, за винятком Островського, не пригадую. З часом до Одеси прибули Айвайль, Васишин, Мануляк, Боднар, Кюнц. Ще до цього мені було відомо, що в Балті мешкає Топущак, і що на території Балтщини є ще не мало старшин та стрільців, рівно як і в інших місцевостях УСРР знаходилися більші або менші їх групи. Справа вимагала їх згрупування. Як це проходило в інших містах, мені не відомо. В Одесі не кожний, хто виринув, являвся до Червоного Хреста, де зустрічав мене і при спільній допомозі, як галичан, так і місцевих українців влаштовувався тут в Одесі. Так було і з Івасевичем, Васишином, Мануляком. Першому допомогла К. Гус, другому один з українців, що працював у профспілці та Альвайль, третьому – ж – Альвайль за моїм почином. Розуміється, малось на увазі, в першу чергу, забезпечити людині існування. Так склалась в Одесі група галичан. Зустрічі між галичанами були приватні. Темою розмов переважно була справа Галичини, надія на новий похід еміграції при допомозі чужоземців проти УСРР. Себто стара орієнтація відносно звільнення Галичини: «Через Київ на Львів» [3, арк. 30].

В Одесі П. Бубела нав'язав також контакти з О. Жуківським (колишнім воєнним міністром УНР), який прибув із Харкова у 1924 р. як представник від ЦК УПСР (Української партії соціалістів-революціонерів). Він зазначав, що з О. Жуківським зустрічався у 1924 р. та мав з ним серйозну розмову, зміст якої полягав у «політичній установці проти Радвлади, необхідності консолідації сил та підготовки їх на випадок наступу. Нас обох

це об'єднувало і хоча він прямо, можливо, і не казав цього, але було зрозуміло, що з цього часу він вважав мене членом цієї організації, до якої він належав, а разом зі мною і те угруповання, яке мене оточувало [3, арк. 43]. «Вербувати мене не було потреби – розмовляли к. військовий міністр УНР і колишній товариш воєнного держсекретаря Галичини – обидва ми вважали більшовиків національними ворогами України. На його питання, як в Одесі, я відповів, що деяка кількість офіцерів уже є, можливо з'являться ще, та як багато поховалось. У всякому випадку є та кількість, яка може служити зародком для зібрання бойових сил.» [3, арк. 212]. П. Бубела, О. Жуківський, згодом І. Цьокан утворили т. зв. «військову групу», метою якої стала підготовка збройного виступу й підтримка військової інтервенції на Півдні України.

Після арешту, на допитах, П. Бубела відзначав, що він «вважався тією силою, яка повинна була виступати безпосередньо перед і в момент дії, і приймаючи до уваги моє минуле, для мене передбачалася військова ділянка, тобто керівництво майбутнім Одеським кошем. Роль моя до моменту арешту не була такою активною, як потрібно було, так як я не мав можливості проводити відповідну роботу в тих місцях, де можна було її проводити, за відсутності там у мене необхідного ґрунту. Відносно плану військових дій, то він спочатку обмежувався підготовкою повстань, а на випадок якщо б потреба в цьому відпала через близькість кордону, кадри повинні були бути пересунуті на дальшу територію, тобто передані у розпорядження інших філій. Детального плану, складеного і узгодженого, до моменту арешту не було. Не були ще готові загони, організація яких передбачалася в районах Одещини» [3, арк. 46].

Важко сказати, чи спроби організувати в Одесі рух опору радянському режиму у вигляді діяльності т. зв. «української контрреволюційної організації» та одеського відділення Української військової організації (УВО) дійсно мали місце, чи це була масштабна, добре спланована та підготовлена операція Державного політичного управління (ДПУ).

На початку 1931 р. (11 лютого) органи ДПУ затримали П. Бубелу, а 21 березня йому обрали запобіжний захід у вигляді утримання в одеському ДОПРі. Його справа розглядалася т. зв. «судовою трійкою» одеського відділення ДПУ у складі уповноважених Шерстова, Толкачова та зам. начальника одеського оперативного сектора ДПУ Галицького.

Слідча справа П. Бубели за номером 6781 нараховує понад 200 сторінок і складається з протоколів допитів П. Бубели, показів О. Тарнавського, І. Штефана, А. Дідуника, протоколу очної ставки між П. Бубелою та І. Штефаном, виписок із протоколів допитів Макарушки, Яворського, звинувачувального вироку, виписки з протоколу засідання судової трійки при колегії ДПУ УСРР та інших документів.

У постанові про початок слідства, обрання запобіжного заходу та пред'явлення обвинувачення зазначалося таке: «м. Одеса, 21 березня 1931 р., я ст. уповноважений II гр. таємного відділу Одеського сектору ДПУ УСРР Шерстов, розглянувши матеріали про злочинну діяльність г-на Бубело Петра Івановича, яка виявилася у належності до Української контрреволюційної організації, та, вбачаючи в означених діях наявність ознак злочину, передбачених ст. ст. 54 II КК УСРР, ПОСТАНОВИВ:

1. На підставі ст. ст. 93 п. 2 і 103 КПК дану справу взяти до свого виробництва і розпочати попереднє слідство.

2. На підставі ст. 126 та, керуючись ст. 127 КПК, притягнути г-на Бубело Петра Івановича по даній справі у якості звинувачуваного, висунув йому обвинувачення за ст. ст. 54 II КК УСРР.

3. На підставі ст. ст. 142 і 144 та, керуючись ст. ст. 145 і 156 КПК, заходом припинення способів ухилення від суду та слідства стосовно обвинуваченого Бубело обрати утримання під вартою [3, арк. 6].

Копії даної постанови передати Одеському прокурору і начальнику місця позбавлення волі.

Ст. уповноважений II гр. ТО
Погоджуюсь Нач. Таєм. Відділ.
Затверджую Нач. сектора» [3, арк. 6/2 зв.].

Слідство у справі П. Бубели тривало майже рік з 21 березня 1931 р. до 5 березня 1932 р. Під час допитів П. Бубело на відміну від інших учасників процесу поведив себе гідно, що, наприклад, засвідчує протокол очної ставки від 16 травня 1931 р. між ним та І. Штефаном (колишнім міністром фінансів Центральної Ради):

«Протокол очної ставки між Бубело і Штефаном 16/V – 31 р.

Штефан:

Я був членом к-р української організації і представником центру в Одесі. Гр. Бубело також являвся членом нашої організації і був керівником військової галузі організації в Одесі. Бубело був пов'язаний по цій лінії сам безпосередньо із центром в особі спочатку Жуковського, а після

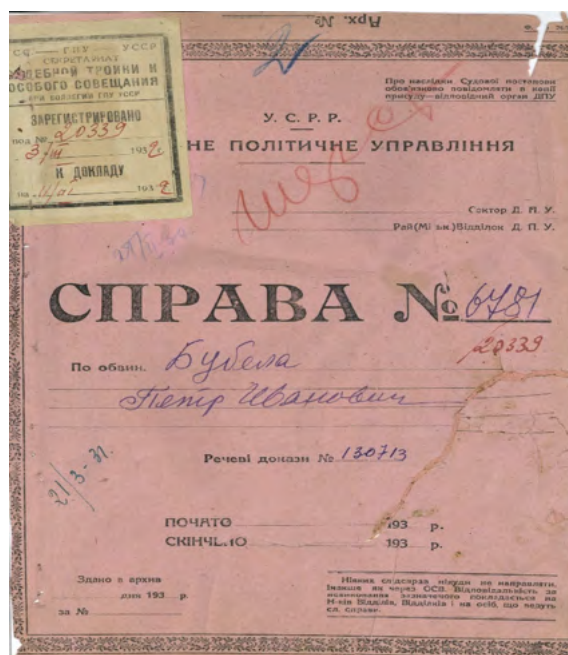

Рис. 1. Слідча справа П. Бубели. Одеса. 1931 р.
Джерело: ДАОО, ф. 8065, оп. 2, спр. 7792, арк. 1

його смерті – з Коссаком. Окрім того, Бубело був також пов'язаний з одеським керівництвом.

Бубело:

Я не заперечував можливості призначення мене на вказану Штефаном роль керівника військової галузі в організації. Зараз не пригадую, чи мав я з цього приводу прямі вказівки, однак свій зв'язок з Коссаком безпосередньо чи посередньо через третіх осіб я заперечую.

Штефан:

Я, спільно з гр. Бубело та ін. особами, що були керівниками одеської організації, неодноразово збиралися та обговорювали питання, що стосувалися діяльності організації.

Бубело:

Я ніде разом зі Штефаном у місці, де б обговорювалися питання організації, не зустрічався. Я взагалі зі Штефаном, я пам'ятаю, зустрічався раз тільки в Українбанку в 1922 р.

Штефан:

У другій половині 1930 р. у нас була нарада ще з низкою членів нашої організації у приміщенні Червоного Хреста, де обговорювалося питання необхідності виконання директиви всеукраїнського центру про складення оперативного плану. Робота ця була доручена Бубело і Цьокану з тим, щоб вони зв'язалися з цього питання з центром в особі військового керівництва. Нарада ця була у приміщенні на розі Дерibasівської і Пушкінської.

Бубело:

Такої наради ніколи не було» [3, арк. 94].

Так званий процес над П. Бубелою завершився винесенням йому звинувачувального вироку, в якому, зокрема, зазначалося, що «Одеським Оперативним Сектором ДПУ УСРР весною 1931 року розкрито і ліквідовано Одеський філіал української контрреволюційної організації, що ставила своєю кінцевою метою повалення Радвлади шляхом збройного повстання і відновлення капіталістичних відносин на Україні.

Організація у своїй практичній к. р. діяльності займалась створенням к. р. кадрів, в основному з середовища українського шовіністичного к. р. елементу міста і села, проведенням к. р. шовіністичної агітації, з захопленням командних висот в основних культурних і кооперативних закладах як у місті, так і на селі, одночасно проводячи шкідницьку діяльність на тих ділянках радянської роботи, де знаходилися її члени.

Організація поділялася на окремі самостійні лінії – галицьку, академічно-шкільну і кооперативну.

У своїй роботі Одеський філіал української к. р. організації був пов'язаний з центрами у Києві та Харкові, отримуючи необхідні директиви і періодично інформуючи їх про свою діяльність.

Для своєї к. р. діяльності академічно-шкільна лінія організації всіляко використовувала легально оформленні українські культурні заклади і організації міста Одеси – Укр. Бібліографічне Тов-во, Наукову Бібліотеку, ВУЗ'и та ін., де під прикриттям цієї організації концентрувалися українські антирадянські сили. Галицька військова організація УВО ставила своїм завданням оперативну підготовку збройного повстання і комплектування сил комскладом. На основі

слідчих матеріалів по даній справі арештовано керівника Одеської організації УВО – Бубело Петра Івановича» [3, арк. 211].

П. Бубелу звинувачували у приналежності до керівництва «української контрреволюційної організації», одеської філії УВО, в підготовці збройного повстання, для чого він нібито організував групу із 30-ти колишніх галицьких офіцерів, зробив план розподілу їх на командні пости для організації повстанських загонів [3, арк. 213]. Окрім того, П. Бубелі закидалося й те, що він, будучи з 1925 р. «таємним співробітником Одеського Окрвідділу ДПУ, дезінформував останній, даючи свідчення про радянське налаштування членів організації».

Акт звинувачення завершувався таким вироком: «Обвинувачуваний Бубело винним себе визнав. Вважаючи встановленою приналежність обвинувачуваного Бубело до укр. к. р. організації, яка поставила своїм завданням повалення Радвлади і заміну її буржуазною республікою, що передбачене ст. 54-11 КК УСРР,

ПОСТАНОВИВ:

Слідсправу за № 6781 за звинуваченням Бубело Петра Івановича, 1889 р. народж. з с. Лисиничі (Галичина), к. товариша воєнного міністра Гал. УНР, з вищою освітою, служив Управсправами Одеської філії Чр. Хреста, не судимого, б/п, одруженого, чл. союзу «Медсанпраця», українця, на воїнському обліку не стоїть – направити на розгляд судтрійки при Колегії ДПУ УСРР з ходатайством ув'язнити обвинуваченого Бубело до концтабору терміном на вісім (8) років» [3, арк. 214].

У березні 1932 р. справу П. Бубели відправили на розгляд судової трійки при колегії ДПУ УСРР, яка на своєму засіданні, що відбулося 5 березня, вирішила так: «Слухали: справу № 6781/20339 Одеського облвідділу ДПУ по зв. гр. Бубело Петра Івановича, 42 р. по ст. 54-11 КК.

Постановили: Бубело Петра Івановича ув'язнити в концтабір терміном на три роки, рахуючи термін з 21. III. 31 року. Справу здати в архів» [3, арк. 215].

У 1989 р., в часи горбачовської «перебудови», заступник прокурора Одеської області, державний радник юстиції В. Дацюк, помічник прокурора Одеської області, старший радник юстиції З. Садикова, начальник слідчого відділу по Одеській області, радник юстиції І. Левченко 23 травня 1989 р. прийняли рішення вже посмертно скасувати вирок, винесений

**Рис. 2. П. Бубела в ув'язненні. Одеса. ДОПР. 1931 р.
Джерело: ДАОО, ф. 8065, оп. 2, спр. 7792, арк. 216**

П. Бубелі, й вирішили, що він підпадає під дію ст. 1. Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. «Про додаткові заходи з відновлення справедливості у відношенні жертв репресій, що мали місце у 30–40-х і на початку 50-х років» [3, арк. 220].

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Таким чином, аж у часи «перебудови», 1989 р., необґрунтовані звинувачення проти П. Бубели, висунуті на закритому судовому процесі 1931 р., було знято. Його реабілітація свідчить, що всі обвинувачення в нібито участі в «українській контрреволюційній організації», Українській Військовій Організації (УВО) тощо фабрикувалися органами безпеки ДПУ й стали складовою частиною сталінського курсу, спрямованого на посилення репресій проти українців напередодні масового їх винищення – геноциду шляхом організації штучного голодомору 1932–1933 рр.

За свою свідомо проукраїнську, націоналістичну позицію, особливо ним виявлену на судовому процесі 1931 р., П. Бубела заплатив життям. У 2005 р. мешканці с. Лисиничі увіковічили пам'ять земляка, відкривши йому пам'ятник. Діяльність та життєвий шлях П. Бубели ще мало вивчені, потребують подальших ґрунтовних наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боберський І. Щоденник 1918–1919 рр. Київ : КМ Академія, 2003. 260 с.
2. Державний архів Львівської області. Ф. 26. Оп. 15. Спр. 126.
3. Державний архів Одеської області. Ф. 8065. Оп. 2. Спр. 7792.
4. Критика уживання русинами польської мови обидою релігії (З судової салі). *Діло*. Львів, 1911. 4 падолиста. Ч. 246.
5. Курилишин К. Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.) : матеріали до біобібліографістики ; НАН України, Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Дрогобич : Коло, 2020. Т. 6: 1910–1914. 696 с.
6. Кучерук В. Українська Галицька Армія: довідник ; Львівський історичний музей. Київ : Київська нотна фабрика, 2010. 448 с.
7. Лаба В. Історія села Лисиничі від найдавніших часів до 1939 року. Львів, 2004. 84 с.
8. Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. Вид. 2-ге. Львів : Каменяр, 1991. 200 с.
9. Литвин М. Історія ЗУНР. Львів : Видавнича фірма ОЛІР, 1995. 362 с.
10. Палажій Г. Хто насправді організував Листопадовий Чин? URL: <http://h.ua/story/20660>
11. Тарнавський М. Спогади. Львів : Червона Калина, 2008. 168 с.
12. Центральний державний архів України в м. Львові. Ф. 581. Оп. 1. Спр. 149.

REFERENCES:

1. Boberskyj, I., (2003), *Schodennyk 1918–1919 rr.*, Kyiv, KM Akademija. 260 p. [in Ukrainian].
2. Derzavnyy archyv Lvivskoi oblasti, DALO, f. 26, op. 15, spr. 126.
3. Derzavnyy archyv Odeskoi oblasti, f. 8065, op. 2, spr. 7792.
4. Krytka uzyvannia rusynamy polskoi movy obydoju religii (Z sudovoi sali)? *Dilo?* Lviv, 1911, 4 padolysta, Ch. 246. [in Ukrainian].
5. Kurylychyn, K., (2020), *Chasopys Dilo (Lviv, 1880–1939 rr.): materialy do biobibliografistyky / NAN Ukrainy, Lvivska natsionalna biblioteka Ukrainy im. V. Stefanyka, Drogobych, Kolo, t. 6. (1910–1914 rr.)*, 696 s. [in Ukrainian].
6. Kucheruk, V., (2010), *Ukrainska Galytska Armia, dovidnyk / Lvivskyj istorychnyj muzej*, Kyiv, Kyivska notna fabryka, 448 p. [in Ukrainian].
7. Laba, V., (2004), *Istoria sela Lysynychi vid najdavnishyh chasiv do 1939 roku*, Lviv, 2004, 84 p. [in Ukrainian].
8. Lytvyn, M., Naumenko K., (1991), *Istoria galytskogo strilectva, vyd. 2-e*, Lviv, Kameniar, 1991, 200 p. [in Ukrainian].
9. Lytvyn, M., *Istoria ZUNR*, Lviv, Vydavnycha firma Olir, 1995, 362 p. [in Ukrainian].
10. Palazij G. Hto naspravdi organizuvav Lystopadovyj Chyn? URL: <http://h.ua/story/20660>. [in Ukrainian].
11. Tarnavskyj, M., (2008), *Spogady*, Lviv, Chervona kalyna, 168 p. [in Ukrainian].
12. Centralnyj derzavnyj arhiv Ukrainy u m. Lvovi, CDIAUL, f. 581, op. 1, spr. 149.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2021

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ

УДК 346.5

Галушка Н. О.,

halushka1974@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9775-3698,

методист, викладач вищої категорії,

Вишнянський коледж Львівського національного аграрного університету, с. Вишня, Львівська область

Клебан О. Д.,

buxgaltervyshnja@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8382-9807,

методист, викладач вищої категорії,

Вишнянський коледж Львівського національного аграрного університету, с. Вишня, Львівська область

ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ АНТИМОНОПОЛЬНО-КОНКУРЕНТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню особливостей і проблем регулювання конкуренції в Україні та Європейському Союзі в контексті євроінтеграції нашої держави.

Здійснено комплексний аналіз конкурентного законодавства України, зокрема, етапи його становлення, специфіку вітчизняного конкурентного законодавства, систематизацію загальних та спеціальних правових норм щодо захисту конкуренції, вдосконалення та підвищення ефективності впливу конкурентного законодавства, в тому числі шляхом поліпшення практики його застосування та приведення до європейських стандартів. Під час дослідження конкурентної політики Європейського Союзу відзначено, що принцип вільної конкуренції є основоположним в його діяльності, а конкурентна політика країн Європейського Союзу характеризується єдністю норм регулювання конкуренції. Звернено увагу на те, що Україна послідовно приводить власне законодавство у відповідність до положень права Європейського Союзу та бере на себе зобов'язання щодо подальшої імплементації відповідних положень до європейського законодавства.

У висновках автори звертають увагу на те, що нашій країні необхідно вдосконалити регулятивні норми відповідно до європейських стандартів. Після підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, що передбачає обмежені строки реалізації відповідних вимог, державні органи діяли досить оперативно, було вдосконалено/прийнято кілька законодавчих актів. Проте реформування конкурентного законодавства України триває, і, крім того, потрібно не лише прийняти нормативно-правові акти, а й створити необхідні умови для діяльності відповідних органів без політичного втручання зацікавлених сторін. Водночас запозичення певних норм Європейського Союзу повинно відбуватися з урахуванням специфіки українського ринку. І, що головне, попри позитивні зміни, ефективність правового регулювання антимонопольно-конкурентних відносин в основному залежить від правозастосовної практики.

Ключові слова: антимонопольно-конкурентне законодавство, монополізм, конкуренція, європейські стандарти, демпінг, Антимонопольний комітет.

Halushka N. O.,

halushka1974@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9775-3698,

Methodologist, Teacher of the Higher Category,

Vyshnia College of Lviv National Agrarian University, Vyshnia, Lviv region

Kleban O. D.,

halushka1974@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9775-3698,

Methodologist, Teacher of the Higher Category,

Vyshnia College of Lviv National Agrarian University, Vyshnia, Lviv region

THE IMPROVEMENT OF LEGISLATION IN THE SPHERE OF ANTI-MONOPOLY AND COMPETITIVE REGULATION

Abstract. *The article is devoted to the study of the features and problems of competition regulation in Ukraine and European Union in the context of European integration of our country.*

A comprehensive analysis of Ukrainian competition law, in particular, the stages of its formation, the specifics of domestic competition law, the systematization of general and special legal norms to protect competition, the improvement of the effective impact of competition law, including the improvement of its practical application and bringing into the European standards, has been performed.

Examining the competition policy of the European Union, it was noted that the principle of free competition is fundamental in their activities, and the competition policy of the European Union is characterized by the unity of competition regulations. It is noted that Ukraine consistently brings its own legislation in accordance with the provisions of European Union law and undertakes the relevant provisions of European law to further implement.

In conclusion, the authors draw attention to the fact that our country needs to improve the regulatory norms in accordance with the European standards. After the signing of the Association Agreement with the European Union, which provides the implementation of the relevant requirements for a limited period, the public authorities acted quite quickly, several legislative acts were improved / adopted.

However, the reform of Ukraine's competition law is still in process, and, in addition, it is necessary not only to adopt regulations, but also to create the necessary conditions for the activities of relevant bodies without political interference from stakeholders. At the same time, borrowing of certain norms of the European Union should take into account the specifics of the Ukrainian market. And most importantly, despite the positive changes, the effectiveness of legal regulation of antitrust and competition mainly depends on the law enforcement practice.

Key words: antimonopoly and competition legislation, monopoly, competition, European standards, dumping, Antimonopoly Committee.

JEL Classification: K15

DOI: 10.36477/2616-7611-2021-10-03

Постановка проблеми. Антимонопольно-конкурентне законодавство України сьогодні є однією з молодих сфер юриспруденції, що досить динамічно розвивається.

Поняття «антимонопольне законодавство» залишилося нам у спадок від раніше чинного Закону України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» від 18.02.1992 р. та Державної програми демонополізації економіки і розвитку конкуренції, яку було схвалено Постановою Верховної Ради України від 21.12.93 р.

Натепер поряд з актами законодавства, спрямованими на запобігання порушенням правил конкуренції (антимонопольне законодавство), важливу роль відіграють державні заходи, спрямовані на створення конкурентних відносин, їх підтримку і розвиток. Такі заходи полегшують суб'єктам господарювання проникнення в монополізовані сфери економіки шляхом спрощення реєстраційно-дозвільних процедур (реєстрації, ліцензування, квотування), надання податкових, митних й інших пільг. Залежно від економічної ситуації в країні робиться наголос на застосу-

вання обмежувальних заходів (антимонопольне законодавство) та розроблення норм, спрямованих на регулювання конкурентних відносин (конкурентне законодавство).

Досліджуючи особливості розвитку законодавчого регулювання економічної конкуренції в Україні, необхідно враховувати, що, з одного боку, джерелами конкурентного права є нормативні акти, міжнародні договори, судові рішення, пов'язані з припиненням недобросовісної конкуренції, з іншого – із захисту від проявів монополізму та врегулювання діяльності суб'єктів природних монополій, а також забезпечення конкурентних засад під час здійснення публічних закупівель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення антимонопольно-конкурентного законодавства досліджували у своїх працях такі вчені, як О. Бакалінська, В. Лагутін, А. Герасименко, Ю. Уманців, В. Качалін, Н. Кондратьєва, І. Князева, А. Лозова, А. Шастітко, О. Шнирков, О. Чернелєвська та ін.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз антимонопольно-конкурентного законодавства, етапів його становлення та сис-

тематизації загальних і спеціальних правових норм щодо захисту конкуренції, формування теоретичних висновків та розроблення пропозицій щодо напрямів удосконалення і підвищення ефективності впливу конкурентного законодавства, в тому числі шляхом поліпшення практики його застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія формування та розвитку антимонопольно-конкурентного законодавства в різних країнах має істотні відмінності, які пов'язані з необхідністю врахування національних особливостей розвитку конкурентного змагання, традицій та звичаїв ділового обороту та судової практики.

Розвиток конкурентного законодавства в європейських країнах здійснювався паралельно з розвитком ринкових відносин у них. Антимонопольно-конкурентне законодавство постійно реформувалося, пристосовуючись до відповідної ринкової ситуації в певній країні. Спільним для конкурентного законодавства розвинутих країн було те, що воно формувалося в умовах ринку за наявності конкурентних відносин та містило обмежуючі норми, тобто норми, спрямовані на протидію руйнації конкуренції.

Вся економічна система України в роки радянської влади була збудована на суто монополістичних принципах та жорсткому плануванні. Конкуренція розглядалася як явище, що не сумісне із соціалістичним устроєм. Відсутність конкуренції призвела до застою у виробництві і майже повністю паралізувала економіку країни.

Курс на європейську інтеграцію ставить перед нашою державою комплексне завдання здійснення глибоких економічних реформ, створення реально діючої ринкової економіки. Вирішення цього завдання знаходиться в прямій залежності від впровадження ефективної конкурентної політики, спрямованої на створення конкурентного середовища, захист законних інтересів підприємців і споживачів, підвищення конкурентоспроможності товаровиробника на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Угода про асоціацію, укладена між Україною та Європейським Союзом [2], передбачає широкий спектр дій з боку української сторони щодо імплементації чинного законодавства Європейського Союзу в правове поле України та адаптацію конкурентного законодавства України до відповідного законодавства Європейського Союзу. Конкурентне законодавство України є одним із найбільш наближених до європейських інститутів господарського законодавства України. Його

виникнення і розвиток пов'язані зі здійсненням фундаментальних реформ в економічній системі України, визнанням і підтриманням принципів економічної свободи, приватної власності та конкуренції у всіх сферах буття нашої країни, що розпочалися на початку 90-х років ХХ ст. Протягом свого існування конкурентне законодавство постійно змінюється під впливом економічних і соціальних перетворень у державі. Укладання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом не завершило цей процес, а лише надало йому нового імпульсу, оскільки Угода передбачає «формування особливих відносин з країною-не членом, яка зобов'язана, принаймні в певних межах, брати участь у системі» [2]. Відповідно до цієї Угоди Україна та Європейський Союз узгоджують національні законодавства з питань конкуренції; не застосовують будь-яких заходів, що можуть спотворити торгівлю між країнами; у рамках Комітету з питань співробітництва проводять консультації з проблем конкуренції.

Окрім цього, відповідно до ст. 254–255 Угоди Україна зобов'язалася привести чинне конкурентне законодавство у відповідність із законодавством Європейських Співтовариств. Угода визначає шляхи усунення правових прогалин у процесі імплементації норм конкурентного права в національне законодавство України. У тексті Угоди містяться конкретні посилання на нормативні акти Європейського Союзу, що повинні бути включені до законодавства України.

Також з метою імплементації частини I «Антиконкурентні дії та злиття» глави 10 «Конкуренція» розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом станом на тепер Антимонопольним Комітетом України здійснюється розроблення проекту змін до статей 1 та 22 Закону України «Про захист економічної конкуренції». Метою зазначеного регуляторного акту є приведення деяких положень Закону до норм Європейського Союзу, зокрема, в частині розширення поняття контролю за рахунок можливості здійснення вирішального впливу, конкретизації випадків, які визнаються економічною концентрацією, доповнення переліку випадків, які не вважаються концентрацією діями щодо стягнення банками заставного майна, методологічних рекомендацій щодо порядку застосування Антимонопольним комітетом структурних зобов'язань до учасників концентрації.

Антимонопольним комітетом разом з експертами проекту міжнародної технічної допо-

моги Європейського Союзу було розроблено проект Методологічних рекомендацій щодо розгляду заяв про надання дозволу на концентрацію у вигляді створення спільного підприємства, який наразі фіналізується спеціалістами Антимонопольного комітету [7].

Гострою проблемою у сфері конкурентного законодавства, яка потребує реформування, є розслідування, доказування та притягнення до відповідальності за змову під час здійснення публічних закупівель, що є дуже поширеним явищем. На практиці виявлення та доказування наявності змови на торгах – складне завдання навіть для Антимонопольного комітету. Так, протягом 2020 року Антимонопольним комітетом України було притягнуто до відповідальності низку суб'єктів господарювання, які під час участі в державних закупівлях узгоджували свої дії (демпінгували) [9]. Проте багатьом порушникам вдалося ухилитися від притягнення до відповідальності через спростування адвокатами припущень Антимонопольного комітету і відсутності прямих доказів. Вважаємо, що необхідно доопрацювати законодавство, тобто приписи, спираючись на які, вирішують це питання. А саме проблематичним є збирання доказової бази стосовно змов. Передусім відсутнє розуміння, що Антимонопольний комітет може стовідсотково стверджувати й довести факт існування змови, на що спираються частіш за все органи Антимонопольного комітету України в доведенні цього факту.

Виходячи з наведеного, необхідно звернути увагу на те, що на законодавчому рівні відсутній чітко визначений перелік повноважень, якими наділений Антимонопольний комітет України під час розгляду скарг. Закони України «Про Антимонопольний комітет України» та «Про публічні закупівлі» не містять окремої статті, де визначалися би повноваження Антимонопольного комітету України як органу оскарження у сфері публічних закупівель.

Незважаючи на критику, Україна послідовно приводить власне законодавство у відповідність до положень права Європейського Союзу та бере на себе зобов'язання щодо подальшої імплементації відповідних положень до європейського законодавства. До того ж певна частина положень європейських законів уже давно є частиною національного законодавства. Особливо відчутні зміни, що стосуються конкурентного права та правового регулювання енергетичного ринку. Так, 01.10.2015 р. набули чинності положення Закону України «Про ринок природного газу»,

який було розроблено спільно із Секретаріатом Енергетичного Співтовариства для імплементації в законодавство України положень європейського конкурентного права.

Проте реформування конкурентного законодавства України триває, і, крім того, потрібно не лише прийняти нормативно-правові акти, а й створити необхідні умови для діяльності відповідних органів. Водночас запозичення певних норм Європейського Союзу повинно відбуватися з урахуванням специфіки українського ринку.

Висновки та перспективи для подальших досліджень. Україні необхідно вдосконалити регулятивні норми відповідно до європейських стандартів, не забуваючи при цьому специфіку українського ринку. Ефективність правового регулювання антимонопольно-конкурентних відносин в основному залежить від правозастосовної практики. Для нашої країни характерним є досить високий рівень розвитку нормотворчості, але залишається неналежне та неефективне правозастосування. З огляду на це забезпечення умов для розвитку добросовісної конкуренції має спиратися на дієву систему нормативно-правового регулювання правозастосовної діяльності антимонопольних та інших органів, що здійснюють державну політику у сфері конкуренції, а також судів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 №1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.
2. Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26 листопада 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 50. Ст. 472.
3. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 7 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 36. Ст. 164.
4. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64.
5. Постанова Пленуму Вищого господарського суду України Про деякі питання практики застосування конкурентного законодавства 26.12.2011 р. № 15.
6. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про захист економічної конкуренції (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України) : Лист Вищого господарського суду від 03.12.04 р. № 04-5/3180.

7. Бакалінська О.О. Конкурентне право : навчальний посібник. Київ : КНТЕУ, 2010. 392 с.

8. Чернелевська О.Л. Конкурентне законодавство України: формування, зміст і розвиток : дис. ... канд. юрид. наук. Київ : 2006. С. 201.

9. Офіційний сайт Антимонопольного комітету України. URL: <https://amcu.gov.ua>.

REFERENCES:

1. Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony : Zakon Ukrainy vid 16.09.2014 № 1678-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2014. № 40. St. 2021.

2. Pro Antymonopolnyi komitet Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 26 lystopada 1993 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1993. № 50. St. 472.

3. Pro zakhyst vid nedobrosovisnoi konkurentsii: Zakon Ukrainy vid 7 chervnia 1996 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrady*, 1996. № 36. St. 164.

4. Pro zakhyst ekonomichnoi konkurentsii: Zakon Ukrainy vid 11 sichnia 2001r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 12. St. 64.

5. Postanova Plenumu Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy Pro deiaki pytannia praktyky zastosuvannia konkurentnoho zakonodavstva 26.12.2011 № 15.

6. Pro deiaki pytannia praktyky vyrishennia sporiv, poviazanykh iz zastosuvanniam zakonodavstva pro zakhyst ekonomichnoi konkurentsii (za materialamy sprav, rozghlianytykh u kasatsiinomu poriadku Vyshchym hospodarskym sudom Ukrainy): Lyst Vyshchoho hospodarskoho sudu vid 03.12.04 № 04-5/3180.

7. Bakalinska O. O. Konkurentne pravo. Navchalnyi posibnyk. K.: KNTEU, 2010. – 392 s.

8. Chernelevska O. L. Konkurene zakonodavstvo Ukrainy: formuvannia, zmist i rozvytok. Dys. kand. yuryd. nauk. K.: 2006. S. 201 s.

9. Ofitsiynyi sait Antymonopolnoho komitetu Ukrainy. URL: <https://amcu.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 26.08.2021

УДК 349.422.2

Ковальчук І. В.,

kovalchuk.inn@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1804-4189,

Researcher ID J-2145-2016,

к.ю.н., проф., завідувач кафедри публічно-правових дисциплін,

Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква, Київська область

Курчин О. Г.,

kurcinp@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8133-4293,

д.ю.н., доц., доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,

Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква, Київська область

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ АГРОБІЗНЕСУ

Анотація. Тенденції розвитку сільського господарства та його важливість для економіки України відображено в напрямках досліджень у сфері аграрного права, що має вплив на зростаючий інтерес наукової спільноти до аграрно-правових питань. В умовах напруженого світового ринку, незважаючи на численні міжнародні домовленості, державна підтримка національного сільськогосподарського виробника в більшості розвинених країн стабільно зростає. Україна, економіка якої органічно і нерозривно пов'язана із сільським господарством, також гостро потребує доопрацювання, переоцінки системи державної підтримки сільського господарства, поглибленого аналізу правової основи її надання, визначення шляхів поліпшення і подальшого розвитку аграрного законодавства в цьому напрямі. Слід зазначити, що законодавство у сфері державної підтримки села є відносно молодим, оскільки з'явилося тільки з набуттям українською державою незалежності. Необхідність регулювання цих відносин виникла, коли сільське господарство почало працювати на комерційній основі, покладаючись на закони ринкової економіки, але потребуючи спеціальних цілеспрямованих дій держав для їх сталого розвитку. Фактично поява правового регулювання державної підтримки сільського господарства пов'язана зі змінами в економічній сфері української держави.

Однак, незважаючи на важливість цього взаємозв'язку, законодавче положення про державну підтримку сільського господарства має низку характерних недоліків. Перш за все вони проявляються в тому, що аграрне законодавство України про державну підтримку сільського господарства тепер є одним із найдинамічніших складників правової системи нашої держави. Підвищена мінливість нормативних вимог у цій області збільшує нестабільність і не дозволяє досягти основної мети впровадження протекціоністських заходів – створення сприятливих умов для ведення сільськогосподарської діяльності та забезпечення захисту прав та інтересів вітчизняних суб'єктів агробізнесу. Неструктуроване і розрізнене сільськогосподарське законодавство про державну підтримку в поєднанні з підвищеною динамічністю загострюють проблеми його практичного застосування. Масштабна судова практика з надання державної підтримки сільського господарства розкриває додаткові правові питання, які потребують свого теоретичного, правового і законодавчого вирішення.

Ключові слова: державна підтримка, протекціонізм, агробізнес, сільське господарство, субсидії, дотації.

Kovalchuk I. V.,

kovalchuk.inn@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1804-4189,

Researcher ID J-2145-2016,

PhD, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines,

Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Kyiv region

Kurchin O. G.,

kurcinp@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8133-4293,

Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Civil Law Disciplines,

Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Kyiv region

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF STATE SUPPORT OF AGROBUSINESS

***Abstract.** Trends in the development of agriculture and its importance for the economy of Ukraine are reflected in the areas of research in the field of agrarian law, which has an impact on the growing interest of the scientific community in agrarian and legal issues. In the conditions of the tense world market, despite numerous international agreements, the state support of the national agricultural producer in the majority of the developed countries steadily grows. Ukraine, whose economy is organically and inextricably linked with agriculture, is also in dire need of refinement, reassessment of the system of state support for agriculture, in-depth analysis of the legal basis for its provision, identifying ways to improve and further develop agricultural legislation in this area. It should be noted that the legislation in the field of state support of the village is relatively young, as it appeared only with the acquisition of independence by the Ukrainian state. The need to regulate these relations arose when agriculture began to operate on a commercial basis, relying on the laws of a market economy, but requiring special targeted action by states for their sustainable development. In fact, the emergence of legal regulation of state support for agriculture is associated with changes in the economic sphere of the Ukrainian state.*

However, despite the importance of this relationship, the legislative provision on state support for agriculture has a number of characteristic shortcomings. First of all, they are manifested in the fact that the agrarian legislation of Ukraine on state support of agriculture is now one of the most dynamic components of the legal system of our state. Increased variability of regulatory requirements in this area increases instability and does not allow to achieve the main goal of protectionist measures - to create favorable conditions for agricultural activities and protect the rights and interests of domestic agribusiness entities. Unstructured and fragmented agricultural legislation on state support, combined with increased dynamism, exacerbates the problems of its practical application. Large-scale case law on the provision of state support for agriculture reveals additional legal issues that need their theoretical, legal and legislative solution.

Key words: state support, protectionism, agribusiness, agriculture, subsidies, subsidies.

JEL Classification: K 33, K 20

DOI: 10.36477/2616-7611-2021-10-04

Постановка проблеми. Агробізнес – одна з найважливіших галузей економіки, що стоїть на першій та життєзабезпечувальній галузі. Ось чому агробізнес відіграє важливу роль у всіх країнах, включаючи навіть ті, де власне сільськогосподарське виробництво дорожче за імпорту. Аграрний сектор економіки є доволі складним комплексом відносин, в якому повинні враховуватися природні, технологічні, економічні, соціальні та інші фактори. Однією з визначальних форм державної підтримки агробізнесу є правове регулювання.

Політичний інтерес є важливим спонукальним мотивом у виділенні в комплексну галузь права норм, що визначають сучасну аграрну політику. Дійсно, наскільки держава зацікавлена в нормальному розвитку аграрних відносин, настільки вона буде прагнути врегулювати їх юридичними нормами. Джерела аграрного права служать зовнішньою формою вираження і закріплення правотворчої діяльності держави як важливого чинника, що впливає на формування і розвиток правових інститутів у сфері регулювання аграрних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування державної програми підтримки підприємств-агровиробників України слугують предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних та іноземних науковців, серед яких І.А. Бобров, Г.Є. Бистров, Н.Н. Веденін, М.Й. Малік, Т.М. Попович, Л.М. Пронько, Н.М. Кулик, П.Т. Саблук, І.В. Фурман, Т.С. Шабатура, О.М. Галицький, О.Г. Шпикуляк. Вчені-дослідники сільського господарства останнім часом зосередилися на підвищенні ефективності державної підтримки та врегулювання правил її надання, саме тому у визначенні потенціалу державної підтримки України слід враховувати іноземний досвід.

Постановка завдання. Завдання статті – шляхом аналізу визначити особливості сучасного фінансово-правового регулювання державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників; виявити функціональну взаємозалежність сільського господарства та державного регулювання; розглянути довгострокову стратегію щодо розвитку сільськогосподарського виробництва, а також окреслити перспективи вдосконалення

системи державного регулювання фінансової підтримки розвитку сільського господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове регулювання в аграрній сфері включає орієнтацію на проведення аграрно-земельної реформи, яка має антимонопольну спрямованість, підвищення престижності селянської праці й рівня життя в селі, перетворення структурної, інвестиційної, податкової політики, що забезпечує пріоритетний розвиток АПК, а також формування ринкових соціально-економічних структур, що функціонують на основі різних форм власності та господарювання.

Дійсно, норми, що встановлюються в результаті правотворчої діяльності компетентних органів державної влади в результаті реалізації аграрної політики, регулюють комплекс земельних, майнових, трудових і організаційно-управлінських відносин у сільськогосподарській діяльності. У сукупності вищезазначені відносини становлять аграрні відносини, які і є у свою чергу окремим видом суспільних відносин.

Особливе місце серед аграрних відносин займають земельні відносини, оскільки земля виступає головним засобом сільськогосподарського виробництва. Норми аграрного права визначають головним чином права і обов'язки сільськогосподарських комерційних організацій щодо раціонального використання землі сільськогосподарського призначення.

Майнові відносини стосуються правового режиму майна сільськогосподарських комерційних і некомерційних організацій, організаційно-правової форми та їхніх договірних відносин.

Трудові відносини, що виникають усередині підприємств аграрної сфери, здебільшого регулюються нормами локальних правових актів, становлять важливу частину аграрних відносин. Організаційно-управлінські відносини, що регулюються нормами аграрного права, є відносинами всередині сільськогосподарських формувань [12, с. 36].

Визначаючи джерела аграрного права, дослідники виходять із множинності юридичних нормативних актів, що регулюють аграрні відносини. Можна погодитися з визначенням Г.Є. Бистрова, який справедливо стверджує, що під джерелами аграрного права слід розуміти способи вираження норм права, закріплених в уніфікованих і диференційованих нормативно-правових актах, прийнятих компетентними на те органами держави, органами місцевого самоврядування та сільськогосподарськими комерційними організаціями, призначених для регулювання і охорони

аграрних відносин, що складаються у сфері сільськогосподарської діяльності [4, с. 28].

На сучасному етапі розвитку держави відбувається формування низки нових функцій держави, крім правотворчості, однією з яких виступає земельна функція. Земельна функція держави – це зумовлена завданнями сучасного історичного етапу розвитку держави сукупність напрямів її діяльності, що реалізуються за допомогою нормативно-правового закріплення повноважень державних органів і захисту правоохоронними органами справедливого і прозорого механізму придбання і перерозподілу земельних ресурсів серед учасників цивільного обороту, забезпечення раціонального використання та охорони земель в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

Існує три форми реалізації земельної функції сучасної держави:

- правотворчість;
- виконавчо-розпорядча діяльність органів публічної влади;
- правоохоронна діяльність [9, с. 140].

Правотворча діяльність – це постійний процес розвитку, зміни та оновлення чинного права. Його особливості полягають у тому, що форми, процедури, суб'єкти правотворчості та їхні правомочності врегульовані правом і розвиваються разом із правовою і політичною культурою суспільства. Результатом правотворчої діяльності є створення нових правових норм, що регулюють суспільні відносини.

На наш погляд, правотворчість у галузі земельного права як форма реалізації земельної функції держави являє собою діяльність представницьких і виконавчих органів влади держави і органів місцевого самоврядування з видання нормативних правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері використання та охорони земель. Про земельну правотворчість можна говорити у двох аспектах:

- 1) по-перше, як про діяльність органів державної влади і органів місцевого самоврядування з видання нормативних актів із земельних питань;
- 2) по-друге, як про видання законів і підзаконних актів органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Окреме й дуже дискусійне питання – щодо нормотворчих функцій судових органів, а також впливу на їхню діяльність прецедентів Європейського суду з прав людини.

Виробничо-господарська діяльність у сфері сільського господарства є одним із найважливіших об'єктів правового регулювання галузі аграр-

ного права. Однак у самій цій виробничо-господарській діяльності правовому регулюванню підлягають переважно питання, пов'язані з організаційними формами діяльності самих сільськогосподарських товаровиробників, переробників сільськогосподарської продукції, господарюючих суб'єктів, зайнятих наданням у сфері сільського господарства послуг (у тому числі логістичних, маркетингових та інших) та реалізацією продукції сільського господарства. Такі відносини найбільшою мірою потребують та залежать від якісного правового регулювання, оскільки їх формалізація – необхідна умова впливу держави на зазначені суб'єкти безпосередньо та, як наслідок, на виробництво сільгосппродукції.

Оптимізація організаційно-правових форм діяльності сільськогосподарських товаровиробників – найбільш важлива і складна ланка в правовому регулюванні. Всі інші – природні, технологічні та економічні чинники ведення агробізнесу – акумулюються в діяльності кожного окремого підприємства аграрного сектору, висвітлюючи проблемні ділянки, а також потенційні можливості, представлені його організаційно-правовими механізмами [3, с. 481].

Технологічні процеси знаходять своє юридичне втілення у вигляді правил, інструкцій з організації цих процесів, що виключають нераціональний підхід до здійснення сільськогосподарського виробництва, завдання матеріальної шкоди сільському господарству, довкіллю, заподіяння шкоди здоров'ю та життю людей тощо. Економічні процеси потребують правового регулювання для того, щоб поєднати й оптимізувати економічні інтереси держави, сільськогосподарських товаровиробників і споживачів сільськогосподарської продукції – через опосередковану відповідними правовими нормами систему податків та інших платежів до державного бюджету, через різні форми економічного стимулювання і форми взаємодії учасників сільськогосподарського виробництва, регулювання цінової політики, квот на закупівлю зерна, дотації, які використовуються на сільськогосподарських підприємствах, форми стратегії і тактики економічного розвитку тощо.

При цьому ефективним і прийнятним для всіх сторін сільськогосподарських виробництв економічним відносинам завдяки правовим нормам надається уніфікований (забезпечує взаємодію та взаєморозуміння учасників сільськогосподарського виробництва) і обов'язковий характер [8, с. 216].

Виробничі відносини, на думку багатьох дослідників, займають головне місце в предметі галузі аграрного права, проте безпосередньо із сільським господарством пов'язаний і ряд інших відносин. Так, Н.Н. Веденін визначає аграрне право як «систему норм права, що регулюють суспільні відносини з виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, а також з їх виробничо-технічного та соціального забезпечення» [5, с. 8]. М.І. Козир всі аграрні відносини класифікує як земельні, майнові, трудові, організаційно-управлінські, суспільні відносини у сфері сільськогосподарської виробничої та пов'язаної з нею іншої діяльності [10, с. 56]. Таким чином, ці відносини не обмежуються безпосередньо виробничими відносинами.

Цілком зрозуміло, що сама організація праці на сільськогосподарських підприємствах містить комплекс соціально-технічних особливостей, які є в узагальненому, сумарному вигляді одною із системоутворюючих ознак аграрного права [1, с. 102]. Але не слід обмежуватися тільки виробничою ознакою цих соціальних відносин. Питання, пов'язані з виплатою державних пенсій або наданням певних соціальних пільг працівникам сільського господарства, знаходяться за межами сільськогосподарських правовідносин. Разом із тим не слід виключати зі сфери сільськогосподарських правовідносин ті соціальні відносини, які визначені побутовими та іншими соціальними умовами проживання працівників аграрного сектору економіки в конкретній сільській місцевості, оскільки вся соціальна інфраструктура відповідної об'єднаної територіальної громади об'єктивно підпорядкована завданням сільськогосподарського виробництва.

Для ефективності сільськогосподарського виробництва важливі не тільки ті соціальні умови для працівників, які складаються безпосередньо на виробництві, а й передусім соціальні умови місця їх проживання, які забезпечують повноцінне існування і розвиток працівників та їхніх сімей. Відмінністю цих відносин від загальної державної соціальної політики та прийнятих на її основі заходів є локальний, можна сказати, персоналізований характер їх прояву. Дані соціальні відносини є вбудованими в систему сільськогосподарських відносин на території окремої об'єднаної територіальної громади і становлять один з його необхідних елементів. Однак головну консолідуючу роль у цьому процесі відіграють органи місцевого самоврядування. Через свої владні повноваження вони вибудовують кон-

кретну модель цих відносин, яка повинна втілити в собі якийсь баланс соціальних і господарсько-економічних інтересів людей [7, с. 188].

Характеризуючи сферу правового регулювання сільськогосподарських відносин, поряд із виробничою і соціальною сферою необхідно згадати і сферу, яка відноситься до належного підтримання та використання навколишнього природного середовища. Багато вчених вважають цю проблему предметом самостійної галузі екологічного права. Безсумнівно, що дії органів місцевого самоврядування по відношенню до такого важливого об'єкту природних ресурсів, як земля, мають комплексний характер, що виявляється, з одного боку, в організації землеустрою та землекористування для здійснення сільськогосподарського виробництва, з іншого – в охороні земельних ресурсів як екологічного об'єкта від корозії, забруднення й іншого шкідливого впливу.

Природні ресурси – це важлива складова частина технологічного процесу в сільському господарстві, без якої неможливо сільгоспвиробництво. Саме природні ресурси визначають об'єктивні можливості розвитку того чи іншого сектора сільського господарства, з урахуванням властивостей і проявів цих природних ресурсів вибираються адаптовані до них технологічні процеси виробництва [2, с. 540].

Звичайно, не всі види природних ресурсів у рівній мірі володіють властивостями, що інтегрують соціальні відносини людей. Унаслідок цього правові відносини у сфері землеустрою врегульовані не тільки в Земельному кодексі, а й становлять предмет самостійної галузі земельного права.

Особливості тих чи інших природних ресурсів такі, що, крім природоохоронного, вони можуть мати і виробниче значення. Внаслідок цього виникає завдання посилення комплексного і систематизованого правового регулювання і впливу на ці відносини, що можливо забезпечити лише через відповідні інститути влади, в тому числі через органи місцевого самоврядування. Через нормативно-правові акти органів публічної влади досягається збалансоване правове регулювання цих відносин, ліквідуються перекося, які незмінно виникають за різних, іноді діаметрально протилежних завдань, з одного боку, щодо збереження, з іншого – у сфері використання природних ресурсів.

Консолідує роль органів влади проявляється як у правових, так і в організаційних актах загальнодержавного і регіонального рівнів (програми, концепції, плани та ін.), де робиться

спроба об'єднати технологічно й економічно не зв'язані між собою сільськогосподарські підприємства науково обгрунтованою організаційною діяльністю органів влади.

Особливості правового регулювання сільськогосподарських відносин проявляються в предметному регулюванні цих відносин. Досить часто, всупереч правилам законодавчої техніки, законодавець прагне до тематично повного висвітлення тієї чи іншої сфери сільськогосподарського виробництва. Такий підхід до правового регулювання властивий для екологічних відносин, що зумовлено необхідністю всебічного та комплексного обліку умов охорони і використання того чи іншого виду природних ресурсів [6, с. 318].

У всьому різноманітті правових відносин у сфері сільського господарства і природних ресурсів важливо виділити ту групу суспільних відносин, яка опосередкована владними повноваженнями органів місцевого самоврядування. Важливість цих відносин зумовлена не тільки, як уже зазначалося вище, консолідує роллю органів місцевого самоврядування, які зводять воедино різнопланові й різноцільові проблеми сільського господарства і охорони навколишнього середовища, а й тим, що ситуаційно органи місцевого самоврядування знаходяться в такому положенні, яке забезпечує найкоротший і швидкий контакт між учасниками правовідносин у процесі прийняття рішення, дії та отримання результату [11, с. 72]. Це найбільш насичена, динамічна і прогресивна сфера правовідносин, що охоплює до того ж більшість суб'єктів сільськогосподарських і природоресурсних відносин. У разі її практичного втілення владні повноваження органів місцевого самоврядування дають негайний результат, який підтверджує або спростовує правильність вибраного рішення.

Наявність у кожній окремій об'єднаній територіальній громаді владнорегулюючих, владнозастосовчих, таких, що безпосередньо виробляють послуги та продукцію, суб'єктів робить схожим об'єднану територіальну громаду на своєрідну лабораторію, де апробуються ті чи інші моделі управління сільським господарством і природними ресурсами. Тим часом орієнтована ще з радянських часів на централізоване управління сільським господарством економіка поки дуже слабо враховує особливості та специфіку сільськогосподарського виробництва на місцях. Звичайно, в якихось питаннях і сільське господарство, і природні ресурси потребують єдиних підходів і вимог, але в умовах ринкової еконо-

міки дуже складно та й не потрібно регламентувати в деталях організацію сільськогосподарського виробництва в тому чи іншому конкретному органі місцевого самоврядування [2, с. 541]. У цій ситуації тільки муніципальна влада об'єктивно може врахувати всі нюанси в організації сільськогосподарського виробництва на своїй території та приймати адекватні до цієї ситуації рішення, збалансувати інтереси всіх учасників сільськогосподарських і природоресурсних відносин.

Таким чином, стає зрозумілим, що регулювання і розгляд питань сільськогосподарських і природоресурсних відносин саме в ракурсі державної підтримки агробізнесу не знайшло належного відображення ні в чинному законодавстві, ні тим більше в науково-правничій літературі. Традиційно ще з часів існування місцевих рад народних депутатів тепер уже муніципальним органам влади відводиться роль допоміжних владних структур, які виконують на місцях ті чи інші державні функції.

Як правило, в чинному аграрному та природоресурсному законодавстві не передбачено якінебудь спеціальні функції для органів місцевого самоврядування, не представлено можливості щодо самостійної додаткової регламентації ними відповідних правовідносин. Проте цей прихований потенціал правотворчих і організаційних можливостей органів місцевого самоврядування в разі вмілого керівництва з боку компетентних державних структур міг би сприяти вирішенню багатьох проблем ефективного управління сільським господарством і природними ресурсами. Звичайно, рішення таких проблем органами місцевого самоврядування можливо тільки в тісній координації з державними органами, сільськогосподарськими підприємствами і організаціями.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Очевидно, що економічні, технологічні й особливо природні фактори сільськогосподарського виробництва зокрема та аграрного бізнесу загалом у набагато меншій мірі потребують їх визначення та регулювання через правові відносини, оскільки кожен із них знаходиться під впливом власних законів. Однак специфіка аграрного сектора полягає в його вельми великій залежності від природно-кліматичних умов. У зв'язку з цим державний вплив на сільськогосподарське виробництво стає об'єктивно необхідним.

Міра та обсяг правового регулювання такої взаємодії визначаються необхідністю врахування цих факторів у регулюванні соціальних

відносин. Так, природні фактори позначаються на особливостях сезонного характеру сільського господарства, аграрного бізнесу та його організації, в правовому регулюванні діяльності різних метеорологічних, агрономічних, ветеринарних та інших служб, які вивчають і використовують у своїх цілях ці природні чинники тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bobrov E.A., Lytneva N.A. The system of management accounting in the management of production costs of industrial enterprises. *Herald OrelGIET*, 2013. 3 (25), 100–105.
2. Kovalchuk I., Melnyk O., Pakhomova A. Commercial and Legal Regulation of Advisory Services in the Ukrainian Agrarian Business Prospect Reform. *European Journal of Sustainable Development*. 2020. Vol. 9. № 3. P. 538–548. DOI <https://doi.org/10.14207/ejsd.2020.v9n3p538>
3. Legal Regulation of Agricultural Taxation / I. Kovalchuk et al. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. Vol. 10. № 1. P. 479–494. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2021.v10n1p479>
4. Бистров Г.Є. Джерела аграрного права. *Аграрне та земельне право*. 2008. № 6. С. 28–35.
5. Веденин Н.Н. Аграрное право : учебник. Москва, 2000. 286 с.
6. Державно-правове регулювання аграрної сфери: вітчизняний та міжнародний досвід : навчальний посібник / О.Г. Курчин та ін. Біла Церква, 2021. 318 с.
7. Ковальчук І.В. Європейський досвід нормативно-правового забезпечення концепції політики сталого розвитку сільських територій: екологічний аспект. *Екологічна політика і право ЄС та їх імплементація у правову систему України* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 16 травня 2019 р.). Київ, 2019. С. 188–189.
8. Ковальчук І.В. Нормативно-правове забезпечення концепції політики сталого розвитку сільських територій. *Аграрна політика Європейського Союзу: виклики та перспективи* : кол. моногр. Київ : Центр учбової літератури, 2019. С. 215–226.
9. Ковальчук І.В. Правові аспекти забезпечення концепції політики сталого розвитку сільських територій. *Регіональна політика: політико-правові засади, урбаністика, просторове планування, архітектура* : п'ята Міжнародна науково-практична конференція (22 листопада 2019 р.). Київ, 2019. С. 139–143.
10. Козырь М.И. Аграрное право: проблемы становления и развития. Москва, 2003. 368 с.
11. Мельник О.Г., Ковальчук І.В., Бровко Н.І. Sustainable Land Use Development of Agricultural Landin Conditions of Decentralizationin Ukraine. *Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Евро-*

нейского Союза : мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кишинів, 23–24 березня 2018р.). Кишинів, 2018.

12. Правові основи зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів агробізнесу : підручник / В.І. Курило та ін. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. В.І. Курило. Київ : Магістр ХХІ сторіччя, 2011. 370 с.

REFERENCES:

1. Bobrov, E.A., Lytneva, N.A. (2013). The system of management accounting in the management of production costs of industrial enterprises. *Herald OREGIET*, 3 (25), 100-105.

2. Kovalchuk I. Commercial and Legal Regulation of Advisory Services in the Ukrainian Agrarian Business Prospect Reform / I. Kovalchuk, O. Melnyk, A. Pakhomova // *European Journal of Sustainable Development*. 2020. Vol. 9, № 3. R. 538-548. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2020.v9n3p538>

3. Legal Regulation of Agricultural Taxation / I. Kovalchuk, V. Melnyk, T. Novak, A. Pakhomova // *European Journal of Sustainable Development*. 2021. Vol. 10, № 1. R. 479–494. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2021.v10n1p479>

4. Bystrov H. Ye. Dzhherela ahrarnoho prava // *Ahrarne ta zemelne pravo*. 2008. № 6. S. 28–35.

5. Vedenyn N. N. Ahrarnoe pravo: uchebnyk. M., 2000. 286 s.

6. Derzhavno-pravove rehuliuвання ahrarnoi sfery: vitchyzniani ta mizhnarodnyi dosvid: Navchalnyi posibnyk / O.H. Kurchyn, I.V. Kovalchuk, A.O. Pakhomova. Bila Tserkva, 2021. 318 s.

7. Kovalchuk I.V. Yevropeyskyi dosvid normatyvno-pravovoho zabezpechennia kontseptsii polityky staloho rozvytku silskykh terytorii: ekolohichniy

aspekt / I.V. Kovalchuk // *Ekolohichna polityka i pravo YeS ta yikh implementatsiia u pravovu systemu Ukrainy: Zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii* (m. Kyiv, 16 travnia 2019 r.). Kyiv, 2019. С. 188–189.

8. Kovalchuk I.V. Normatyvno-pravove zabezpechennia kontseptsii polityky staloho rozvytku silskykh terytorii / I.V. Kovalchuk // *Ahrarna polityka Yevropeiskoho Soiuzu: vyklyky ta perspektyvy: kol. monohr*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2019. S. 215–226.

9. Kovalchuk I.V. Pravovi aspekty zabezpechennia kontseptsii polityky staloho rozvytku silskykh terytorii / I.V. Kovalchuk // *Rehionalna polityka: polityko-pravovi zasady, urbanistyka, prostorove planuvannia, arkhitektura: piata Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia* (22 lystopada 2019 r.). Kyiv, 2019. С. 139–143.

10. Козыг М. У. Аhrarnoe pravo: problemy stanovleniia y razvytyia. M., 2003. 368 s.

11. Melnyk O.H. Sustainable Land Use Development of Agricultural Landin Conditions of Decentralization in Ukraine / O.H. Melnyk, I.V. Kovaluk, N.I. Brovko // *Osobennosty adaptatsyy zakonodatelstva Moldovy y Ukrainy k zakonodatelstvu Evropeiskoho Soiuzu: mat. mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Kyshyniv, 23–24 bereznia 2018r.). Kyshyniv, 2018.

12. Pravovi osnovy zovnishnoekonomichnoi diialnosti subiektiv ahrobiznesu: Pidruchnyk / V.I. Kurylo, I.V. Kovalchuk, A.O. Silnova, I.V. Hyrenko; za zah. red. d.iu.n., prof. V.I.Kuryla. K.: Mahistr KhKhI storichchia, 2011. 370 s.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2021

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

УДК 342.951

*Резніченко В. О.,
VolodymyrReznichenko@ukr.net,
ORCID ID: 0000-0002-6105-8933,
к.ю.н., докторант,
Науково-дослідний інститут публічного права, Київ*

ВИДАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ АКТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті сформовано поняття публічного адміністрування виробництва та обігу лікарських засобів. Наголошено, що багато проблем в сфері вищої освіти пов'язані з недосконалою системою публічного адміністрування, саме цим і зумовлена актуальність дослідження видання індивідуальних актів як інструменту публічного адміністрування забезпечення вищої юридичної освіти в Україні. Визначено, що видання індивідуальних актів є найбільш поширеним способом реалізації адміністративних повноважень органів публічної адміністрації. Обґрунтовано, що індивідуальний акт – це інструмент публічного адміністрування, який видається суб'єктом публічного адміністрування з метою врегулювання конкретної життєвої ситуації. Сформовано авторський перелік індивідуальних актів у сфері забезпечення вищої освіти на основі актів Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти та науки, Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти та керівників закладів вищої освіти. Надано авторське визначення понять «індивідуальні акти у сфері забезпечення вищої освіти». З'ясовано, що видання індивідуальних актів є близьким до нормативного, але не тотожне йому. Відмінність між ними полягає в тому, що індивідуальні акти встановлюють, змінюють або припиняють конкретні правовідносини. Вони відрізняються від нормативних тим, що звернені до конкретних суб'єктів управлінських відносин і їхня дія припиняється після здійснення встановлених у них прав і обов'язків, тобто після одноразового їх застосування. Зроблено висновок, що індивідуальні акти у сфері забезпечення вищої освіти є найбільш поширеним способом реалізації суб'єктами публічної адміністрації владної компетенції щодо забезпечення конституційного права громадян України на отримання вищої освіти, забезпечення публічного інтересу держави і суспільства у цій сфері, сутність їх полягає в тому, що вони встановлюють, змінюють або припиняють конкретні адміністративні правовідносини та звернені до конкретних суб'єктів і об'єктів адміністративно-правового регулювання вищої освіти, їх дія припиняється після здійснення встановлених у них суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, тобто після одноразового їх застосування.

Ключові слова: заклад вищої освіти, індивідуальний адміністративний акт, індивідуальний адміністративний акт, індивідуальний акт, публічне адміністрування, суб'єкти публічного адміністрування.

*Reznichenko V. O.,
VolodymyrReznichenko@ukr.net,
ORCID ID: 0000-0002-6105-8933,
Ph.D., Doctoral Student,
Research Institute of Public Law, Kyiv*

PUBLICATION OF INDIVIDUAL ACTS AS A TOOL OF PUBLIC ADMINISTRATION OF HIGHER LEGAL EDUCATION IN UKRAINE

Abstract. The concept of public administration of production and circulation of medicines is formed in the article. It is determined that the issuance of individual acts is the most common way to implement the administrative powers of public administration. It is emphasized that many problems in the field of higher

education are related to the imperfect system of public administration, which is why the study of the publication of individual acts as a tool for public administration of higher legal education in Ukraine is relevant. It is substantiated that an individual act is a tool of public administration, which is issued by the subject of public administration in order to resolve a specific life situation. The author's list of individual acts in the field of higher education is formed on the basis of acts of the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Education and Science, the National Agency for Quality Assurance in Higher Education and heads of higher education institutions. The author's definition of the concepts "individual acts in the field of higher education" is given. It was found that the issuance of individual acts is close to the normative, but not identical to it. The difference between them is that individual acts establish, change or terminate specific legal relationships. They differ from the normative ones in that they are addressed to specific subjects of administrative relations and their effect ceases after the exercise of their established rights and responsibilities, ie after their one-time application. It is concluded that individual acts in the field of higher education are the most common way for public administration entities to exercise power to ensure the constitutional right of Ukrainian citizens to higher education, ensuring the public interest of the state and society in this area, their essence is that they establish, change or terminate specific administrative legal relations and apply to specific subjects and objects of administrative and legal regulation of higher education, their effect is terminated after the exercise of their established subjective rights and legal obligations, ie after their one-time application.

Key words: institution of higher education, individual administrative act, individual administrative act, individual act, public administration, subjects of public administration.

JEL Classification: K23

DOI: 10.36477/2616-7611-2021-10-05

Постановка проблеми. У теорії і практиці адміністративного права провідне місце займає категорія інструментів публічного адміністрування. Не є винятковою сфера забезпечення вищої освіти в Україні.

Стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки визначено, що у системі вищої освіти існує низка проблем, які разом із суттєвими зовнішніми та внутрішніми викликами створюють ризики та негативно впливають на можливості розвитку. Зокрема, це незадовільний рівень автономії закладів вищої освіти (далі –ЗВО), невідповідність навичок випускників ЗВО потребам роботодавців, низьке та неефективне фінансове забезпечення вищої освіти, низький престиж праці викладача, втрата кадрового потенціалу, низький престиж праці викладача, втрата кадрового потенціалу[1].

На основі зазначеного видно, що багато проблем у сфері вищої освіти пов'язані з недосконалою системою публічного адміністрування, саме цим і зумовлена актуальність дослідження видання індивідуальних актів як інструменту публічного адміністрування забезпечення вищої юридичної освіти в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інструменти публічного адміністрування досліджували такі вчені, як: В. Авер'янов, К. Афанас'єв, О. Бандурка, В. Бевзенко, Ю. Битяк, К. Булатов, Н. Галіцина, В. Галуцько, І. Голосніченко, Е. Демський, О. Джафарова, М. Ковалів,

Л. Кожура, І. Коліушко, Т. Коломоєць, В. Колпаков, Р. Куйбіда, В. Курило, М. Логвиненко, Р. Мельник, О. Нікітенко, О. Остапенко, І. Пате-рило, О. Правоторова, Л. Рогач, А. Сачаво, В. Тимошук, М. Тищенко, О. Угровецький, В. Хатуєв, В. Шаповал та інші науковці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Видання індивідуальних актів є найбільш поширеним способом реалізації адміністративних повноважень органів публічної адміністрації; без їх видання не може бути вирішено жодної більш-менш важливої справи у досліджуваній сфері.

В. Антошкіна вважає, що індивідуальні правові акти – це акти державних органів, недержавних організацій, посадовців, що виражають рішення в конкретній юридичній справі (вирок або рішення суду, наказ керівника підприємства або установи тощо). Індивідуальні акти – це акти застосування права, тому їх називають ще правозастосовними. Вони мають, як правило, разове застосування, адресуються конкретним особам або організаціям та обов'язкові для виконання тільки ними [2, с. 8]. З огляду на думку вченої, зауважимо, що основною роллю індивідуальних правових актів є застосування загальних норм права до конкретної життєвої ситуації.

Для того, щоб визначити певні особливості індивідуальних правових актів, ми звернемося до судової практики. Так, у справі № 520/5501/19 Харківський окружний адміністративний суд зазначив, що загальною рисою, яка відрізняє інди-

відуальні акти управління, є їхній виражений правозастосовний характер. Головною рисою таких актів є конкретність, а саме: чітке формулювання конкретних юридичних волевиявлень суб'єктами адміністративного права, що видають такі акти; розв'язання за їх допомогою конкретних, а саме індивідуальних справ або питань, які виникають у сфері державного управління; чітка визначеність адресата конкретної особи або осіб; виникнення конкретних адміністративно-правових відносин, зумовлених цими актами [3]. Судовим рішенням підкреслено важливість урегулювання конкретних адміністративно-правових відносин та прийняття обґрунтованого рішення на основі чинного адміністративного законодавства.

У справі № 240/7848/19 Житомирський окружний адміністративний суд зауважив, що за владно-регулятивною природою всі юридичні акти поділяються на правотворчі, правотлумачні (правоінтерпретаційні) та правозастосовні, нормативно-правові акти належать до правотворчих, а індивідуальні – до правозастосовних [4]. Тобто суд під час прийняття рішення надавав роз'яснення щодо класифікації юридичних актів та відніс індивідуальні правові акти до правозастосовних юридичних актів.

В Академічному курсі «Адміністративне право України» Т. Коломонець автор пропонує застосовувати базову категорію «правові акти публічної адміністрації», з наступним їх поділом за юридичною природою на нормативні, індивідуальні та змішані [5, с. 175–177].

Кодекс адміністративного судочинства України визначає індивідуальний акт як акт (рішення) суб'єкта владних повноважень, виданий (прийняте) на виконання владних управлінських функцій або в порядку надання адміністративних послуг, який стосується прав або інтересів визначеної в акті особи або осіб та дія якого вичерпується його виконанням або має визначений строк [6]. Законодавець у галузі адміністративного судочинства визначив напрямки, в яких можуть бути прийняті індивідуальні акти: 1) виконання владних управлінських функцій; 2) під час надання адміністративних послуг, який стосується прав або інтересів визначеної в акті особи або осіб, та дія якого вичерпується його виконанням або має визначений строк.

У справа № 560/1809/19 щодо визнання дій та бездіяльності незаконними, стягнення моральної школи Хмельницький окружний адміністративний суд визначив, що правовий акт індивідуальної дії, виданий суб'єктом владних

повноважень – це документ, який прийнятий із метою реалізації положень нормативно-правового акта (актів) щодо конкретної життєвої ситуації, не містить загальнообов'язкових правил поведінки та стосується прав і обов'язків чітко визначеного суб'єкта (суб'єктів), котрому він адресований [7]. Хмельницький окружний адміністративний суд вчергове зосереджує увагу на конкретному врегулюванні суспільних відносин.

В авторефераті дисертації О. Мандюк визначає, що індивідуальний адміністративний акт – це одностороннє волевиявлення адміністративного органу зовнішньої дії, що безпосередньо впливає на права, свободи чи інтереси конкретних осіб або стосується конкретної ситуації [8].

Отже, індивідуальний акт – це інструмент публічного адміністрування, який видається суб'єктом публічного адміністрування з метою врегулювання конкретної життєвої ситуації.

Тож можна зауважити, що видання індивідуальних актів є близьким до нормативного, але не тотожне йому. Відмінність між ними полягає в тому, що індивідуальні акти встановлюють, змінюють або припиняють конкретні правовідносини. Вони відрізняються від нормативних тим, що звернені до конкретних суб'єктів управлінських відносин і їх дія припиняється після здійснення встановлених у них прав і обов'язків, тобто після одноразового їх застосування.

Серед індивідуальних актів у сфері забезпечення вищої освіти ми можемо віднести приписи персоналізованого характеру, ухвалені у процесі владної діяльності суб'єктів публічної адміністрації з метою забезпечення завдань адміністративно-правового регулювання. До них належать:

– розпорядження (укази) Президента України, наприклад, Указ Президента України від 2 жовтня 2020 р. № 418/2020 «Про присудження Державних премій України в галузі освіти 2019 року» [9];

– розпорядження (постанови) Кабінету Міністрів України, наприклад, розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2019 р. № 71-р «Про призначення Квіта С.М. головою Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти» [10];

– накази Міністерства освіти і науки України, наприклад, наказ Міністерства освіти і науки України від 13 жовтня 2021 р. № 1099 «Про утворення спеціалізованих вчених рад для присудження ступеня доктора філософії, внесення змін до деяких наказів Міністерства освіти і науки України» [11], наказ Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2021 р. № 1037 «Про при-

значення академічних стипендій Президента України студентам закладів вищої освіти на I семестр 2021/2022 навчального року» [12];

– рішення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, наприклад, рішення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти щодо часу звернення із попереднім повідомленням про намір акредитувати освітні програми рівня бакалавр від 14 квітня 2021 року [13];

– накази (розпорядження) керівників закладів вищої освіти, наприклад, Наказ Національного університету «Києво-Могилянська академія» від 1 липня 2021 р. № 324 «Про встановлення лімітів стипендіатів, яким призначається академічна стипендія» [14], наказ Національного авіаційного університету від 9 серпня 2021 р. № 1240/ст «Про зарахування на навчання» [15].

Хочемо звернути увагу на той факт, що окремі наведені індивідуальні акти у сфері забезпечення вищої освіти стосуються великої кількості осіб. Так, у Рекомендаціях № R (87) 16 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам стосовно адміністративних процедур, які зачіпають права великої кількості осіб, сформульовано правила, які застосовуються у сфері захисту прав, свобод та інтересів осіб у зв'язку з ненормативними адміністративними рішеннями (індивідуальними адміністративними актами), які стосуються великої кількості осіб, а саме: а) великої кількості осіб, яким адресовано індивідуальний адміністративний акт; б) великої кількості осіб, індивідуальні права, свободи чи інтереси яких може зачіпати індивідуальний адміністративний акт, навіть незважаючи на те, що він їм не адресований; в) великої кількості осіб, які згідно з національним законодавством мають право заявити про певний колективний інтерес, зачепити який загрожує індивідуальний адміністративний акт [16].

Тож індивідуальні акти у сфері забезпечення вищої освіти можуть стосуватися як конкретної особи, наприклад розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2019 р. № 71-р [10], так і декількох осіб, наприклад, кожного із студентів різних закладів освіти визначених наказом Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2021 р. № 1037 [12]. Саме в останньому прикладі ми можемо побачити індивідуальний адміністративний акт, який зачіпає права великої кількості осіб.

Висновки. Отже, індивідуальні акти у сфері забезпечення вищої освіти є найбільш поширеним способом реалізації суб'єктами публічної адміністрації владної компетенції щодо забез-

печення конституційного права громадян України на отримання вищої освіти, забезпечення публічного інтересу держави і суспільства у цій сфері, сутність їх полягає в тому, що вони встановлюють, змінюють або припиняють конкретні адміністративні правовідносини та звернені до конкретних суб'єктів і об'єктів адміністративно-правового регулювання вищої освіти, їх дія припиняється після здійснення встановлених у них суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, тобто після одноразового їх застосування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>

2. Антошкіна В.К. Індивідуальні правові акти як об'єкт тлумачення. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* Том 31 (70) № 1. 2020. С. 7–13.

3. Офіційний сайт – Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83598057>.

4. Офіційний сайт – Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83292391>.

5. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.

6. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV / Верховна Рада України. *База даних «Законодавство України».* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

7. Офіційний сайт – Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83904880>

8. Мандюк О.О. Індивідуальні адміністративні акти: теорія та практика застосування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.07. Львів, 2017. С. 23, с. 15.

9. Про присудження Державних премій України в галузі освіти 2019 року : Указ Президента України від 2 жовтня 2020 року №418/2020 / Президент України. *Офіційне інтернет-представництво Президента України.* URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4182020-35213>

10. Про призначення Квіта С.М. головою Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2019 р. № 71-р. / Кабінет Міністрів України. *Урядовий портал.* URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-priabezpechennyayakosti-vishchoyi-osviti>

11. Про утворення спеціалізованих вчених рад для присудження ступеня доктора філософії, вне-

сення змін до деяких наказів Міністерства освіти і науки України : наказ Міністерства освіти і науки України від 13 жовтня 2021 р. № 1099 / Міністерство освіти і науки України. *Вебсайт «Міністерство освіти і науки України»*. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/atestatsiya-kadriv-vyshchoi-kvalifikatsii/2021/10/1099-vid-131021-df.pdf>.

12. Про призначення академічних стипендій Президента України студентам закладів вищої освіти на I семестр 2021/2022 навчального року : наказ Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2021 р. № 1037 / Міністерство освіти і науки України. *Вебсайт «Міністерство освіти і науки України»*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-priznachennya-akademichnih-stipendij-prezidenta-ukrayini-studentam-zakladiv-vishoyi-osviti-na-i-semestr-20212022-navchalnogo-roku>.

13. Рішення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти щодо часу звернення із попереднім повідомленням про намір акредитувати освітні програми рівня бакалавр від 14 квітня 2021 року. URL: https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/%D0%A0%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%9D%D0%90-%D0%B7-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%83-%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%96%CC%88-%D0%9E%D0%9F-14_04_2021.pdf.

14. Про встановлення лімітів стипендіатів, яким призначається академічна стипендія : Наказ Національного університету «Києво-Могилянська академія» від 1 липня 2021 р. № 324. *Національний університет «Києво-Могилянська академія»*. URL: https://www.ukma.edu.ua/index.php/about-us/sogodennya/dokumenty-naukma/cat_view/1-dokumenty-naukma/12-normativnabaza-naukma/21-stypendialne-zabezpechennia-studentiv-aspirantiv-hrantovi-ta-konkursni-prohramy/59-normativni-dokumenty.

15. Про зарахування на навчання : Наказ Національного авіаційного університету від 9 серпня 2021 р. № 1240/ст. *Приймальна комісія НАУ*. URL: <https://pk.nau.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/Fakultet-mizhnarodnykh-vidnosyn.pdf>.

16. Рекомендація № R (87) 16 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам стосовно адміністративних процедур, які зачіпають права великої кількості осіб від 17 вересня 1987 р. URL: http://echr-base.ru/rec87_16.jsp.

REFERENCES:

1. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2021–2031 roky. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>.

2. Antoshkina, V.K. Indyvidualni pravovi akty yak ob'iekt tlumachennia. Vcheni zapysky TNU imeni

V.I. Vernadskoho. Seria: yurydychni nauky. Tom 31 (70) № 1. 2020. S. 7–13.

3. Ofitsiyni sait – Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen Ukrainy. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83598057>.

4. Ofitsiyni sait – Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen Ukrainy. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83292391>.

5. Kolomoiets, T.O. Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichni kurs: pidruchnyk. K.: Yurinkom Inter, 2011. 576 s.

6. Kodeksadministratyvnohosudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

7. Ofitsiyni sait – Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen Ukrainy. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83904880>.

8. Mandiuk, O.O. Indyvidualni administratyvni akty: teoriia ta praktyka zastosuvannia. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yurydychnykh nauk za spetsialnistiu 12.00.07. Lviv. 2017. S. 23, s. 15.

9. Pro prysudzhennia Derzhavnykh premii Ukrainy v haluzi osvity 2019 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 2 zhovtnia 2020 roku №418/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4182020-35213>.

10. Pro pryznachennia Kvita S.M. holovoiv Natsionalnogo ahentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 liutoho 2019 r. № 71-r. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-priabezpechennya-yakosti-vishchoyi-osviti>.

11. Pro utvorennia spetsializovanykh vchenykh rad dlia prysudzhennia stupenia doktora filosofii, vnesennia zmin do deiakykh nakaziv Ministerstva osvity i nauky Ukrainy: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 13 zhovtnia 2021 r. № 1099. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/atestatsiya-kadriv-vyshchoi-kvalifikatsii/2021/10/1099-vid-131021-df.pdf>.

12. Pro pryznachennia akademichnykh stependii Prezydenta Ukrainy studentam zakladiv vyshchoi osvity na I semestr 2021/2022 navchalnogo roku: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 29 veresnia 2021 r. № 1037. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-priznachennya-akademichnih-stipendij-prezidenta-ukrayini-studentam-zakladiv-vishoyi-osviti-na-i-semestr-20212022-navchalnogo-roku>.

13. Rishennia Natsionalnogo ahentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity shchodo chasu zvernennia iz poperednim povidomlenniam pro namir akredytuvaty osvitni prohramy rivnia bakalavr vid 14 kvitnia 2021 roku. URL: https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/%D0%A0%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%9D%D0%90-%D0%B7-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%83-%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%96%CC%88-%D0%9E%D0%9F-14_04_2021.pdf.

80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%96%CC%88-%D0%9E%D0%9F-14_04_2021.pdf.

14. Pro vstanovlennia limitiv stependiativ, yakym pryznachaietsia akademichna stependia: Nakaz Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska akademii» vid 1 lypnia 2021 r. № 324. URL: https://www.ukma.edu.ua/index.php/about-us/sogodennya/dokumenty-naukma/cat_view/1-dokumenty-naukma/12-normatyvna-baza-naukma/21-stypendialne-zabezpechennia-studentiv-aspirantiv-hrantovi-ta-konkursni-prohramy/59-normatyvni-dokumenty.

15. Pro zarakhuvannia na navchannia: Nakaz Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu vid 9 serpnia 2021 r. № 1240/st. URL: <https://pk.nau.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/Fakultet-mizhnarodnykh-vidnosyn.pdf>.

16. Rekomendatsiia № R (87) 16 Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam stosovno administratyvnykh protsedur, yaki zachipaiut prava velykoi kilkosti osib vid 17 veresnia 1987 r. URL: http://echr-base.ru/rec87_16.jsp.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2021

УДК 353.5

Соломаха А. Г.,

solomakha@myrambler.ru, ORCID ID: 0000-0001-9305-7898,

к.ю.н., доцент кафедри адміністративного права та процесу,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ІНСТИТУТ ПРЕФЕКТА В УКРАЇНІ: МІЖ ВИКЛИКАМИ ТА ПЕРСПЕКТИВАМИ (НА ОСНОВІ НАУКОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДУМКИ)

Анотація. У статті аналізується актуальність імплементації інституту префекта в Україні в контексті проведення реформи децентралізації, що є органічною частиною більшої адміністративно-територіальної реформи. У статті обґрунтовується теза про те, що, незважаючи на необґрунтовану критику введення в правову систему інституту префекта, основною роботою останнього має бути лише надання консультацій ОМС та узгодження підготовлених рішень виключно з точки зору відповідності Конституції та українським законам. Таким чином, якщо депутати територіальної громади затвердять певне рішення, яке прямо звужує або порушує права і свободи громадян, префект як представник центральної влади має втрутитися в ситуацію.

Автор статті погоджується, що за введення інституту префекта необхідно ґрунтовно прописати його рівновіддаленість від політичних сил як держслужбовця, а також незмінність на тлі систематичних змін президентів або урядів. Водночас важливо змістовніше прописати конституційну підзвітність інституту префектів. Так, зважаючи на актуальні на 2020/2021 рр. законотворчі ініціативи з цього питання, всі свої рішення префект повинен узгоджувати і в Офісі Президента, і в Кабміні окремо.

Дискусійним залишається питання конституційності призначення префекта. Так, серед конституційних повноважень функцій Президента такої можливості наразі немає, відповідно, якщо префект має координувати зв'язок виконавчої влади з владою місцевою, то більш логічно було б підпорядкувати префектури лише Кабінету Міністрів, як і всі органи виконавчої влади. На кінець 2021 р. вітчизняна законодавча база не оперує правовим обґрунтуванням функцій, переліку повноважень, міри правової відповідальності, механіки роботи та моніторингу законності та конституційності рішень місцевої влади.

У статті наголошується, що саме прийняття спеціалізованого законодавства, що уможливить появу та діяльність інституту префекта, які мають бути ефективною та релевантною альтернативою місцевим державним адміністраціям, що нині теж перебувають у стані реформування.

Ключові слова: інститут префекта, адміністративний нагляд, органи місцевого самоврядування, адміністративно-територіальні одиниці, законність.

Solomakha A. G.,

solomakha@myrambler.ru, ORCID ID: 0000-0001-9305-7898,

PhD in Law, Associate Professor at the Department of Administrative Law and Procedure

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

INSTITUTE OF PREFECT IN UKRAINE: BETWEEN CHALLENGES AND PROSPECTS (BASED ON SCIENTIFIC AND EXPERT OPINION)

Abstract. The article analyzes the relevance of the implementation of the institution of prefect in Ukraine in the context of decentralization reform, which is an organic of greater administrative-territorial reform. The article substantiates the thesis that despite the unfounded criticism only the introduction of the institution of the prefect in the legal system, the main work of the latter should be only to provide advice to local self-government and coordination of prepared decisions solely in terms of constitutionality and Ukrainian laws. Thus, if the deputies of the territorial community approve a decision that directly restricts or violates the rights and freedoms of citizens, the prefect as a representative of the central government must intervene in the situation.

The author of the article agrees that when introducing the institution of prefect, it is necessary to thoroughly prescribe its distance from political forces as a civil servant, as well as variability against the background of systematic changes of presidents or governments. At the same time, it is important to more meaningfully prescribe the constitutional accountability of the institution of prefects. Thus, based on the current legislative initiatives for 2020/2021 on this issue, the prefect must coordinate all his decisions in the Office of the President and in the Cabinet separately.

The question of the constitutionality of the prefect's appointment remains debatable. Thus, today there is no such possibility among the constitutional powers of the President, so if the prefect is to coordinate the relationship between the executive and local authorities, it would be more logical to subordinate the prefectures only to the Cabinet, as well as all executive bodies. As of the end of 2021, the domestic legal framework does not operate on the legal basis of functions, list of powers, degree of legal responsibility, work mechanics and monitoring of the legality and constitutionality of local government decisions.

The article emphasizes that the adoption of specialized legislation that will allow the emergence and operation of the institution of the prefect, which should be an effective and relevant alternative to local state administrations, which are also currently in a state of reform.

Key words: institute of the prefect, administrative visualization, organization of the self-assembly, administrative and territorial odds, legitimacy.

JEL Classification: D73, K23

DOI: 10.36477/2616-7611-2021-10-06

Постановка проблеми. Ініційована владою в 2015 році реформа децентралізації змінила адміністративну карту України. Укрупнилися громади, утворилися нові райони. Місцеві органи влади отримали широкі повноваження практично в усіх сферах життєдіяльності країни: в економіці, суспільно-політичному житті, соціальній, освітній та інших сферах [1]. Водночас зберігає свою актуальність теза президента Всеукраїнського громадського об'єднання «Клуб мерів» В. Удовиченко про те, що держава не може залишити безконтрольним весь процес діяльності місцевих влад [2]. На превеликий жаль, гіркий вітчизняний досвід 1993–1994 рр. продемонстрував, що запровадження регіонального самоврядування без ефективного державного контролю призводить до негативних утворень – таких собі «удільних князівств». Фактором, який інституційно мав це унеможливити, мав стати інститут префекта. Так, враховуючи, що ідея децентралізації підтримується в Україні багатьма політичними партіями, а її реалізація входила до передвиборчих програм як парламентських політичних партій, так і кандидатів на посаду Глави держави, саме щодо інституту префекта наразі відсутній законотвірчий, політичний та експертний консенсус. Зокрема, після ініційованого п'ятим Президентом України П. Порошенком проекту Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) № 2217а від 1 липня 2015 р. запропоновані новації викликали критику представників різних політичних сил та експертів, а головне – органів місцевого самоврядування.

До останніх слід уналежнити запровадження інституту префекта як представника центральної влади на місцях, надання Президенту права тимчасово зупиняти повноваження посадових осіб і органів місцевого самоврядування та призначати тимчасового державного уповноваженого, надання Верховній Раді України права за поданням Президента України достроково припиняти повноваження посадових осіб і органів місцевого самоврядування та призначати позачергові вибори у визначеному законом порядку у разі визнання Конституційним Судом України їх актів такими, що не відповідають Конституції України тощо [3].

Варто зазначити, що, хоч і врахувавши ці та інші критичні зауваження, Глава держави відкликав попередній законопроект та виніс на розгляд Верховної Ради доопрацьований. Проте законопроект навіть у доопрацьованій формі від 27 грудня 2019 р. містив ряд положень, які потенційно можуть нести загрозу звуження прав органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Такими були право префекта здійснювати виконавчу владу в округах і областях, містах Києві та Севастополі, видавати акти, які є обов'язковими на відповідній території, призупиняти дію актів органів і посадових осіб місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України з одночасним зверненням до суду, вносити Президенту України подання про зупинення дії ухваленого радою громади, головою громади, окружною, обласною радою акту, що не відповідає Конституції України [4].

Чи не найбільшу критику викликала норма про право Президента України у разі ухвалення радою громади, головою громади, окружною, обласною радою акту, що не відповідає Конституції України та створює загрозу порушення державного суверенітету, територіальної цілісності чи загрозу національній безпеці, за поданням префекта зупиняти указом дію відповідного акту й тимчасово зупиняти повноваження голови громади, складу ради громади, окружної, обласної ради та призначати тимчасового державного уповноваженого. У разі визнання Конституційним Судом України зазначеного акту таким, що не відповідає Конституції України, Верховна Рада України за поданням Президента України повинна достроково припинити повноваження голови громади, ради громади, окружної, обласної ради [5]. Врешті-решт, законопроект про префектів незабаром знову був відкликаний суб'єктом законодавчої ініціативи. Таким чином, питання внесення змін до Конституції в аспекті децентралізації, а саме запровадження інституту префекта в Україні й надалі залишається актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виклики та перспективи функціонування в Україні інституту префекта починаючи з 2014–2015 рр. як новітнього етапу активізації реформи місцевого самоврядування оцінюються відомими українськими науковцями та експертами. Зокрема, це дослідження таких вітчизняних вчених, як: І. Мищак (досліджував проблемні аспекти законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади, зокрема законотворче обґрунтування інституту префекта); І. Беззуб (аналізував користь та загрози для місцевого самоврядування від введення інституту префектів в Україні); В. Пальчук (досліджував специфіку державного контролю в контексті реформи децентралізації влади). Опосередковано тема інституту префекта в Україні знайшла відгук і в наукових розвідках реформування виконавчої влади на місцях в умовах децентралізації влади. Її вивчали М. Закірова, А. Цабека, П. Чернописький, Є. Касяненко, О. Ременяк.

З українських експертів різноманітні акценти функціонування інституту префекта, його функціонального призначення, викликів та перспектив аналізували І. Каліушко, В. Хрущ, О. Радчук, О. Бойко, А. Ткачук та Ю. Ганущак.

Постановка завдання. Мета статті – розкриття доцільності та суперечності імплементації інституту префектів в Україні з огляду на поточний стан науково-експертної дискусії та правової позиції офіційної української влади.

По-перше, інституту префекта до реформи децентралізації не існувало взагалі, а отже, названий інститут необхідно створювати «з нуля» та забезпечувати адміністративну імплементацію [6]. По-друге, зважаючи на актуальні законодавчі пропозиції, основна мета запровадження інституту префекта – створення ефективного нагляду за конституційністю та законністю рішень органів місцевого самоврядування. Префекти призначаються і звільняються Президентом за поданням Уряду та працюють в області/районі не більше 3 років. Префект є місцевим органом виконавчої влади, державним службовцем, але ця посада не належить до політичних [7]. Водночас пропонується надати префекту унікальну санкційну функцію – можливість зупинки дії акту голови громади, ради громади, окружної, обласної ради, що не відповідає Конституції України, з одночасним зверненням до Конституційного Суду України, функцію, яка тимчасово зупиняє повноваження голови громади, складу ради громади, окружної, обласної ради та призначає тимчасового державного уповноваженого [8]. По-третє, існує думка, що префект має бути рівновіддаленим від політичних сил держслужбовцем, не змінюватись зі зміною Президента або Уряду [1], бути незалежним від місцевих політичних еліт та призначатися на конкурсних засадах строком на не більше трьох років у межах адміністративно-територіальної одиниці з подальшою ротацією з-поміж претендентів так званого кадрового резерву. [9].

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах реформи децентралізації важливо досягти інституційного балансу. Власне, це і залишається передумовою запровадження інституту префекта. Наочно засвідчують цей тезис результати соціологічного опитування, проведеного наприкінці 2017 р. Київським міжнародним інститутом соціології та Центром «Соціальні індикатори». Згідно з ними, абсолютна більшість українців (88%) вважають, що необхідно встановити державний нагляд над законністю рішень органів місцевого самоврядування. Але водночас думки щодо того, хто має здійснювати нагляд, розділилися: по 32% говорять про прокуратуру і спеціально створений орган виконавчої влади, а 20% вважають, що це має здійснювати місцева державна адміністрація (до внесення змін до Конституції) чи префект (після внесення змін до Конституції). Також 91% респондентів дотримуються думки, що потрібно встановити відповідальність органів місцевого самоврядування за бездіяльність, що призвела до негативних наслідків, у вигляді дострокового припинення повнова-

жень [10]. Далі наведена думка адвоката, члена Національної асоціації адвокатів України, громадського діяча В. Хруща: «Раніше такої посади в нашій владній вертикалі не існувало, тому прописували її з нуля. Префект, за задумом, повинен стати представником виконавчої влади у регіоні. Подібна ідея ще на старті не отримала схвалення у місцевих очільників, які з введенням децентралізації очікували на максимально широкі повноваження та необмежений доступ до регіонального бюджету. Префектів одразу ж нарекли «смотрящими» від Президента, заздалегідь вкладаючи у цей інститут влади негативний підтекст. Насправді ж роль префектів в нових громадах надзвичайно важлива, адже саме вони повинні запобігти появі так званих «місцевих князків» та спрямувати роботу всіх територіальних органів влади у русло закону. Префекти будуть помічниками не лише для центральної влади, а й для самої громади. Щоправда, для цього необхідно максимально точно прописати їх повноваження, чого й досі не зробили» [11]. Дещо схожої думки науковець П. Чернописький, який вважає: «Під час розроблення народними депутатами України спеціального закону щодо статусу префектів необхідно буде чіткіше визначити такі питання: 1) співвідношення повноважень регіональних (обласних) і районних префектів; 2) уточнення правової природи повноважень префектів щодо забезпечення виконання державних програм і щодо спрямування й організації діяльності територіальних органів центральних органів виконавчої влади та забезпечення їх взаємодії з органами місцевого самоврядування в умовах воєнного або надзвичайного стану, надзвичайної екологічної ситуації; 3) співвідношення повноважень префектів і голів виконкомів обласних і районних рад, що дасть змогу уникнути аномальних ситуацій посягань органів виконавчої влади на повноваження місцевого самоврядування й навпаки; 4) співвідношення повноважень префектів і територіальних органів центральних органів виконавчої влади на місцях; 5) професійна підготовка префектів» [12, с. 69–70].

Аналізуючи правовий статус префектів, Є. Касяненко доходить висновку, що вони не матимуть безпосередніх повноважень у сфері бюджету і фінансів, що зумовлено принципами бюджетної децентралізації, а взаємодія префектів із місцевим самоврядуванням обмежена наглядом та консультуванням у разі розгляду питань, що пов'язані з їх інтересами. Також префект не буде реалізовувати інші надані державою

і делеговані відповідними радами повноваження [13, с. 21]. Водночас серед експертної спільноти є й більш критичні зауваження щодо правового статусу інституту префекта. Так, на думку кандидати наук з державного управління О. Бойко, в оновленому тексті проєкту конституційних змін №2598 усе ще вистачає приводів для дискусії. Так, по-перше, а) уточнено повноваження префекта шляхом вилучення із попередніх пропозицій проєкту ч. 3 ст. 119 – «спрямовує і координує діяльність територіальних органів центральних органів виконавчої влади» – як нехарактерних для префекта повноважень; б) доопрацьовано ст. 144, де визначено додатково такі повноваження префекта: «Дію актів органів і посадових осіб місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України призупиняє (було в проєкті 2598 – зупиняє) префект з одночасним зверненням до суду»; водночас, на думку експертки, ця норма потребує уточнення, оскільки іншими нормами змін до Конституції це повноваження Президента (до речі, у повноваженнях Президента залишено норму «зупиняє» акти); в) вилучена норма попередньої редакції «представництва держави» в округах і областях, у місті Києві префектом (ст. 118). Таким чином, префект «вписується» у систему виконавчої влади [14].

Разом з тим, вчена О. Бойко наголошує і на нових дискусійних новелах законодавчої ініціативи по префектах. Так, до ч. 1 ст. 119 додається норма, що префект здійснює адміністративний нагляд за додержанням Конституції і законів України органами місцевого самоврядування «у випадках та порядку, визначених Конституцією та законами України». Погоджуємося з експерткою, що з огляду на функціональне призначення інституту префектів – повноваження префекта повинні бути вичерпними саме у тексті Конституції, а в профільному законі лише обґрунтовувати конституційне положення, не звужуючи його. Інша дискусійна пропозиція описана в ч. 4 ст. 119, де з'являються нові повноваження префекта: «вносить Президенту України подання [...] про тимчасове зупинення у зв'язку з цим повноважень голови громади, складу ради громади, окружної, обласної ради». Це є дискусійним, як вважає О. Бойко, з огляду на відповідність положенням Європейської хартії місцевого самоврядування [14].

Більш критичні претензії до майбутнього інституту префектів мають представники політичної опозиції. Зокрема, на думку першого заступника голови парламентського комітету

з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування, депутата від партії «Голос» Романа Лозинського, інститут префектів, формування якого було ініційовано президентом, створює загрозу для місцевого самоврядування. Парламентар вважає, що: «Інститут префектів у нинішньому вигляді створює великі загрози і можливості підміни собою місцевого самоврядування, можливості не дивитися, чи дотримуються закони, а виправляти помилки місцевої влади. А це точно не завдання держави і не завдання президента. Люди вибирають мерів, своїх представників-депутатів, і вони повинні здійснювати контроль. А ми даємо префекту або президенту повноваження вручну «смикати за ниточки» і тим самим робити місцеве самоврядування залежним і лояльним» [13]. Загалом спроба запровадження цілковито нового для України інституту префекта в системі державного управління викликало низку докорів – від претензій щодо назви до закидів на предмет концентрації надмірних повноважень. Чимало політично вмотивованих публічних осіб у нещодавньому минулому наголошували, що введення посади префекта позначатиме не децентралізацію, а навпаки – централізацію влади [2].

Зворотної точки зору дотримуються окремі українські експерти та політики. Так, голова ради громадської організації «Лабораторія законодавчих ініціатив», І. Когут переконаний, що конституційна реформа повинна містити баланс влади. Такої ж думки й експерт з питань управління територіями Ю. Ганущак, який вважає, що: «коли передають повноваження, зростають ризики розбалансування системи. Якщо регіонам передаються повноваження, у тому числі фінансові, то влада повинна мати можливість реагувати на такі ситуації». Варто додати акцент колишнього першого заступника голови парламентського Комітету з питань правової політики та правосуддя (фракція «Народний фронт») Л. Ємеця, який не вбачає ознак узурпації влади в інституті префектів, адже, на відміну від голів держадміністрацій, префекти не можуть працювати в статусі «в. о.». Принципові відмінності префекта від глави ОДА на його думку, це те, що «він не відає фінансами, не бере участь у розподілі місцевого бюджету, не керує регіоном. Ці функції передаються у відання виконавчого комітету, формованого місцевою радою, а не урядом, як зараз місцеві адміністрації» [2].

Нині, як вважає адвокат В. Хрущ, про функції та роль префекта можна робити висновки лише з огляду на попередній проєкт змін до Конститу-

ції. Згідно з ним, префект частково перебере на себе функції голови обласної державної адміністрації: координуватиме взаємодію центральної виконавчої влади та влади на місцях, слідкуватиме за виконанням державних програм тощо. Але, на відміну від голови ОДА, він не повинен втручатися у зміст рішень місцевої влади, а виконуватиме лише контролюючі функції [11].

На загал, експерти погоджуються в наведеному нижче: по-перше, префекти, за умови подальшого вдосконалення їх статусу шляхом прийняття спеціального закону та комплексного підходу до обмеження повноважень виконавчої влади на місцях, можуть стати ефективною альтернативою місцевим державним адміністраціям. По-друге, інститут префектів, за умови подальшого належного визначення його статусу, матиме належні правові інструменти для здійснення контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, при цьому не дублюючи їх повноваження [16].

Погоджуємось з висновком експерта В. Хруща про те, що з огляду на основну мету створення інституту префекта – запобігання зловживанням на місцях, «префект повинен бути для громади першим помічником у контролі за її представниками на місцях. Без цього контролю децентралізація ризикує принести у громади дерибан та розруху замість цільового розвитку» [11].

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Відсутність інституту префекта в нині реформованій системі місцевого самоврядування, безперечно, є деструктивним чинником, що уможливило безконтрольність і відсутність оперативного упередження антиконституційних рішень регіональної влади. Останні не варто виключати, особливо в умовах фіналізації реформи децентралізації в Україні, яка надала громадам більше інституційних можливостей, фінансових ресурсів та укрупнення районів. Підтримуємо функціональну візію інституту префектів, якої дотримуються в українському уряді, а саме, що префект має насамперед координувати діяльність органів місцевої влади, а не контролювати її, застосовувати ті чи інші правові санкції, а також замінювати собою інститут голів ОДА.

На нашу думку, в контексті широкої науково-експертної та політичної дискусії щодо ролі та місця в адміністративно-територіальній реформі, важливо, щоб інститут префекта: по-перше, не дублював – і тим самим не створював правових колізій – функціональних повноважень очільників регіонів; по-друге, посада

префекта безперечно має бути деполітизованою, а в своїй діяльності він має зважати на адміністративно-конституційний, а не на адміністративно-контролюючий, заборонний та санкційний фокуси оцінки роботи місцевої влади; по-третє, важливо забезпечити механізми гарантування безперервності роботи префектів незалежно від проведення (поза)чергових виборів ВРУ та Президента України з подальшими ротаціями в КМУ. Інституційно небезпечною видається нам пропозиція окремих законотворців та експертів, що наголошують, що префект має інституційно замінити собою голів ОДА. На нашу думку, таким підходом нівелюється його інституційна доцільність – як механізму стримування й моніторингу законності та конституційності діяльності місцевої влади та прийнятих нею рішень. На нашу думку, префекти можуть бути частиною структури КМУ загалом, але не коментенами складу КМУ, який змінюється залежно від кадрової політики інституту Президента України, політичних інтересів та домовленостях парламентських партій щодо «міністерських крісел» у ВРУ.

Пропозицію враховувати кадровий потенціал добросовісних прокурорів в якості кадрового резерву для офісів (секретаріатів) префектів у регіонах варто мати на увазі на базовому етапі формування інституту, але вона, безумовно, не має бути єдиною та універсальною. Підготовкою префектів, на нашу думку, мають займатись не суто навчальні заклади вищої освіти, а вузькоспеціалізовані освітні інституції з підготовки префектів та перепідготовки членів їх команд з акцентом на практичне застосування набутих знань та навичок.

Підсумовуючи, наголосимо, що в контексті реформи децентралізації інститут префектів є необхідним адміністративно-інституційним чинником стримування неконституційних рішень місцевої/регіональної влади. В якості подальших наукових розробок актуальними нам видаються теми інституційної підпорядкованості інституту префекта та його функціонально-інституційних меж діяльності в рамках надзвичайних та військових станів, які повністю виключати та ігнорувати в контексті незалежної України не варто.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Чернишов О. (2021). Не контролери, а координатори. Навіщо Україні потрібні префекти. *Новий Час*. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/decentralizaciya-yaka-funkciya-prefektiv-novini-ukrajini-50175625.html> (дата звернення: 24.08.2021).

2. Беззуб І. Введення інституту префектів в Україні: користь чи загроза для місцевого самоврядування. *Центр досліджень соціальних комунікацій*. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2148:vvedennya-institutu-prefektiv-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 28.08.2021).

3. Український кризовий медіацентр. (2019). Спільна заява міських, селищних, сільських голів, голів об'єднаних територіальних громад та експертів з питань децентралізації влади і місцевого самоврядування. URL: <https://uacrisis.org/ua/74427-decentralization-common-statement> (дата звернення: 26.08.2021)

4. Мишак І. Реформа децентралізації в Україні: основні тенденції та перспективи завершення. Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти. 2021. № 2 (82). С. 3–7. URL: http://nbuviar.gov.ua/images/konstutyciynuy_proces/2021/2.pdf. (дата звернення: 27.08.2021)

5. Мишак І.М. Деякі проблемні аспекти законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади). *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 1. С. 60–67.

6. Радчук О. (2021). Вплив із центру: чому реформу децентралізації завершують префектами. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/03/10/kolonka/aleksandr-radchuk/polityka/vplyv-centru-chomu-reformu-decentralizacziyi-zavershuyut-prefektamy> (дата звернення: 30.08.2021).

7. Портал «Децентралізація». Префект. URL: <https://decentralization.gov.ua/prefect> (дата звернення: 24.08.2021).

8. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) від 13.12.2019 № 2598. *Верховна Рада України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644 (дата звернення: 30.08.2021).

9. BUDGETNYK. (2021). Інститут префектів – один із кроків децентралізації влади. URL: <https://www.budgetnyk.com.ua/news/8230-nstitut-prefektiv--odin-z-krokv-detsentralzats-vladi> (дата звернення: 28.08.2021).

10. Рада Європи. (2018). Третє щорічне соціологічне дослідження «Децентралізація та реформа місцевого самоврядування». URL: <http://www.slg-soe.org.ua/p13513/> (дата звернення: 24.08.2021)

11. Хрущ В. (2020). Префекти: хто візьме відповідальність за новий інститут влади? *Інтерфакс–Україна*. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/blog/691819.html> (дата звернення: 31.08.2021).

12. Чернописький П.Б. Реформування виконавчої влади на місцях в умовах децентралізації влади в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. № 48. С. 66–70.

13. Касяненко Є.В. Теоретико-правова характеристика трансформації статусу місцевих державних адміністрацій в умовах децентралізації влади. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 20–23.

14. Бойко О. Доопрацьований проєкт конституційних змін: приводів для дискусії усе ще вистачає. *Портал «Децентралізація»*. 2020. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12054> (дата звернення: 27.08.2021)

15. LB.UA. (2020). Інститут префектів у нинішньому вигляді створює загрози для місцевого самоврядування, – Роман Лозинський. URL: https://lb.ua/news/2020/01/30/448567_institut_prefektov_nineshnem_vice.html (дата звернення: 29.08.2021).

16. Ременяк О.В. Децентралізація публічної влади в правовій теорії та державотворчій практиці: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Національний університет «Львівська Політехніка». Львів, 2019. 210 с.

REFERENCES:

1. Chernyshov O. (2021). Ne kontrolery, a koordynatory. Navishcho Ukraini potribni prefekty. *Novyi Chas*. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/decentralizaciya-yaka-funkciya-prefektiv-novini-ukrajini-50175625.html>

2. Bezzub I. Vvedennia instytutu prefektiv v Ukraini: koryst chy zahroza dlia mistsevoho samovriaduvannia. *Tsentr doslidzhen sotsialnykh komunikatsii*. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2148:vvedennya-institutu-prefektiv-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350

3. Ukrainyskyi kryzovyi mediatsentr. (2019). Spilna zaiava miskykh, selyshchnykh, silskykh holiv, holiv obiednanykh terytorialnykh hromad ta ekspertiv z pytan detsentralizatsii vlady i mistsevoho samovriaduvannia. URL: <https://uacrisis.org/ua/74427-decentralization-common-statement>

4. Myshchak I. Reforma detsentralizatsii v Ukraini: osnovni tendentsii ta perspektyvy zavershennia. *Konstytutsiinyi protses v Ukraini: polityko-pravovi aspekty*. 2021. № 2 (82). S. 3–7. URL: http://nbuviap.gov.ua/images/konstutyciynuy_proces/2021/2.pdf.

5. 17. Myshchak I.M. Deiaki problemni aspekty zakonoproiektu pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo detsentralizatsii vlady). *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2020. № 1. S. 60–67.

6. Radchuk O. (2021). Vplyv iz tsentru: chomu reformu detsentralizatsii zavershuiut prefektamy. *Slovo i Dilo*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/03/10/kolonka/aleksandr-radchuk/polityka/vplyv-centru-chomu-reformu-decentralizaciyi-zavershuyut-prefektamy>.

7. Portal «Detsentralizatsiia». Prefekt. URL: <https://decentralization.gov.ua/prefect>

8. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo detsentralizatsii vlady) vid 13.12.2019 № 2598. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644.

9. BUDGETNYK. (2021). Instytut prefektiv - ody n iz krokiv detsentralizatsii vlady. URL: <https://www.budgetnyk.com.ua/news/8230-nstitut-prefektiv--odin-z-krokv-detsentralzats-vladi>.

10. Council of Europe. Enhancing decentralisation and public administration reform in Ukraine. (2018). *REPORT: 3rd National Opinion Poll on decentralisation and local self-government reform*. URL: <http://www.slg-coe.org.ua/p13513>.

11. Khrushch V. (2020). Prefekty: khto vizme vidpovidalnist za novyi instytut vlady? *Interfaks – Ukraina*. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/blog/691819.html>.

12. Chornopyskyi P.B. Reformuvannia vykonavchoi vlady na mistsiakh v umovakh detsentralizatsii vlady v Ukraini. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu*. 2018. № 48. S. 66–70.

13. Kasianenko Ye.V. Teoretyko-pravova kharakterystyka transformatsii statusu mistsevykh derzhavnykh administratsii v umovakh detsentralizatsii vlady. *Porivnialno-analitychne pravo*. 2017. № 6. S. 20–23.

14. Boiko O. Doopratsovanyi proekt konstytutsiinykh zmin: pryvodiv dlia dyskusii use shche vystachaie. *Portal «Detsentralizatsiia»*. 2020. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12054>

15. LB.UA. (2020). Instytut prefektiv u nynishnomu vyhladi stvoriuie zahrozy dlia mistsevoho samovriaduvannia, - Roman Lozynskyi. URL: https://lb.ua/news/2020/01/30/448567_institut_prefektov_nineshnem_vice.html

16. Remeniak O.V. Decentralisation of the public authority in the legal theory and state-building practice. Thesis for the Candidate of Law Degree. Lviv Polytechnic National University. Lviv, 2019.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2021

УДК 351.744.5

Соцький А. М.,

ORCID ID: 0000-0001-6836-7480,

к.ю.н., доц., в.о. завідувача кафедри юриспруденції,

Чернівецький інститут Міжнародного гуманітарного університету, м. Чернівці

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЛІСУ ЯК ОСНОВНОГО РЕСУРСУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. Ліс є ресурсно-сировинним та рослинно-ягідним постачальником, що потребує захисту держави та урегулювання його використання. Саме ці та багато інших питань лежать у правовій площині, і лісові відносини урегулюються нормами права.

Зазначено, що біологічні, хімічні та інші характеристики природних об'єктів не завжди автоматично приймаються юриспруденцією, право формує поняття природних об'єктів, керуючись своїми критеріями, і поняття ці можуть збігатися, проте можуть і відрізнятися. Саме тому не варто законодавцю уникати правових колізій за допомогою використання схожих термінів, оскільки ця практика сприяє виникненню ще більшої плутанини і виникненню нових правових колізій.

Поняття «земельна ділянка» та «земля» в більшості випадків охоплюють не лише простір над та під землею поверхнею, але й розташований у межах цього простору ґрунтовий покрив. Водночас, можливі ситуації, коли терміни «земельна ділянка», «земля» не будуть охоплювати ґрунт. У випадку, коли ґрунтовий покрив буде вилучено із природного середовища, тобто ґрунт перестане утворювати ґрунтовий покрив і буде поміщений, наприклад, у горщик із квіткою, він не буде охоплюватися ні поняттям «земля», ні «земельна ділянка», і відносини, об'єктом яких буде ґрунт у горщику, не будуть належати до предмету земельного права.

Зазначено, що ліс – це природний, відтворюваний об'єкт природи, елемент екологічної системи, що складається з дерев, чагарників, іншої лісової рослинності, що зростає на землі; джерело одержання деревини та іншої лісової продукції, він виконує кліматорегулюючі, захисні, водоохоронні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні та інші функції, які впливають одна на одну та на довкілля.

Ліс як об'єкт природи має такі ознаки: об'єкт рослинного світу, зареєстрований у державних лісооблікових документах як ліс, об'єкт власності, управління, використання та охорони; біологічна, біофізична, природна і кібернетична, економічна система; відтворюваний об'єкт природи; складається з деревно-чагарникової та трав'янистої рослинності, що зростає на землі; виробляє різноманітні сировинні ресурси; впливає на навколишнє природне середовище.

Ключові слова: ліс, природні ресурси, лісові ресурси, охорона лісів, збереження і відтворення лісів.

Sotskyi A. M.,

ORCID ID: 0000-0001-6836-7480,

Ph.D., Associate Professor, Acting Head of the Department of Jurisprudence,

Chernivtsi Institute of the International Humanitarian University, Chernivtsi

THE CONCEPT AND FEATURES OF THE FOREST AS THE MAIN RESOURCE OF THE NATURAL ENVIRONMENT

Abstract. The forest is a resource-raw material and plant-berry supplier that needs state protection and regulation of use. These and many other issues lie in the legal plane and forest relations are regulated by law.

It is noted that biological, chemical and other characteristics of natural objects are not always automatically accepted by jurisprudence, the law forms the concept of natural objects, guided by its criteria, and these concepts may coincide, but may differ. That is why the legislator should not avoid legal conflicts by using similar terms, as this practice contributes to even more confusion and the emergence of new legal conflicts.

The terms "land" and "land plot" in most cases cover not only the space above and below the earth's surface, but also the soil cover located within this space. At the same time, there may be situations when the term "land", "land plot" will not cover the soil. In the case where the soil cover is removed from the natural

environment, ie the soil ceases to form a soil cover and is placed, for example, in a flower pot, it will not be covered by the concept of "land" or "land plot", and the relationship the object of which will be the soil in the pot, will not belong to the subject of land law.

It is noted that the forest is a natural, reproducible object of nature, an element of the ecological system, consisting of trees, shrubs, other forest vegetation that grows on the ground; source of wood and other forest products, it performs climate regulation, protection, water protection, sanitation, health, recreational, aesthetic, educational and other functions that affect each other and the environment.

The forest as an object of nature has the following features: the object of flora, registered in the state forest accounting documents as a forest, the object of ownership, management, use and protection; biological, biophysical, natural and cybernetic, economic system; reproducible object of nature; consists of tree-shrub and herbaceous vegetation that grows on the ground; produces a variety of raw materials; affects the natural environment.

Key words: forest, natural resources, forest resources, forest protection, preservation and reproduction of forests.

JEL Classification: K 23, K 32

DOI: 10.36477/2616-7611-2021-10-07

Постановка проблеми. Ліс – це один з типів рослинного покриву Землі, джерело одержання корисних рослинних продуктів, постачальник надзвичайно цінної сировини – деревини, середовище перебування тварин тощо. Ліси є основним постачальником кисню в атмосферу. Вони також виконують ґрунтозахисну та водоаккумулятивну функцію, а також відіграють величезну роль в економіці як джерела деревини і багатьох видів сировини – рослинного (смоли, гриби, ягоди, лікарські рослини) і тваринного (м'ясо, хутра, коштовні лікарські препарати – панти, струмись бобра й кабарги, ведмежа жовч тощо) походження. Важлива особливість лісів полягає в тому, що вони є відтворюваним природним ресурсом, але процес відтворення пов'язаний із значним строком вирощування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ліси України, відповідно до ст. 39 Лісового Кодексу України, залежно від їхнього екологічного і соціально-економічного значення та від основних виконуваних ними функцій поділяються на такі категорії:

- 1) захисні ліси (виконують переважно водоохоронні, ґрунтозахисні та інші захисні функції);
- 2) рекреаційно-оздоровчі ліси (виконують переважно рекреаційні, санітарні, гігієнічні та оздоровчі функції);
- 3) ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення (виконують особливі природоохоронні, естетичні, наукові функції тощо);
- 4) експлуатаційні ліси [1].

Ліси України сформовані понад 30 видами деревних порід, серед яких домінують сосна (*Pinus*

silvestris), дуб (*Quercus robur*), бук (*Fagus silvatica*), ялина (*Picea abies*), береза (*Betula pendula*), вільха (*Alnus glutinosa*), ясен (*Fraxinus excelsior*), граб (*Carpinus betulus*), ялиця (*Abies alba*). Хвойні насадження займають 42% загальної площі, зокрема сосна – 33%. Твердолистяні насадження становлять 43%, зокрема дуб і бук – 32% [2].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку поділу лісів на групи, віднесення їх до категорії захисності та виділення особливо захисних земельних ділянок лісового фонду» від 16 травня 2007 р. N 733:

– до категорії захисних лісів належать лісові ділянки, що виконують функцію захисту навколишнього природного середовища та інженерних об'єктів від негативного впливу природних та антропогенних факторів, зокрема: 1) лісові насадження лінійного типу (полезахисні лісові смуги, державні захисні лісові смуги, лісові смуги уздовж забудованих територій населених пунктів); 2) лісові ділянки (смуги лісів), розташовані у смугах відведення каналів, залізниць та автомобільних доріг; 3) лісові ділянки (смуги лісів) у ярах, на легкорозвіюваних пісках, рекультивованих землях, кам'янистих розсипах, малопотужних кам'янистих ґрунтах, у високогірних зонах, на стрімких гірських схилах, у селенебезпечних басейнах та на схилах лавинонебезпечних басейнів (протиерозійні ліси); 4) лісові ділянки (смуги лісів), які прилягають до смуг відведення залізниць і виділяються з категорії експлуатаційних лісів на 500 метрів з кожного боку. У гірських районах ширина смуг лісів у разі потреби може бути збільшена з урахуванням результатів спеціальних обстежень до розмірів, що забезпечують

захист залізниць і безпеку руху; 5) лісові ділянки (смуги лісів), що прилягають до смуг відведення автомобільних доріг державного значення і виділяються з категорії експлуатаційних лісів шириною 250 метрів з кожного боку дороги; 6) лісові ділянки (смуги лісів) уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів, які виділяються з категорії експлуатаційних; 7) інші лісові ділянки (смуги лісів), розташовані: на схилах балок і річкових долин з крутизною схилів до 25 градусів (байрачні ліси); серед безлісної місцевості та мають площу до 100 гектарів;

– до рекреаційно-оздоровчих лісів належать лісові ділянки, що виконують рекреаційну, санітарно-гігієнічну та оздоровчу функцію, використовуються для туризму, занять спортом, санаторно-курортного лікування та відпочинку населення і розташовані: 1) у межах міст, селищ та інших населених пунктів; 2) у межах округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій і курортів; 3) у межах поясів зон санітарної охорони водних об'єктів; 4) у лісах зелених зон навколо населених пунктів. Площа таких лісових ділянок визначається за нормативами згідно з додатком 1; 5) поза межами лісів зелених зон, що виділяються за нормативами згідно з додатком;

– до лісів природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення належать лісові ділянки, що виконують природоохоронну, естетичну функцію, є об'єктами науково-дослідних робіт на довгочасну перспективу, сприяють забезпеченню охорони унікальних та інших особливо цінних природних комплексів та історико-культурних об'єктів, зокрема: 1) розташовані в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду; 2) розташовані в межах історико-культурних заповідників, меморіальних комплексів, місць, пов'язаних з важливими історичними подіями, охоронних зон пам'яток історії, археології, містобудування та архітектури, монументального мистецтва;

– до категорії експлуатаційних лісів відносяться лісові ділянки, що не зайняті лісами природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення, рекреаційно-оздоровчими та захисними лісами (категорії лісів з особливим режимом лісокористування). Експлуатаційні ліси призначені для задоволення потреб національної економіки у деревині [3].

Під час поділу лісів на відповідні категорії встановлюються межі лісових ділянок кожної категорії. Межі лісових ділянок, визначених для віднесення до однієї з категорій, проводять за при-

родними межами, кварталними просіками, лініями зв'язку й електромереж та іншими чітко визначеними на місцевості розмежувальними лініями.

У лісах можуть бути виділені особливо захисні лісові ділянки з режимом обмеженого лісокористування. Треба відзначити, що на особливо захисних ділянках лісів проведення вибіркового рубок допускається тільки з метою вирубки загнаних і пошкоджених лісових насаджень. Особливо захисні лісові ділянки виділяються органом виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства за поданням лісовпорядних організацій і погодженням з органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища [1].

Ліс як будь-який природний об'єкт наділений біологічними, хімічними, економічними, екологічними та юридичними ознаками, саме тому вивчається різними науками. Водночас він як природний об'єкт є окремою екологічною системою та природним ресурсом; джерелом деревної та деяких інших видів природної сировини; природного чи насадженого людиною замкненого рослинного комплексу, в якому переважають дерев'янисті рослини і своєрідна фауна [4, с. 707]. Ліс тісно пов'язаний з таким природним об'єктом, як земля, на якій він росте. Ліс є ресурсно-сировинним та рослинно-ягідним постачальником, що потребує захисту держави та урегулювання по використанню. Ці та багато інших питань лежать у правовій площині, і лісові відносини урегулюються нормами права. Саме цей аспект покладено в основу роботи.

Треба зазначити, що правники досліджують поняття ліс та земля як окремо, незалежно один від одного, так і в комплексі, якщо це пов'язано з регулюванням комплексного природного утворення.

Наприклад, О.І. Крассов доводить необхідність прийняття закону, який би закріплював правове становище лісових земель у рамках земельного законодавства. На підставі цього вченим зазначено, що ліс – це сукупність природних елементів, окрім землі, тобто це «юридичне поняття лісу», що не збігається з його «біологічним поняттям» [5, с. 327–352]. Відповідно, така позиція звужує розуміння поняття «ліс» до лісових насаджень, рослинності та сировинної складової.

В.Ф. Горбовський стверджує, що до поняття лісу недоречно включати такі складові, як земля, тварини та мікроорганізми. Адже ці та інші природні компоненти, такі як надра, вода, хоч і взаємопов'язані з лісами, водночас є самостійними предметами правового регулювання і незалежно від місця розташування мають свій режим, зумовлений їх природними властивостями та соціально-економічною роллю [6, с. 144]. Не погоджується з таким твердженням А.С. Умерова, яка зазначає, що ліс є складним природним комплексом, що охоплює інші об'єкти навколишнього природного середовища: землю, надра, рослинність, тваринний світ. Кожен з них є окремим об'єктом правового регулювання, проте саме їх комплексне поєднання утворює такий об'єкт, як ліс [7].

О.С. Колбасов аргументує, що право повинно виражати потреби, які впливають з об'єктивних законів природи, і саме тому система юридичних понять загалом відображає реальний стан речей, але водночас вказує на те, що ця система понять має значну специфіку порівняно з природничими, господарсько-технічними та буденними уявленнями і поняттями [8, с. 40].

Викладені вище суперечності торкнулися і законодавця, так, сучасний Лісовий кодекс України (ст. 1) під категорією «ліс» розуміє тип природних комплексів, в якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище [1], хоча попередня редакція Лісового кодексу України 1994 року (ст. 3) визначала ліс як сукупність землі, рослинності, в якій домінують дерева та чагарники, тварин, мікроорганізмів та інших природних компонентів, що у своєму розвитку біологічно взаємопов'язані, впливають один на одного і на довкілля [9]. Відповідно, наведена дефініція лісу охоплювала землі, на яких він зростає.

Проте й сучасне поняття «ліс» не виключає в його змістовних складових поняття землі, але використовує даний термін через поняття «ґрунти». Ґрунт – це володіюча родючістю, складна поліфункціональна, полікомпонентна, відкритабагатофазна система в поверхневому шарі кори вивітрювання гірських порід, яка є комплексною функцією взаємодії гірської породи, живих організмів, клімату, рельєфу і часу [9]. У чинному Земельному Кодексі України поняття «земля» як

категорія не визначається. Тому в теорії земельного права, в національній доктрині екологічного і аграрного права поняття «земля» визначається через різні ознаки. На думку В.В. Носіка, в юридичному значенні земля (як об'єкт права власності українського народу) – це розташований над надрами, територіально обмежений кордонами України, цілісний, нерухомий поверхневий шар земної кори, який є основою ландшафту і просторовим базисом... [10, с. 34]. М.В. Шульга визначає землю як складову частину біосфери, яка включає ґрунти та інші природні елементи ландшафту, що органічно пов'язані між собою і забезпечують належні існування флори і фауни та життєдіяльність людини [11, с. 3]. На нашу думку, питання плутанини у використанні даних термінів лежить у площині різних наукових підходів щодо їх сутності, причому земля як категорія охоплює наступні значення: 1. третя планета Сонячної системи, що обертається навколо своєї осі і навколо Сонця, орбіта якої знаходиться між Венерою і Марсом; 2. місце життя і діяльності людей; 3. суша, земна твердь (на відміну від водного або повітряного простору); 4. верхній шар земної кори; ґрунт; 5. територія, що знаходиться в чьомусь володінні, управлінні, користуванні; 6. адміністративно-територіальна одиниця в певних країнах; 7. загальний засіб праці та основний засіб виробництва в сільському господарстві [12]. Відповідно термін «ґрунт» був глибоко досліджений у ґрунтознавстві та агрономії. Але треба зауважити, що біологічні, хімічні та інші характеристики природних об'єктів не завжди автоматично приймаються юриспруденцією, право формує поняття природних об'єктів, керуючись своїми критеріями, і поняття ці можуть збігатися, проте можуть і відрізнятися. Саме тому не варто законодавцю уникати правових колізій за допомогою використання схожих термінів, адже ця практика сприяє виникненню ще більшої плутанини і виникненню нових правових колізій.

Юридичне визначення поняття «земля» має значення: як поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею (Закон України «Про охорону земель»); найважливіша частина навколишнього природного середовища, що характеризується простором, рельєфом, ґрунтовим покривом, надрами, водами, є основним засобом виробництва у сільському господарстві, а також просторовою базою для розміщення галузей народного господарства (ГОСТ 26640-85) [13], це поняття має

регулятивне значення у праві. Земельне законодавство термін «земля» вживає у двох розуміннях: як земна поверхня та певний простір над і під нею (земля «у суворому розумінні») – саме так вживається цей термін, наприклад, у словосполученні «моніторинг земель», та як синонім терміну «земельна ділянка» – саме в такому значенні вживається термін «земля» у словосполученнях «оренда землі», «купівля-продаж землі» тощо. Таким чином, у разі використання терміну «земля» у першому розумінні поняття «земельна ділянка» та «земля» співвідносяться як частина та ціле. Земельна ділянка, маючи всі родові ознаки землі, має додаткову видову ознаку – установлені межі [14]. Водночас ч. 2 ст. 79 Земельного кодексу України передбачає, що «право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар...» [15]. На противагу водам, лісам та надрам, ґрунти мають спільний режим із земельною ділянкою, землею, їх використання, охорона та відтворення регламентуються саме земельним законодавством. Використання земельної ділянки практично завжди означатиме використання поверхневого (грунтового) шару. З огляду на це, вважаємо, що поняття «земельна ділянка» та «земля» в більшості випадків охоплюють не лише простір над та під земною поверхнею, але й розташований у межах цього простору ґрунтовий покрив. Водночас, можливі й ситуації, коли термін «земельна ділянка», «земля» не будуть охоплювати ґрунт. У випадку, коли ґрунтовий покрив буде вилучено із природного середовища, тобто ґрунт перестане утворювати ґрунтовий покрив і буде поміщений, наприклад, у горщик із квіткою, він не буде охоплюватися ні поняттям «земля», ні «земельна ділянка», і відносини, об'єктом яких буде ґрунт у горщику, не будуть належати до предмету земельного права. Проте якщо ґрунтовий покрив буде знятий для зберігання і подальшого нанесення на малопродуктивні угіддя в порядку ст. 168 Земельного кодексу України, такі відносини все-таки будуть земельними, оскільки їхнім об'єктом, окрім знятого ґрунту, будуть відповідні землі (малопродуктивні угіддя) [12].

В лісовому законодавстві терміну «земля» не можна уникнути в межах характеристики лісового фонду. Біологічний зв'язок лісу та землі спричиняє існування і юридичного зв'язку, а поєднання цих двох природних об'єктів створює таку правову категорію, як лісові землі, що входять до складу земель лісгосподарського призначення. Тому основні вимоги до раціонального викорис-

тання земель лісгосподарського призначення мають збігатися з вимогами щодо користування лісами. Включення землі в поняття лісу пояснюють неможливістю сприйняття лісу винятково як ресурсу, створеного для задоволення матеріальних потреб та господарської експлуатації. Земля є просторовим базисом, на якому зростає лісова рослинність [7].

Висновки. *Отже, ліс – це природний, відтворений об'єкт природи, елемент екологічної системи, що складається з дерев, чагарників, іншої лісової рослинності, що зростає на землі; джерело одержання деревини та іншої лісової продукції, він виконує кліматорегулюючі, захисні, водоохоронні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні та інші функції, які впливають одна на одну та на навколишнє природне середовище.*

Ліс як об'єкт природи має такі ознаки: об'єкт рослинного світу, зареєстрований у державних лісооблікових документах як ліс, об'єкт власності, управління, використання та охорони; біологічна, біофізична, природна і кібернетична, економічна система; відтворюваний об'єкт природи; складається з деревно-чагарникової та трав'янистої рослинності, що зростає на землі; виробляє різноманітні сировинні ресурси; впливає на навколишнє природне середовище.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лісовий кодекс України станом на: 08 серпня 2021 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 17. Ст. 99.
2. Лісові ресурси України, проблеми раціонального використання. URL: <https://agro.bobrodobro.ru/9969>.
3. Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок : Постанова Кабінету Міністрів України № 733-2007-п від 16 травня 2007 р.
4. Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. ради М. Попович. вид. 3-тє, перероб. і доп. Київ : Всеуито, Новий друк, 2003. 707 с.
5. Крассов О.И. Право лесохозяйственного землепользования. *Советское государство и право*. 1980. № 7. С. 327–352.
6. Горбовой В.Ф. Предмет и система советского лесного права. Красноярск, 1984. 144 с.
7. Умерова А.С. Ліс як об'єкт правових відносин. URL: <https://legalactivity.com.ua/>
8. Колбасов О.С. Правовые исследования по охране окружающей среды в СССР. *Итоги науки и техники*. Сер. «Охрана природы и воспроизводство природных ресурсов». Москва : ВИНТИ, 1978. С. 38–47.

9. Грунт. *Вікіпедія – вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org>.

10. Носік В.В. Право власності на землю Українського народу. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.

11. Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. Харків : Консум, 1998. 224 с.

12. Земля – це.... *Блог ua.waykun.com*. <https://ua.waykun.com/articles/zemlja-%E2%80%8B%E2%80%8Bce.php>

13. Государственный стандарт Союза ССР. Земли. Термины и определения. ГОСТ 26640-85. Издание официальное. Москва : Издательство стандартов. 1989. С.2

14. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.

15. Поняття «земля». *Сайт Анатолія Миколайовича Мірошніченка*. URL: <http://www.amm.org.ua/ua/study-book/3-chapter-1/13-notion-of-land#footnote3>

REFERENCES:

1. Lisovi kodeks Ukrainy stanom na: 08 serpnia 2021//*Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1994. № 17. St. 99.

2. Lisovi resursy Ukrainy, problemy ratsionalnoho vykorystannia. URL: <https://agro.bobrodobro.ru/9969>

3. Pro zatverdzhennia Poriadku podilu lisiv na katehorii ta vydilennia osoblyvo zakhysnykh lisovykh dilianok. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 733-2007-p vid 16 travnia 2007.

4. Universalnyi slovnyk-entsyklopediia / Hol. red. rady M. Popovych. vyd. 3-tie, pererob., i dop. K.: Vseuvyto, Novyi druk, 2003. 707 s.

5. Krassov O.Y. Pravo lesokhoziaistvennoho zemlepolzovanyi. *Sovetskoe hosudarstvo y pravo*. 1980. № 7. S. 327–352.

6. Horbovoi V.F. Predmet y systema sovetskoho lesnoho prava. Krasnoiarsk, 1984. 144 s.

7. Umierova A.S. Lis yak ob'iekt pravovykh vidnosyn. URL: <https://legalactivity.com.ua>.

8. Kolbasov O.S. Pravovye yssledovanya po okhrane okruzhaiushchei sredy v SSSR. *Ytohy nauky y tekhniky. Ser. "Okhrana pryrody y vosproyzvodstvo pryrodnykh resursov"*. M.: VYNYTY, 1978. S. 38-47.

9. Грунт. URL: <https://uk.wikipedia.org/>

10. Nosik V. V. Pravo vlasnosti na zemliu Ukrainskoho narodu. K.: Yurinkom Inter, 2006. 544 s.

11. Shulha M. V. Aktualnye pravovye problemy zemelnykh otnoshenyi v sovremennykh uslovyakh. Kh. : Konsum, 1998. 224 s.

12. Zemlia – tse.... URL: <https://ua.waykun.com/articles/zemlja-%E2%80%8B%E2%80%8Bce.php>.

13. Hosudarstvennyi standart Soiuzo SSR. Zemly. Termyny y opredeleniya. HOST 26640-85. *Yzdanye ofytsyalnoe*. Moskva, Yzdatelstvo standartov. 1989. S. 2.

14. Zemelnyi kodeks Ukrainy vid 25 zhovtnia 2001 roku № 2768-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2002. № 3-4. St.27

15. Poniattia «zemlia». URL: <http://www.amm.org.ua/ua/study-book/3-chapter-1/13-notion-of-land#footnote3>.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2021

УДК 342.9:[331.1.:316.334.3](477)

Stakhiv O. O.,

stakhiv_o@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0002-3774-8130,

аспірант кафедри адміністративного та кримінального права,

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро

СУЧАСНИЙ МЕТОД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. У статті розкривається зміст і специфіка сучасного методу адміністративно-правового регулювання соціально-трудоових відносин в Україні. Встановлено, що ознаками методу адміністративно-правового регулювання трудових відносин є ті його властивості, що закономірно і об'єктивно зумовлені предметом і власне методом адміністративно-правового регулювання. Доведено, що точність у визначенні способів адміністративно-правового регулювання, які впливають один на одного шляхом поєднання і співвідношення, дають змогу врахувати динамізм, трансформацію, диференціацію ознак соціально-трудоових відносин, формувати нові форми організації праці, визначити подальше регулювання соціально-трудоових відносин на різних рівнях з метою оптимального поєднання і врахування інтересів і на рівні підприємства, і на рівні галузі, і на рівні держави. Наголошується, що посилення договірних начал проявилось у відмові держави від регулювання деяких елементів соціально-трудоових відносин. Звернено увагу на певну зміну методу, який характеризується не лише поєднанням централізованого і локального, але й публічного і договірного регулювання соціально-трудоових відносин.

Наголошено, що в основу диференціації адміністративно-правового регулювання соціально-трудоових відносин, слід покласти спрямованість методу – способів адміністративно-правового регулювання: публічного (централізованого), колективно-договірного (локального) та індивідуально-договірного регулювання соціально-трудоових відносин, що будуть враховувати особливий підхід до регулювання спеціальних суб'єктів соціально-трудоових відносин, забезпечуючи таким чином рівність прав і можливостей у сфері праці всіх суб'єктів соціально-трудоових відносин. Встановлено, що одним з основних засобів забезпечення динамізму методу адміністративно-правового регулювання соціально-трудоових відносин є запровадження багаторівневої системи адміністративно-правового регулювання, яка зумовлена насамперед дуалізмом самої сфери соціально-трудоових відносин, що поєднала в собі елементи публічного і приватного права. В якості напрямку розвитку вітчизняного законодавства вказано на посилення диференціації адміністративно-правового регулювання соціально-трудоових відносин, що свідчить про певну трансформацію методу, таку його рису, як єдність і диференціація адміністративно-правового регулювання.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, принципи адміністративно-правового регулювання, механізм адміністративно-правового регулювання, метод адміністративно-правового регулювання, соціальний діалог, соціально-трудоові відносини, соціальне призначення.

Stakhiv O. O.,

stakhiv_o@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0002-3774-8130,

Postgraduate Student at the Department of Administrative and Criminal Law,

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro

MODERN METHOD OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF SOCIAL AND LABOR RELATIONS IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Abstract. The article reveals the specifics and content of the modern method of administrative and legal regulation of social and labour relations in Ukraine. It is argued that the signs of the method of administrative-legal regulation of labour relations are those properties that are objectively and naturally conditioned by the subject and actually by administrative-legal regulation. It is proved that accuracy in determining the methods

of administrative-legal regulation, which affect each other by combination and ratio, allow you to take into account dynamism, transformation, differentiation of signs of social and labour relations, to form new forms of labour organization, to determine the further regulation of social and labour relations on the relevant Levels for optimal combination and taking into account various interests, both at the level of enterprise, industry and state. It is emphasized that the strengthening of the contractual principles manifested itself in the refusal of the state from the regulation of some elements of social and labour relations. This allows us to assert a certain change of the method that is characterized not only by a combination of centralized and local, but also state and contractual regulation of labour and other directly related relationships.

It is emphasized that the differentiation of administrative-legal regulation of social and labour relations should be put forward the direction of the method – methods of administrative and legal regulation: state (centralized), collective-contractual (local) and individual contractual regulation of social and labour relations, which will take into account A special approach to the regulation of special subjects of social and labour relations, thus ensuring the equality of rights and opportunities in the work of all subjects of social and labour relations. It has been established that one of the main means of ensuring the dynamism of the method of administrative-legal regulation of social and labour relations is the introduction of a multi-level administrative-legal regulation system, which is predetermined, first of all, by dualism of the sphere of social and labour relations, which combines elements of public and private law. As a direction in the development of domestic legislation, it is indicated on the strengthening of the differentiation of administrative and legal regulation of social and labour relations, indicating a certain transformation of the method, such its rice as unity and differentiation of administrative and legal regulation.

Key words: *administrative-legal regulation, principles of administrative-legal regulation, mechanism of administrative-legal regulation, method of administrative-legal regulation, social dialogue, social and labour relations, social purpose.*

JEL Classification: K 31, K 23

DOI: 10.36477/2616-7611-2021-10-08

Постановка проблеми. Сьогодні відбувається становлення і подальший розвиток нової епохи, що відкриває принципово нові інтелектуальні технології, нову мотивацію праці, нові форми і методи її організації та нові потреби і цінності, що зумовлює, своєю чергою, відповідні зміни у видах і формах існування соціально-трудових відносин. Отже, формується важливе завдання: запровадження певних методів ставлення до працівника. Крім того, умови євроінтеграції потребують уточнення і корегування теоретичних підходів до проблем адміністративно-правового регулювання суспільних відносин практично у всіх сферах, у тому числі й у сфері соціально-трудових відносин. Очевидним виглядає факт необхідності вдосконалення самого механізму адміністративно-правового регулювання сфери соціально-трудових відносин. Це, своєю чергою, передбачає необхідність розробки тих теоретичних конструкцій, які враховують сучасні реалії, особливо в процесі так званої глобалізації, де провідне місце належить економіці, а економічною основою будь-якого суспільства є виробництво і передача інформації. Зміни економічної основи суспільства обов'язково спричиняють значні реформи в інших сферах життя суспільства. Зміни ж соціальних умов невідворотно вплинули на сферу законодавства. А тому адмі-

ністративне право зазнає певних змін, відповідно до сучасних сформованих або таких, що починають формуватися, соціально-трудових відносин. Прагнення вийти на міжнародний рівень стандартів, необхідність обґрунтування сучасної доктрини адміністративного права стали своєрідним поштовхом і здійснили суттєвий вплив як на суспільні відносини, так і на адміністративно-правове регулювання соціально-трудових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти методу адміністративно-правового регулювання сфери соціально-трудових відносин та визначення ролі органів публічної адміністрації в цьому процесі висвітлюють у своїх працях відомі вітчизняні вчені: В. Авер'янов, І. Арістова, Г. Атаманчук, О. Баїк, О. Бандурка, Ю. Битяк, М. Бліхар, В. Богущий, Н. Бортник, Т. Василевська, М. Гаращук, Д. Голосніченко, І. Голосніченко, В. Гриньова, С. Гусаров, О. Дніпров, В. Зуй, Є. Додін, С. Ківалов, С. Ковалевська, М. Ковалів, Т. Коломоєць, В. Колпаков, Н. Лесько, І. Личенко, А. Мельник, М. Мельник, В. Ортинський, Н. Ортинська, У. Парпан, І. Пахомов, Л. Попова, І. Самсін, О. Сушинський, О. Хитра, Л. Чистоклетов, А. Школик та інші науковці. Проте дослідники в основному концентрують свою увагу на характерних рисах самого змісту соціально-трудових відносин, правовій характе-

ристиці суб'єктів соціально-трудових відносин. Звісно, це також заслуговує на увагу, але саме метод адміністративно-правового регулювання сфери соціально-трудових відносин передбачає відповідний процес, який повинен включати відповідну стадійність у його регулюванні, характеристику всіх засобів впливу на свідомість і поведінку суб'єктів. У зв'язку із цим існує необхідність здійснення окремого наукового дослідження адміністративно-правового регулювання сфери соціально-трудових відносин в умовах євроінтеграції.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення науково-теоретичних підходів до визначення сутності та змісту сучасного методу адміністративно-правового регулювання сфери соціально-трудових відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасному методу адміністративно-правового регулювання сфери соціально-трудових відносин властивий комплексний характер. У сучасній науці адміністративного права при визначенні методу, як правило, виділяють такі специфічні його особливості: особливості правового становища суб'єктів; поєднання централізованого, локального та індивідуального правового регулювання соціально-трудових відносин; єдність і диференціація адміністративно-правового регулювання соціально-трудових відносин; участь працівників та їх об'єднань у формуванні змісту соціально-трудових відносин; локальне адміністративно-правове регулювання соціально-трудових відносин; наявність специфічних способів захисту порушених прав учасників правовідносин; співвідношення (поєднання) договірного, рекомендаційного та імперативного способів адміністративно-правового регулювання; специфічність способів захисту і самозахисту трудових прав і забезпечення обов'язків; рівність сторін трудового договору з підпорядкуванням їх в процесі роботи внутрішньому трудовому розпорядку організації; диференціація адміністративно-правового регулювання; залежність винагороди від колективних та індивідуальних результатів діяльності [1, с. 89].

Кожен компонент зумовлений специфікою і динамізмом суспільних відносин. Системно-компонентний підхід під час аналізу методу адміністративно-правового регулювання соціально-трудових відносин дає змогу синтезувати особливості і фрагментарні характеристики компонентів, що є його складовою як єдиного об'єкта вивчення. Водночас слід зупинитися на окремих моментах. Безсумнівно, що всі пере-

раховані ознаки, так або інакше характеризують особливості не методу адміністративно-правового регулювання, а здебільш особливості соціально-трудових відносин (зокрема, рівність сторін трудового договору з підпорядкуванням їх в процесі роботи внутрішньому трудовому розпорядку організації, договірний порядок праці та визначення її умов тощо) [2, с. 23]. Мабуть, так і повинно бути, оскільки метод адміністративно-правового регулювання соціально-трудових відносин взаємозумовлений предметом і піддавався вивченню саме через його призму. У цьому також є сенс, оскільки саме завдяки соціально-трудовим відносинам метод, як та «губка», неначе всмоктує в себе специфічні їх властивості, що дають змогу глибше з'ясувати саму сутність права та його окремі елементи, набуваючи водночас конкретної спрямованості, мети, що виявляється в завданнях самої галузі. Тому це є основною специфічною рисою методу адміністративно-правового регулювання соціально-трудових відносин.

Адміністративно-правове регулювання, крім встановлення правових меж для договірних відносин вказаних вище суб'єктів, виявляється в функціонуванні у сфері соціально-трудових відносин різних публічних органів, відносини яких з роботодавцями та громадянами містять вкрай мало договірних елементів і спрямовані на забезпечення нормального функціонування соціально-трудових відносин [3, с. 76–77]. Водночас, така подвійна природа відносин, що поєднує в собі приватноправові і публічно-правові елементи, дала підстави окремим ученим зробити висновки про те, що окремі інститути соціально-трудових відносин можуть регулюватися різними галузями права, зокрема адміністративного, а звідси – застосовуватися різні методи адміністративно-правового регулювання, використовуватися адміністративно-правові засоби, що першочергово склалися в інших галузях. Звідси набула поширення точка зору окремих авторів про розчинення галузі трудового права в адміністративному, проголошувалася криза галузі трудового права як такої [4, с. 211].

Співвідношення диспозитивних та імперативних норм є неоднаковим у різних галузях права, і залежить, передусім, від співвідношення в них приватних і публічних начал. Диспозитивність адміністративно-правового регулювання може виявлятися не лише в змісті норм права, але й у можливості вибору сторонами однієї з передбачених законом альтернатив, одного із варіантів поведінки [5, с. 77–78]. Сторони соціально-трудо-

вих відносин за своєю ініціативою можуть самостійно врегулювати свої відносини з тими лише обмеженнями, що нові умови не можуть погіршувати становище працівників. Саме тут поєднується можливість встановлювати нові правила поведінки в договірному порядку з пріоритетним захистом більш слабкої сторони соціально-трудових відносин – працівників.

Таким чином, в адміністративному праві яскраво проявляється така ознака методу, як поєднання (співвідношення) державного (централізованого), колективно-договірного та індивідуально-договірного регулювання відносин у сфері соціально-трудових відносин.

Співвідношення рівнів адміністративно-правового регулювання постійно змінюється, формуються нові моделі поєднання рівнів, що своєю чергою свідчить про те, що відбувається зміна та вдосконалення адміністративно-правового регулювання соціально-трудових відносин, внаслідок якого відбувається трансформація, диференціація ознак соціально-трудових правовідносин, що традиційно виділялися в науковій літературі, що є неминучою відповіддю на вимоги нового часу, внаслідок якого розвиваються та з'являються нові форми організації праці, такі як «нетипова» трудова зайнятість тощо. Слід погодитися, що відбувається динамізм адміністративного права в цілому та динамізм соціально-трудових відносин зокрема [6, с. 99]. Цьому сприяє деякою мірою децентралізація і багаторівневність адміністративно-правового регулювання соціально-трудових відносин. Використання декількох рівнів адміністративно-правового регулювання дозволяє створити таке поєднання загального та особливого в соціально-трудових відносинах, за якого можливе врахування інтересів усіх суб'єктів адміністративного права [7, с. 178].

В умовах євроінтеграції адміністративно-правове регулювання соціально-трудових відносин має оперативно реагувати на зміни, що відбуваються в суспільстві, тобто воно повинно бути гнучким, а це означає, що саме динамізм адміністративно-правового регулювання повинен стати головною рушійною силою, певним орієнтиром розвитку адміністративного права. Саме ця обставина завжди, на всіх етапах історичного розвитку адміністративного права визначала принципові особливості методу адміністративно-правового регулювання соціально-трудових відносин: статика і динаміка, як правило, зумовлювали централізацію і децентралізацію [8, с. 245]. Так публічне регулювання втрачає колишню жорстку імпе-

ративність, на фоні розвитку соціального партнерства, але набуває нового характеру – загальні вихідні начала регулювання, мінімальні гарантії встановлюються саме на централізованому рівні.

Особливий правовий статус суб'єктів соціально-трудових відносин, і в першу чергу працівника як найбільш слабкої сторони, породжує наступну важливу ознаку методу адміністративного права – особливий характер захисту прав та інтересів суб'єктів соціально-трудових відносин. Водночас, дефініція «захист трудових прав» застосовується в різних значеннях як у законодавстві, так і в науковій літературі. А отже, внести більшу точність можливо, якщо розділити поняття охорони і захисту прав, що вже неодноразово підкреслювалося в юридичній літературі.

Отже, в методі адміністративного права яскраво проявляється соціальне призначення адміністративного права, яке виражається в напрямках його впливу на соціально-трудова відносини, пронизується в принципах, реалізується насамперед через норми, нормативно-правові акти, що закріплюють здебільшого певні гарантії здійснення прав і законних інтересів працівників та «супроводжують» їх у процесі всієї трудової діяльності – від працевлаштування аж до звільнення (виходу на пенсію) [9, с. 36]. Спираючись на наукові дослідження сучасних учених у галузі права соціального забезпечення, можна зробити висновок про те, що інститут обов'язкового соціального страхування «став повноцінною частиною права соціального забезпечення, оскільки ні цивільно-правовий спосіб, ні адміністративно-правовий спосіб регулювання в чистому вигляді не могли забезпечити реальний захист прав та інтересів потерпілих від нещасних випадків на виробництві та членів їх сімей: перший – через неможливість регулювання економічних відносин виключно методами влади і підпорядкування, а другий – унаслідок закріплення формальної юридичної, а не фактичної рівності учасників [10, с. 97].

Єдність і диференціація адміністративно-правового регулювання мають власні зовнішні та внутрішні передумови. Зовнішньою передумовою єдності і диференціації адміністративного права як галузі права є взаємообумовленість публічного і приватного права (його елементів), завдяки чому адміністративне право призначене обслуговувати само себе, відповідно до мети, завдань і функцій. Тому утворення адміністративного права як самостійної галузі права з її предметом, методом та принципами регулювання, які

є відмінними за своєю суттю і змістовним наповненням від інших галузей права – не данина історичній традиції, а об'єктивні закономірності, в основі яких лежить межа співвідношення приватних і публічних інтересів [11, с. 108–109]. Це своєю чергою зумовлює зовнішню як єдність, так і диференціацію адміністративно-правового регулювання соціально-трудових відносин.

Диференціація адміністративно-правового регулювання соціально-трудових відносин необхідна, однак визначальним началом (основою) правового регулювання є те, що об'єднує його в єдине ціле – праця людини як діяльність, що складає серцевину змісту соціально-трудових відносин. Тому внутрішня єдність і диференціація адміністративно-правового регулювання соціально-трудових відносин визначаються предметом, методом і принципами адміністративного права як системи норм права (норм-принципів), що регламентують відносини, які виникають і розвиваються в процесі використання найманої праці. Необхідність диференціації в адміністративно-правовому регулюванні соціально-трудових відносин, не означає обов'язкового виникнення нових критеріїв, способів адміністративно-правового регулювання праці, приєднання до неї нових правових явищ [12, с. 306]. Метод адміністративно-правового регулювання трудових відносин за своїм змістовним наповненням уже поєднує в собі, відповідно до специфіки предмету, публічне (централізоване), колективно-договірне (локальне) та індивідуально-договірне регулювання, де проявляється єдність і диференціація, а тому й дає змогу максимально врахувати особливості цього адміністративно-правового регулювання при дотриманні знову ж таки принципу «непогіршення умов праці».

Наступною специфічною ознакою методу адміністративного права є рівність (рівноправність) прав і можливостей його суб'єктів взагалі і суб'єктів соціально-трудових відносин зокрема у рамках певних груп працівників, роботодавців. Але специфіка цієї ознаки полягає не в назві, а в тому, що наповнює змістовно названий принцип. Звісно, працівник і роботодавець не можуть бути рівноправними партнерами у буквальному розумінні цього слова. Не можуть з тієї простої причини, що роботодавець, як правило, виступає власником засобів виробництва, а працівник надає свою робочу силу відповідно до своїх здібностей, інтелекту, іншими словами, відповідно до своїх розумових і фізичних можливостей [13, с. 114]. З іншого боку, в інтересах

розвитку виробництва, покращення матеріального достатку, що необхідно і для суспільства, і для держави, трудове право, шляхом поєднання (співвідношення) способів адміністративно-правового регулювання повинно визначити правове становище працівника і роботодавця шляхом встановлення прав, обов'язків, гарантій і заходів відповідальності. У цьому випадку йдеться не про рівність у обсязі прав і обов'язків як працівника, так і роботодавця (на відміну між окремими групами працівників і роботодавців), а про встановлення для сторін однакових можливостей впливати на долю трудового правовідношення з точки зору його виникнення, зміни та припинення. Про це також свого часу зауважувалося в юридичній літературі [14, с. 74]. Зважаючи на принцип свободи праці, рівність сторін полягає передусім у тому, що норми трудового законодавства є обов'язковими для виконання як працівниками, так і роботодавцями. У юридичній літературі побутує думка про те, що становище сторін характеризується поєднанням рівності суб'єктів сторін трудового договору в момент укладення трудового договору і взяття на себе працівником обов'язку підкорення владі роботодавця у процесі здійснення трудової функції.

Оскільки соціально-трудові відносини виникають та існують у часі виключно на підставі трудового договору, то й, як правило, вчені виділяють у якості самостійної риси методу трудового права «договірний характер праці».

Договірний характер властивий укладенню будь-якої угоди. В умовах євроінтеграції саме угода лежить в основі виникнення та зміни соціально-трудових відносин. Це твердження не викликає сумнівів. В основі виникнення і динаміки трудових правовідносин лежать дії його суб'єктів. Договірний характер виявляється в індивідуально-договірному (трудоий договір) і в колективно-договірному (колективні договори і угоди) правовому регулюванні. Розширення договірного регулювання трудових відносин є сьогодні однією з основних тенденцій розвитку трудового права. Посилення договірних начал виражається перш за все в тому, що на законодавчому рівні закріплено можливість регулювання трудових і безпосередньо пов'язаних з ними відносин шляхом укладення колективних договорів, угод, трудових договорів. Водночас, договірний характер методу адміністративного права проявляється, як правило, не стільки при укладенні трудового договору, скільки у відносинах соціального партнерства.

В умовах євроінтеграції договірне регулювання займає значне місце в регулюванні відносин у сфері соціально-трудова відносин. Держава сьогодні не регулює всі нюанси соціально-трудова відносин, а встановлює лише мінімальні гарантії у сфері праці. Всі інші компоненти існування соціально-трудова відносин визначаються на рівні конкретної організації (роботодавця) [15, с. 47]. В умовах ринкової економіки відносини між працівниками та роботодавцями засновані на свободі, самостійності та саморегулюванні. Це проявляється у розширенні сфери індивідуально-договірної та локального регулювання, розвитку інституту соціального партнерства, усуненні держави від прямого адміністративно-правового регулювання у сфері соціально-трудова відносин.

Висновки. Таким чином, сучасним методом адміністративно-правового регулювання сфери соціально-трудова відносин є система взаємопов'язаних і взаємообумовлених адміністративно-правових засобів, які виражають основні особливості соціально-трудова відносин та за допомогою яких здійснюється вплив на свідомість і поведінку суб'єктів соціально-трудова відносин. У методі адміністративно-правового регулювання сфери соціально-трудова відносин відображається та характеристика правового адміністративно-впливу, яка склалася завдяки об'єктивним чинникам і відображає специфіку соціально-трудова відносин, що підлягає адміністративно-правовому регулюванню. Складна і водночас тісна компонентна складова елементів методу адміністративно-правового регулювання сфери соціально-трудова відносин дає змогу розглядати його як системне утворення, оскільки адміністративно-правове регулювання соціально-трудова відносин не може забезпечити жоден із елементів методу самостійно, воно здійснюється одночасно всіма його компонентами в їх органічному взаємозв'язку і завдяки наявності цих зв'язків. З цих позицій визначити метод адміністративно-правового регулювання необхідно не як сукупність, а як систему саме у змістовному його значенні. Елементами методу як системи виступають специфічні прийоми, способи, засоби, властивості та юридичні особливості впливу адміністративно-правових норм на соціально-трудова відносини. Своєрідність методу розкривається не через якусь окрему ознаку, а через всі ознаки в сукупності, що проявляють свою взаємодію в системі. Ознаками методу адміністративно-правового регулювання

сфери соціально-трудова відносин є такі його властивості, що об'єктивно і закономірно зумовлені предметом і власне методом адміністративно-правового регулювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Процевський В.О. Приватно-правове та публічно-правове регулювання соціально-трудова відносин : монографія. Харків : ХНАДУ, 2012. 332 с.
2. Алексейчук В.В. Теоретичні підходи до обґрунтування сутності поняття соціального партнерства. *Держава та регіони*. 2009. № 1. С. 22–25.
3. Міщук М.А. Способи вирішення проблем соціального партнерства у трудовому праві. *Visegrad journal on human rights*. 2015. № 3/1. С. 75–79.
4. Діденко Н. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики : монографія. Донецьк : Східний видавничий дім, 2007. 404 с.
5. Трунова Г.А. Правове регулювання соціального партнерства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05. Харків, 2008. 213 с.
6. Мірошниченко О.В. Розвиток соціально-трудова партнерства в Україні: методологія, методика аналізу, напрямки вдосконалення : монографія. Київ : РВПСУ, 2003. 187 с.
7. Соціально-трудова відносини: проблеми гармонізації : колективна монографія / М.В. Семикіна, З.В. Смутчак, С.Р. Пасєка, Ю.Д. Петров. Кіровоград : КНТУ, КОД, 2012. 300 с.
8. Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку / А.М. Колот, О.А. Грішнова, О.О. Герасименко та ін. ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Колота. Київ : КНЕУ, 2010. 348 с.
9. Колот А.М. Соціально-трудова сфера : стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку. Київ : КНЕУ, 2010. 251 с.
10. Терон І.В. Модернізація соціально-трудова відносин: сценарії, пріоритети, ефекти. *Економічний часопис-XXI*. 2013. № 7–8 (1). С. 97–100.
11. Семикіна М.В., Бєвз З.В. Гармонізація соціально-трудова відносин: методологія оцінки впливових чинників. *Зб. наук. пр. Кіровоград. нац. техн. ун-ту: економічні науки*. Вип. 18 (Ч. 1). Кіровоград : КНТУ, 2010. С. 106–114.
12. Мельник С.В. Механізм регулювання соціально-трудова сфери України. Київ : Соцінформ, 2009. 478 с.
13. Жадан О.В. Соціально-трудова відносини як об'єкт державного регулювання. *Економіка та держава*. 2014. № 5. С. 112–115.
14. Лавріненко О.В. Механізм правового регулювання соціально-трудова відносин : сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. Донецьк : Норд-Прес – ДЮІ ЛДУВС, 2007. 182 с.

15. Біляцький С., Хахлюк А., Мірошніченко Т. Соціальне партнерство у розв'язанні проблем зайнятості (приклад ЄС для України). *Україна: аспекти праці*. 2003. № 3. С. 44–49.

REFERENCES:

1. Protsevskiy, V.O. Pryvatno-pravove ta publichno-pravove rehuliuвання sotsialno-trudovykh vidnosyn : monohrafiia. Kharkiv : KhNADU, 2012. 332 s.

2. Alekseichuk, V.V. Teoretychni pidkhody do obgruntuvannya sutnosti poniattia sotsialnoho partnerstva. *Derzhava ta rehiony*. 2009. № 1. S. 22–25.

3. Mishchuk, M.A. Sposoby vyrishennia problem sotsialnoho partnerstva u trudovomu pravi. *Visegrad journal on human rights*. 2015. № 3/1. S. 75–79.

4. Didenko, N. Derzhavne upravlinnia i sotsialne partnerstvo: aktualni problemy teorii i praktyky : monohrafiia. Donetsk : Skhidnyi vydavnychiy dim, 2007. 404 s.

5. Trunova, H.A. Pravove rehuliuвання sotsialnoho partnerstva v Ukraini : dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.05. Kharkiv, 2008. 213 s.

6. Miroshnychenko, O.V. Rozvytok sotsialno-trudovoho partnerstva v Ukraini : metodolohiia, metodyka analizu, napriamky vdoskonalennia : monohrafiia. Kyiv : RVPSU, 2003. 187 c

7. Sotsialno-trudovi vidnosyny: problemy harmonizatsii : kolektyvna monohrafiia / M.V. Semykina, Z.V. Smutchak, S.R. Pasieka, Yu.D. Petrov. Kirovohrad : KNTU, KOD, 2012. 300 s.

8. Sotsializatsiia vidnosyn u sferi pratsi v konteksti stiikoho rozvytku / A. M. Kolot, O.A. Hrishnova, O.O. Herasymenko ta in. ; za nauk. red. d-ra ekon. nauk, prof. A. M. Kolota. Kyiv : KNEU, 2010. 348 s.

9. Kolot, A.M. Sotsialno-trudova sfera : stan vidnosyn, novi vyklyky, tendentsii rozvytku. Kyiv : KNEU, 2010. 251 s.

10. Teron, I.V. Modernizatsiia sotsialno-trudovykh vidnosyn: stsenarii, priorytety, efekty. *Ekonomichni chasopys-KhKhI*. 2013. № 7–8 (1). S. 97–100.

11. Semykina, M.V., Bevz, Z.V. Harmonizatsiia sotsialno-trudovykh vidnosyn: metodolohiia otsinky vplyvovykh chynnykiv. *Zb. nauk. pr. Kirovohrad. nats. tekhn. un-tu: ekonomichni nauky*. Vyp. 18 (Ch. 1). Kirovohrad : KNTU, 2010. S. 106–114.

12. Melnyk, S.V. Mekhanizm rehuliuвання sotsialno-trudovoi sfery Ukrainy. Kyiv : Sotsinform, 2009. 478 s.

13. Zhadan, O.V. Sotsialno-trudovi vidnosyny yak ob'iekt derzhavnoho rehuliuвання. *Ekonomika ta derzhava*. 2014. № 5. S. 112–115.

14. Lavrinenko, O.V. Mekhanizm pravovoho rehuliuвання sotsialno-trudovykh vidnosyn : suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku : monohrafiia. Donetsk : Nord-Pres – DIUI LDUVS, 2007. 182 s.

15. Biliatskyi S., Khakhliuk A., Miroshnichenko T. Sotsialne partnerstvo u rozv'iazanni problem zainiatosti (pryklad YeS dlia Ukrainy). *Ukraina: aspekty pratsi*. 2003. № 3. S. 44–49.

Стаття надійшла до редакції 31.08.2021

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

УДК 342(477)

Завальнюк І. В.,

zavalniuk_iv@ gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6387-0199,

к.ю.н., суддя,

Одеський окружний адміністративний суд, м. Одеса

ЗАКОННІСТЬ ТА ОБҐРУНТОВАНІСТЬ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЯК ГАРАНТІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАД СПРАВЕДЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Анотація. У статті досліджено конституційно-правові категорії законності та обґрунтованості судового рішення як гарантії реалізації засад справедливості судового розгляду в Україні. Наголошено, що вимоги, які пред'являються до судового рішення, служать конституційною гарантією вирішення проблеми в рамках закону, захисту прав і законних інтересів людини і громадянина, відновлення порушеного права і законності, гарантією здійснення правосуддя, тобто однією з найважливіших гарантій становлення правової держави. Зазначено, що тільки при дотриманні судом всіх вимог, встановлених в законі щодо правомірності винесеного судового рішення, можна говорити про виконання конституційно закріплених завдань судочинства і правосуддя. Констатовано, що вимоги, які пред'являються до судового рішення, якщо виходити із їх конституційно-правової суті призначення, визначаються рядом положень: система етичних, моральних засад, що характеризують правосуб'єктність і судові рішення як її акти; цілі і завдання судочинства; функції, які виконують судові рішення. Визначено, що законність і обґрунтованість – це не тільки вимоги до судового рішення, а й основні його властивості. Зроблено висновок, що виконання судами всіх вимог закону, що пред'являються до судових рішень є невідмінною умовою їх ефективності в справі захисту прав і охоронюваних законом інтересів громадян, інших суб'єктів, попередження правопорушень. Обґрунтовано, що при здійсненні правосуддя зазначені вимоги не можуть існувати окремо одне від одного. Законодавець пов'язує ці поняття воедино, а їх роздільне застосування є необхідним виключно в інтересах практики. Винесене судове рішення повинно відповідати нормам процесуального права, при наявності необхідних реквізитів, закріплених законодавством України. Визначено, що завданнями судочинства є правильний і своєчасний розгляд та вирішення справ з метою захисту порушених або оспорюваних прав, свобод і законних інтересів громадян, прав та інтересів України. Наголошено, що судове рішення можна вважати тим ідеалом, за допомогою якого здійснюється захист і відновлення порушених або оспорюваних прав вищевказаних суб'єктів. Наголошено, що сьогодні якість складених і оформлених судових рішень знаходиться на достатньо низькому рівні, так як у багатьох перевірених рішеннях суду знайдено орфографічні, пунктуаційні, граматичні, лексичні та стилістичні помилки. Доведено, що якість судового рішення визначається сукупністю істотних властивостей, що дозволяє говорити про рішення суду як про вольовий, індивідуально визначений процесуальний акт, прийнятий судом, що носить державний владний характер і виноситься в письмовій формі. Зроблено висновок, що в ідеалі справедливість і об'єктивність як вимоги до судового рішення повинні збігатися в своєму прояві, адже будь-яка об'єктивність має бути справедливою.

Ключові слова: справедливість, судовий захист, судовий розгляд, конституційне право, судове рішення, права людини, правосуддя, обґрунтованість, законність, вмотивованість.

Zavalniuk I. V.,
zavalniuk_iv@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6387-0199,
Ph.D., Judge,
Odesa District Administrative Court, Odesa

LEGALITY AND VALIDITY OF A COURT DECISION AS A GUARANTEE OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLES OF FAIRNESS OF JUDICIAL PROCEEDINGS

Summary. *The article examines the constitutional and legal categories of legality and validity of a court decision as a guarantee of the implementation of the principles of fairness of judicial proceedings in Ukraine. It is noted that the requirements that are imposed on a court decision serve as a constitutional guarantee of solving the problem within the framework of the law, protecting the rights and legitimate interests of a person and citizen, restoring the violated right and legality, a guarantee of the administration of justice, that is, one of the most important guarantees for the formation of a state governed by the rule of law. It is noted that only if the court complies with all the requirements established in the law regarding the legality of the court decision, it is possible to talk about the fulfillment of the constitutionally established tasks of judicial proceedings and Justice. It is stated that the requirements that are imposed on a court decision, based on their constitutional and legal essence of purpose, are determined by a number of provisions: the system of ethical, moral principles that characterize legal personality and court decisions as its acts; the goals and objectives of judicial proceedings; the functions that court decisions perform. It is determined that legality and validity are not only requirements for a court decision, but also its main properties. It is concluded that the courts' compliance with all the requirements of the law imposed on court decisions is an indispensable condition for their effectiveness in protecting the rights and legally protected interests of citizens and other subjects, and preventing offenses. It is justified that in the administration of justice, these requirements cannot exist separately from each other. The legislator links these concepts together, and their separate application is necessary solely in the interests of practice. The court decision made must comply with the norms of procedural law, if the necessary banking details are provided for by the legislation of Ukraine. It is determined that the tasks of judicial proceedings are correct and timely consideration and resolution of cases in order to protect the violated or disputed rights, freedoms and legitimate interests of citizens, the rights and interests of Ukraine. It is noted that a court decision can be considered the ideal by which the protection and restoration of the violated or disputed rights of the above-mentioned subjects is carried out. It is noted that today the quality of compiled and executed court decisions is at a rather low level, as spelling, punctuation, grammatical, lexical and stylistic errors were found in many verified court decisions. It is proved that the quality of a court decision is determined by a set of essential properties, which allows us to speak of a court decision as a strong-willed, individually defined procedural act adopted by the court, which has a state power character and is issued in writing. It is concluded that ideally, justice and objectivity as requirements for a court decision should coincide in their manifestation, because any objectivity should be fair.*

Key words: Justice, judicial protection, judicial review, constitutional law, judicial decision, human rights, justice, validity, legality, motivation.

JEL Classification: K41

DOI: 10.36477/2616-7611-2021-10-09

Постановка проблеми. Враховуючи, що поняття справедливості змінюється в різні історичні епохи, сама постановка питання про загальне поняття справедливості, на наш погляд, стає необхідною, особливо коли мова йде про її трактування з точки зору глобальних інтересів людства, природних і невід'ємних прав людини. Що стосується конституційного права, то дослідження поняття справедливості є невід'ємною частиною теоретичної основи права на судовий захист, права на змагальний судовий про-

цес, права на законний і справедливий розгляд. Вимога справедливого суду є основоположним початком діяльності з врегулювання спорів, віднесених до компетенції судів. Вихідним законодавчим джерелом даної вимоги стала Конституція України, яка відображає демократичні принципи побудови сучасного українського суспільства. Поряд з іншими фундаментальними положеннями Конституція України опосередковано вказує на віру в справедливість, як на історичну традицію і невід'ємну частину моральної основи

соціальної організації в рамках нової української державності. Таким чином, дослідження конституційно-правових аспектів здійснення справедливості, особливо в ході судового розгляду, на сучасному етапі становить значний теоретичний і практичний інтерес. Проблема справедливості судового розгляду в конституційно-правовому полі носить багатогранний характер, і її розгляд в силу цього передбачає всебічний комплексний підхід, дослідження різних аспектів.

Метою статті є дослідження конституційно-правових категорій законності та обґрунтованості судового рішення як гарантій реалізації засад справедливості судового розгляду.

Аналіз наукових публікацій. До дослідження категорії справедливості правосуддя та права на справедливий суд у своїх роботах зверталися такі науковці як: О. Белінська, С. Бондарчук, Ш. Гасс, Н. Грень, В. Городовенко, О. Грищук, С. Демченко, О. Дзьобань, І. Жаровська, О. Зайчук, В. Землянська, І. Ізарова, В. Комаров, В. Литвин, С. Лунін, А. Олійник, М. Погорецький, С. Прилуцький, О. Прокопенко, П. Рабінович, Н. Сакара, В. Тацій, Т. Цувіна, С. Шевчук та інші.

Виклад основного матеріалу. У науці конституційного права не досить багато уваги приділяється теоретичній розробці інституту судового рішення у справі. Безумовно, правозастосовна природа, імперативна сутність і вольовий зміст, а також вимоги, що пред'являються до судового рішення, являються конституційною основою судочинства, адже відповідно до ст. 129 Конституції України: «Суд ухвалює рішення іменем України. Судове рішення є обов'язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд» [2]. Таким чином, розуміємо, що правова природа судових рішень походить від найвищих конституційних державних положень Української держави.

Вимоги, які пред'являються до судового рішення, служать конституційною гарантією вирішення проблеми в рамках закону, захисту прав і законних інтересів людини і громадянина, відновлення порушеного права і законності, гарантією здійснення правосуддя, тобто однією з найважливіших гарантій становлення правової держави.

З теоретичної точки зору інститут судового рішення вважається досить добре розробленим, але, як і в будь-якій теорії, зустрічаються різні, а іноді і протилежні погляди [6; 8; 10; 11].

Процесуальні дії суду при розгляді та вирішенні справи є різними за своїм змістом: одні спрямовані на керівництво ходом процесу, інші – на його організацію і закінчення процесу, головним серед яких є рішення суду по суті спору. Отже, все зазначене є процесуальними діями із здійснення правосуддя. Особливість в даному випадку полягає в тому, що вся діяльність суду по здійсненню правосуддя отримує офіційне закріплення в конкретних процесуальних актах. Закони України детально регламентують порядок прийняття, форму і зміст цих актів.

На думку багатьох конституціоналістів, судові рішення, що виносяться при розгляді і вирішенні справ судом, є відображенням владної волі, яка йому найбільш властива:

– при винесенні рішення судом (у тому числі заочного);

– при винесенні рішення, не вирішуючи справу по суті, а вирішуючи тільки спірні питання, що виникають при проведенні судового розгляду [6; 11].

Судовий наказ деякі автори виділяють в якості третьої форми судових рішень [16].

Отже, офіційним закріпленням факту вирішення справи по суті заявленої вимоги в провадженні суду є судові рішення, яке представляється складним багатостороннім явищем, поняття якого визначають по-різному [14; 17].

Як зазначає О. Шиманович, судові рішення є наказом суду, який звернений до сторін та інших осіб, що беруть участь у справі [15].

Л. Колінс вважав, що судові рішення – це акт, що підтверджує наявність або відсутність у сторони процесу певних правовідносин, які підтверджуються судом, що є органом правосуддя [18].

Не викликає сумнівів той факт, що судові рішення є не чим іншим, як актом реалізації судової влади, правозастосовним актом, що вирішує справу по суті, процесуальним документом, що містить елементи виховного впливу, які поширюються на сторони і громадян.

Вищевказані позиції щодо дефініції судового рішення не можна протиставляти одне одному. Їх тісний взаємозв'язок призводить до утворення сутнісного змісту судового рішення, яке, виходячи від органу влади, є документом, що містить в собі державно-владний, індивідуально визначений припис щодо застосування норм права, заснований на встановлених в ході судового засідання фактах і правовідносинах. Значимість судового рішення обумовлена наведеними обставинами і займаним місцем у здійсненні право-

суддя, до нього пред'являються певні вимоги, які передбачаються законодавством і висуваються вченими в процесуальній юридичній літературі.

Тільки при дотриманні судом всіх вимог, встановлених в законі щодо правомірності винесеного судового рішення, можна говорити про виконання конституційно закріплених завдань судочинства.

В даний час в Україні законодавчо закріплено три вимоги – вмотивованість, законність і обґрунтованість судового рішення. Так, згідно ст. 213 Цивільного процесуального кодексу України: «Рішення суду повинно бути законним і обґрунтованим. Законним є рішення, яким суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства, вирішив справу згідно із законом. Обґрунтованим є рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні» [13]. З цього ж приводу ст. 370 Кримінального процесуального кодексу України зазначає: «1. Судове рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених цим Кодексом. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оцінені судом відповідно до статті 94 цього Кодексу. Вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення» [3]. Таким чином Кримінальний процесуальний кодекс України деталізує та розширює список вимог до судових рішень, встановлюючи дефініцію їх «вмотивованості».

Однак в юридичній літературі різні автори визначають додаткові об'єктивно існуючі, що не мають законодавчого закріплення вимоги, при порушенні яких судові рішення скасовано не буде, але певні негативні наслідки можуть все ж таки мати місце. Зустрічаються значні розбіжності щодо того, які вимоги пред'являються до судового рішення, що пояснюється різноманітністю підходів при аналізі такого складного явища, як рішення суду, а також відсутністю загальної концепції правомірності подібних актів.

За твердженням О. Фролової, рішення суду має бути категоричним, повним, безумовним і завершеним [10].

О. Фрицький відносить до переліку вимог повноту у вирішенні спору, законність, визначеність і дотримання процесуальної форми, обґрунтованість і об'єктивну істину [9].

Обов'язковою, на думку М. Баймуратова, є наявність виховного впливу [4].

О. Шиманович, додаючи вмотивованість, виключає виховний вплив [15].

Схожі думки, що відрізняються лише у формі вираження, висловлюють і інші вчені. Теоретики конституційного права обґрунтованість і законність називають основними, головними, найважливішими вимогами, що пред'являються до судового рішення.

Як відзначає Ю. Тодика, законність і обґрунтованість є вимогами, які обумовлюють сутність судового рішення як акту правосуддя, а інші вимоги можуть визначати його форму і зміст [7].

Окремі автори (наприклад, О. Фролова) формулюють вимоги, які пред'являються до судового рішення та можуть залежати від зовнішньої форми і внутрішнього змісту. При цьому до внутрішнього змісту поряд із законністю і обґрунтованістю вчена відносить і інші вимоги [10].

О. Скакун до числа вимог відносить законність і обґрунтованість, які звернені до правової підстави і до предмету судового рішення [5].

О. Шиманович вважає, що така кількість вимог не може бути виправданою ні з практичної, ні з теоретичної точки зору, тому пропонує виділяти лише законність, повноту, ясність, категоричність і обґрунтованість – інші або відносяться до названих, або не мають самостійного значення [15].

Безперечно, у наведених наукових позиціях вчених є раціональне зерно. Зазначені думки заслуговують підтримки в тій чи іншій мірі, але все ж вимоги, які пред'являються до судового рішення, якщо виходити із конституційно-правової суті призначення судових рішень, визначаються рядом положень:

– система етичних, моральних засад, що характеризують правосуб'єктність і судові рішення як її акти;

– цілі і завдання судочинства;

– функції, які виконують судові рішення.

Видається, що найбільш повно і обґрунтовано класифікував вимоги до судового рішення Г. Фазикош як до:

1) акту державної влади;

2) акту вирішення спору (скарги, заяви) по суті;

3) офіційного акту-документу;

4) юрисдикційного акту [8].

Дана позиція представляє інтерес і заслугоує схвалення. Але в зв'язку з тим, що тільки такі вимоги до судового рішення, як законність і обґрунтованість та вмотивованість закріплені на законодавчому рівні, а інші лише презюмуються, можна запропонувати поділити вимоги, що пред'являються до судового рішення, на дві групи:

- 1) вимоги, встановлені законом;
- 2) інші вимоги.

Суд засновує своє рішення тільки на тих доказах, які були досліджені в судовому засіданні. Завдяки зазначеним вимогам судове рішення гарантує конституційне право на захист, зміцнює законність в державі і, звичайно ж, виконує виховну функцію [12].

Законність і обґрунтованість – це не тільки вимоги до судового рішення, а й основні його властивості.

Необхідно мати на увазі, що рішення є законним в тому випадку, коли воно винесено при точному дотриманні норм процесуального права і в повній відповідності з нормами матеріального права, які підлягають застосуванню до даних правовідносин, або є заснованим на застосуванні в необхідних випадках закону, що регулює подібні правовідносини, або виходить із загальних засад і сенсу законодавства.

Виконання судами всіх вимог закону, що пред'являються до судових рішень є неодмінною умовою їх ефективності в справі захисту прав і охоронюваних законом інтересів громадян, інших суб'єктів, попередження правопорушень.

При здійсненні правосуддя зазначені вимоги не можуть існувати окремо одне від одного. Законодавець пов'язує ці поняття воедино, а їх роздільне застосування є необхідним виключно в інтересах практики. Винесене судове рішення повинно відповідати нормам процесуального права, при наявності необхідних реквізитів, закріплених законодавством України.

Зазначимо, що законність будь-якого судового акту визначається умовами застосування права, якими є організаційні правила діяльності самого суду, тобто це є діяльність з виконання, дотримання та використання процесуальних норм. Отже, умовами законності виступає належна реалізація процесуальних норм, що регулюють процес здійснення правосуддя, починаючи з першої стадії судочинства. Гарантіями законності виступають норми, що закріплюють правила про мову судочинства, склад суду та його компетенцію, порядок вчинення процесуальних дій судом та іншими учасниками судочинства.

Вивчаючи правозастосовну практику та матеріали Вищої ради правосуддя України, можна прийти до висновку, що рішення судів першої інстанції по більшості справ скасовуються на підставі необґрунтованості і незаконності рішення [1].

Підставами для скасування або зміни рішення суду в апеляційному порядку є зокрема:

- неправильне визначення обставин, що мають значення для справи;
- недоведеність встановлених судом першої інстанції обставин, що мають значення для справи;
- невідповідність висновків суду першої інстанції, викладених у рішенні суду, обставинам справи;
- порушення або неправильне застосування норм матеріального права або норм процесуального права [13].

Неправильним застосуванням норм матеріального права можна визначити:

- незастосування закону, що підлягає застосуванню;
- застосування закону, що не підлягає застосуванню;
- неправильне тлумачення закону [12].

Слід зазначити, що поняття «порушення» і «неправильне застосування» норм матеріального права в законі необґрунтовано протиставлено. По суті, коли суд порушує матеріально-правові норми, то це є наслідком їх неправильного застосування, тому, на нашу думку, слово «порушення» необхідно, зокрема, виключити з ст. 317 Цивільного процесуального кодексу України. Не викликає сумнівів той факт, що застосування – єдина форма реалізованих судом норм права, при цьому неправильне застосування зазначених норм веде до винесення незаконного рішення.

Таким чином, умовою законності судового рішення є правильне застосування норм права.

Обґрунтованість – правова категорія, широко використовується в праві, характеризує правомірність судового рішення, а також є вимогою, яка пред'являється до рішення суду. По суті, обґрунтованість означає відповідність висновків суду, вказаних в судовому рішенні, дійсним обставинам справи.

Фактично, судове рішення є обґрунтованим, якщо в ньому:

- викладено всебічно і повно досліджені обставини;
- наведено докази, що підтверджують висновки про встановлені обставини справи, права та обов'язки сторін;

– відображено факти, які мають значення для даної справи, при цьому вони підтверджені доказами, перевіреними судом, і задовольняють вимоги закону про їх доцільність і допустимість, або відповідність загальновідомим обставинами, що не потребують доказування;

– містить вичерпні висновки суду, що впливають із встановлених фактів [17].

На нашу думку, обґрунтованість можна представити як складну конструкцію, що складається з трьох елементів:

- 1) обставини, що мають значення для справи;
- 2) докази;
- 3) висновок суду.

У ст. 317 Цивільного процесуального кодексу України закріплено підстави для скасування судового рішення. Видається, що саме ці підстави слід вважати ознаками необґрунтованості судового рішення [13].

Від об'єктивності судового розгляду при розгляді справи залежить обґрунтованість рішення, що виноситься судом. Повнота і всесторонність досліджуваних обставин є необхідною умовою при винесенні обґрунтованого рішення. Вивчення апеляційної, касаційної та наглядової практики показує: більшість рішень підлягають скасуванню через те, що суд не встановив усі необхідні факти або не врахував певні обставини, що мають значення для справи.

Слід пам'ятати, що правильність визначення предмета доведення, тобто сукупність обставин, встановлення яких необхідно для винесення законного та обґрунтованого рішення, впливає на якість з'ясованих обставин, що мають значення для справи.

У ст. 77 Цивільного процесуального кодексу України закріплено зміст предмета доказування, де йдеться про відомості і факти, на основі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, а також інших обставин, мають значення для правильного розгляду і вирішення справи [13]. Щодо проблеми предмета доказування в літературі немає єдності думок. Так, О. Хотинська зазначає, що факт, який визначається нормою матеріального права, входить в предмет доказування, значить, можна говорити про єдиний предмет доказування у справах [11]. Але, на думку О. Фрицького, предметом доказування є факти, що визначаються нормами матеріального і процесуального права [9].

Багато вчених, визначаючи предмет доказування у судових справах позовного харак-

теру, виходять з цілей процесуального доведення [8; 10]. Вважаємо, що це найбільш повне і об'єктивне уявлення про предмет доказування.

Завданнями судочинства є правильний і своєчасний розгляд і вирішення справ з метою захисту порушених або оспорюваних прав, свобод і законних інтересів громадян, прав та інтересів України. Судове рішення можна вважати тим ідеалом, за допомогою якого здійснюється захист і відновлення порушених або оспорюваних прав вищевказаних суб'єктів [15].

Винесенню судового рішення сприяють всі норми процесуального права, хоча законом передбачається можливість завершити розгляд справи без винесення судового рішення. В основі судового рішення завжди лежить норма матеріального права, і вона визначає предмет доказування. Таким чином, предмет доказування відмежується фактами, що є підставами, які вирішують спір між сторонами. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підстави своїх вимог і заперечень, якщо інше не передбачено законом. Суд визначає, які обставини мають значення для справи, якій стороні належить їх доказувати, виносить обставини на обговорення, навіть якщо сторони на які-небудь з них не посилалися [12].

Суд, що розглядає і вирішує спір, досліджує такі обставини як: доказові факти; факти, які мають тільки процесуальне значення; факти, які лежать в основі виховної та попереджувальної діяльності суду. Вони складають межі доказування у справі. Відмежування предмета від межі доказування має практичне значення. Ці поняття відображають різні сторони діяльності суду, які тісно між собою пов'язані і, як видається, не можуть існувати один без одного. Предмет доказування відображає діяльність суду, пов'язану з виконанням завдань судочинства, а межі доказування – з досягненням мети судочинства [17].

Від ступеню встановлення обставин, які мають значення для справи, залежить обґрунтованість винесеного рішення. При визначенні кола фактів, що підлягають доказуванню, суддя разом з особами, що беруть участь у справі, зобов'язаний, дотримуючись принципу безпосередності, всебічно досліджувати їх. Вказівки про методи оцінки доказів містяться в самому законі, згідно з яким суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, заснованим на всебічному, повному, об'єктивному і безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів.

У разі якщо суд прийняв за основу неприпустимі у справі докази, недостовірні і недостатні докази, порушив правила про сукупну оцінку доказів, то прийняте рішення можна однозначно назвати необґрунтованим.

На думку деяких вчених-процесуалістів, недостатність або недостовірність представлених доказів може призводити до того, що представлені докази будуть досліджені односторонньо.

Обґрунтованість судового рішення – це відповідність висновків суду обставинам справи, порушення якої можливе з різних причин. Більшість випадків неповного дослідження судом доказів, що мають значення для справи, або недоведеності фактів, які суд вважає встановленими, призводить до помилок, тягне винесення необґрунтованого рішення.

В інших випадках результатом помилки, що тягне неправильний висновок суду, є недоробка на третьому етапі розгляду. Прикладами, де зустрічаються такі помилки, зазвичай служать справи про втрату права на житло, про розірвання шлюбу через неможливість спільного проживання, про поновлення на роботі громадян тощо. Причина полягає в тому, що дані справи визначаються нормою права, яка регулює ці відносини і тільки в загальній формі встановлює умови застосування відповідних норм. При цьому суд часто використовує оціночні поняття, що мають індивідуальне значення в кожній конкретній справі. Так, у справах про розірвання шлюбу суд часто, встановивши ряд фактів, що свідчать про розпад сім'ї, робить невірний висновок про можливість збереження сім'ї або навпаки.

Об'єктивно істинним повинен бути висновок суду, який викладено в судовому рішенні. В науці конституційного права обґрунтованість визначається через поняття об'єктивної істини і зв'язується з ним. Одні автори дотримуються позиції, що обґрунтованість є частиною об'єктивної істинності висновків суду про фактичні обставини справи, інші відносять до обґрунтованості також достовірність висновків суду [8; 16]. Остання позиція є найбільш застосовною, оскільки враховує і те, що в конкретній ситуації може бути результатом припущення. А необхідною передумовою правомірності рішення суду є доведеність встановлюваних обставин.

На нашу думку, обґрунтованість розуміє достатність в аргументації реальної відповідності висновків суду про наявні взаємовідносини осіб, які беруть участь у справі, об'єктивній істині. Можливо включити в зазначене поняття

достатність в аргументації об'єктивної істинності всіх висновків суду, в тому числі і з власне юридичних питань.

Істиною визнається осягнення явищ і предметів, існуючих в дійсності, яку пізнає суб'єкт. Це те, що може відображати дійсність, може в ній існувати, тобто судження і твердження, перевірені досвідом і практикою.

Існує необхідність постійного поліпшення якості складання судових документів, узв'язку з чим вимагається особлива уважність і акуратність при складанні актів правосуддя, що говорить про відповідальне ставлення судді до виконуваної роботи і про прагнення до належного здійснення своїх посадових обов'язків. Сучасна судова реформа передбачає доступ до правосуддя громадян, забезпечення максимальної прозорості та відкритості правосуддя, реалізацію принципу об'єктивності та незалежності при винесенні рішень судами.

За твердженням М. Цуркана, чинне законодавство не дає визначення такому поняттю, як «якість судового рішення». Офіційна правозастосовна практика розуміє під цим те, що суддя повинен вжити заходів, що скорочують терміни складання судового акту, і одночасно не допускати зниження його якості. Поняття «властивість», «якість» і «набір істотних ознак» у багатьох галузях науки ототожнюються. Під «якістю» розуміють детермінанту сутності процесу або предмету, при цьому якість є певним взаємозв'язком зазначених ознак. Предмет перестає бути самим собою, якщо він втрачає необхідну якість, що дозволяє виділити його з таких же предметів, що володіють схожими властивостями [14].

Таким чином, якість судового рішення визначається сукупністю істотних властивостей, що дозволяє говорити про рішення суду як про вольовий, індивідуально визначений процесуальний акт, прийнятий судом загальної юрисдикції, що носить державний владний характер і виконується в письмовій формі. Відкритим сьогодні для законодавства залишається питання про якість оформлення винесеного судового рішення. Однак правова наука до рішення суду висуває додаткові вимоги: логічність, чіткість і ясність викладу, дотримання стилю, грамотність тексту. Зазначені вимоги розглядаються лише як компоненти, які складають якість судового акту, оскільки ефективність правосуддя визначається і кількістю правильно розглянутих справ, і рівнем грамотності рішення, винесеного судом.

Винесене рішення або вирок суду повинні бути законними і обґрунтованими, але при

цьому мотивованими і складеними в ясних і зрозумілих виразах.

У науковій літературі також вказується на потребу поліпшення оформлення актів, що виносяться судом. Грамотність і правильність оформлення судового рішення свідчить про рівень культури і ставлення до громадян, відповідно якість складеного судового рішення залежить від ефективності діяльності суду [14]. Все свідчить про необхідність підвищення вимог до мови і стилю складання судових актів.

Сьогодні якість складених і оформлених судових рішень знаходиться на достатньо низькому рівні, так як у багатьох перевірених рішеннях суду знайдено орфографічні, пунктуаційні, граматичні, лексичні та стилістичні помилки [1].

Звичайно, комп'ютерний набір значно знижує кількість помилок, але не виключає їх повністю. У сьогоденних правових реаліях скасувати рішення по підставі «безграмотності» не можливо, оскільки даний компонент не включений в поняття законності та обґрунтованості, а формальна невідповідність не може виявитися підставою для скасування вірного рішення. Неякісне оформлення суддею рішення не може спричинити за собою притягнення до дисциплінарної відповідальності. Такого роду відповідальність відноситься до совісті і моральних якостей кожного судді безпосередньо [1].

Судові рішення приймаються ім'ям України, отже, їх зміст і оформлення говорить про якість всієї правової системи України. Чи можна говорити про законну силу безграмотно пов'язаних актів? Думається, що ні. Треба пам'ятати, що невмотивовані і непереконливі, недбало складені судові акти, що містять спотворення обставин, що мають значення для справи, породжують сумніви в об'єктивності, справедливості і неупередженості суддів [14].

Слід наголосити, що сьогодні необхідно боротися за підвищення якості оформлення судових актів і, як наслідок, відповідальності суддів за неякісне виконання даного обов'язку шляхом розміщення судових рішень на електронних ресурсах, публічного обговорення некоректних актів на нарадах суддів і в процесі проходження ними курсів підвищення кваліфікації.

Таким чином, в ідеалі справедливість і об'єктивність як вимоги до судового рішення повинні збігатися в своєму прояві, адже будь-яка об'єктивність має бути справедливою.

Висновки. Вимоги, які пред'являються до судового рішення, служать конституційною гарантією вирішення проблеми в рамках закону, захисту прав і законних інтересів людини і громадянина, відновлення порушеного права і законності, гарантією здійснення правосуддя, тобто однією з найважливіших гарантій становлення правової держави.

Тільки при дотриманні судом всіх вимог, встановлених в законі щодо правомірності винесеного судового рішення, можна говорити про виконання конституційно закріплених завдань судочинства і правосуддя. Вимоги, які пред'являються до судового рішення, якщо виходити із їх конституційно-правової суті призначення, визначаються рядом положень: система етичних, моральних засад, що характеризують правосуб'єктність і судові рішення як її акти; цілі і завдання судочинства; функції, які виконують судові рішення.

Законність і обґрунтованість – це не тільки вимоги до судового рішення, а й основні його властивості. Виконання судами всіх вимог закону, що пред'являються до судових рішень є неодмінною умовою їх ефективності в справі захисту прав і охоронюваних законом інтересів громадян, інших суб'єктів, попередження правопорушень. При здійсненні правосуддя зазначені вимоги не можуть існувати окремо одне від одного. Законодавець пов'язує ці поняття воедино, а їх роздільне застосування є необхідним виключно в інтересах практики. Винесене судове рішення повинно відповідати нормам процесуального права, при наявності необхідних реквізитів, закріплених законодавством України.

Завданнями судочинства є правильний і своєчасний розгляд і вирішення справ з метою захисту порушених або оспорюваних прав, свобод і законних інтересів громадян, прав та інтересів України. Судове рішення можна вважати тим ідеалом, за допомогою якого здійснюється захист і відновлення порушених або оспорюваних прав вищевказаних суб'єктів. Якість судового рішення визначається сукупністю істотних властивостей, що дозволяє говорити про рішення суду як про вольовий, індивідуально визначений процесуальний акт, прийнятий судом, що носить державний владний характер і виноситься в письмовій формі. В ідеалі справедливість і об'єктивність як вимоги до судового рішення повинні збігатися в своєму прояві, адже будь-яка об'єктивність має бути справедливою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вища рада правосуддя України. Офіційний сайт. URL: <https://hcj.gov.ua> (дата звернення: 15.09.2021 р.).

2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13. 04. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

4. Конституційне право України: підручник / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого ; за ред.: В. П. Колісник, Ю. Г. Барабаш. Х. : Право, 2010. 416 с.

5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.

6. Самохвалов В. В. Законність і справедливість: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. К., 2008. 18 с.

7. Тодика Ю. М. Конституційне право України: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. Київ: Ін Юре, 2002. 544 с.

8. Фазикош Г.В. Судове рішення в цивільному судочинстві : автореф. дис ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 20 с.

9. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: підручник /О. Ф. Фрицький. 3-є вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

10. Фролова О.В. Місце ухвал суду в системі судових актів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки*. 2014. Вип. 3. Том. 1. С. 76–80.

11. Хотинська О.З. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 196 с.

12. Цивільний Кодекс України: Кодекс, Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.

13. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

14. Цуркан М., Перепелюк В. Юридична та логічна виваженість і мовна досконалість судового рішення – запорука його прав осудності. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2009. № 3. С. 13–21.

15. Шиманович О.М. До питання про вимоги, яким повинні відповідати ухвали суду першої інстанції. *Держава і право: Збірник наукових праць*. 2005. № 27. С. 499–504.

16. Щербак С. Сутність судового наказу. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 6. С. 56–59.

17. Iqbal W. Dialogue and the Practice of Law and Spiritual Values: Courts, Lawyering and ADR. *Fordham Urban Law Journal*. 2001. Vol. 28, issue 4. P. 1041.

18. Lowrence Collins. *Essays in International Litigation and the Conflicts of Laws*. Oxford: Clarendon Press, 1994. 466 p.

REFERENCES:

1. High Council of Justice of Ukraine. Official website. URL: <https://hcj.gov.ua> (date of access: 15.09.2021).

2. Constitution of Ukraine: Law № 254k/96-BP of 28.06.1996. *Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. № 30. Article 141.

3. Criminal Code of Ukraine : Law of Ukraine № 4651-VI of 13.04.2012 *Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2001. № 25-26. Article 131.

4. Constitutional Law of Ukraine: textbook / Nat. jurid. Yaroslav the wise Academy of Ukraine ; edited by V. P. Kolesnik, Y. G. Barabash. Kh. : pravo publ., 2010, 416 p.

5. Skakun O. F. Theory of state and law. Kharkiv : Consum publ., 2001, 656 p.

6. Samokhvalov V. V. Legality and Justice: theoretical and legal problems of correlation and interaction : abstract of the dissertation ... cand. jurid. 12.00.01 / Institute of legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. K., 2008. 18 p.

7. Todika Y. M. Constitutional law of Ukraine: textbook. for students. higher educational institutions / ed. by Yu. m. Todika, V. S. Zhuravsky. Kiev : in jure, 2002. 544 p.

8. Fazikosh G. V. Judicial decision in civil proceedings: abstract of the dissertation ... Kand. jurid. Nauk. Kharkiv, 2008. 20 p.

9. Fritsky O. F. Constitutional law of Ukraine: textbook / O. F. Fritsky. 3-there is a view., rework. and add. Kiev : Yurinkom Inter, 2006. 512 p.

10. Frolova O. V. Place of court rulings in the system of judicial acts. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Legal Sciences"*. 2014. Issue 3. Volume. 1. pp. 76–80.

11. Khotynska O. S. Binding of court decisions as a constitutional basis of judicial proceedings of Ukraine. dis. kand. jurid. nauk. Kiev, 2006. 196 p.

12. Civil Code of Ukraine: Code, Law of Ukraine No. 435-IV of 16.01.2003. *Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2003. № № 40–44. Article 356.

13. Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of 18.03.2004 NN№1618-IV. 2004. № 40–41, 42. article 492.

14. Turkan M., Perepelyuk V. Legal and logical balance and linguistic perfection of a court decision is the key to its rights of sanity. *Bulletin of the Supreme Administrative Court of Ukraine*. 2009. № 3. pp. 13–21.

15. Shimanovich O. M. On the question of the requirements that must be met by the decisions of the

court of first instance. *State and Law: collection of scientific works*. 2005, No. 27, pp. 499–504.

16. Shcherbak S. The essence of the court order. *Entrepreneurship, economy and law*. 2005. № 6. pp. 56–59.

17. Iqbal W. Dialogue and the Practice of Law and Spiritual Values: Courts, Lawyering and ADR.

Fordham Urban Law Journal. 2001. Vol. 28, issue 4. P. 1041.

18. Lawrence Collins. *Essays in International Litigation and the Conflicts of Laws*. Oxford: Clarendon Press, 1994. 466 p.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2021

УДК 340.131:340.02

Подорожна Т. С.,

podorogna@i.ua, ORCID ID: 0000-0003-0502-950X,

Researcher ID: 5112-2016,

д.ю.н., доц., професор кафедри теорії держави і права,

Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Котуха О. С.,

kotuha1@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1198-8849,

Researcher ID: G-6561-2019,

к.ю.н., проф., декан юридичного факультету,

Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

Анотація. У статті досліджено принцип правової визначеності, його реалізацію у процесі захисту прав і свобод людини та громадянина. Зазначено, що в широкому розумінні принцип правової визначеності є сукупністю вимог до організації та функціонування правової системи з метою забезпечення стабільного правового становища людини шляхом удосконалення процесів правотворчості і правозастосування. При цьому для сучасної конституційної держави найвищим досягненням має стати довіра громадян до самої держави та її інститутів. Така довіра може ґрунтуватися тільки на гармонійній взаємодії правової визначеності чинного законодавства та аналогічної його дії на практиці. Дотримання принципу правової визначеності чітко позначає межі діяльності державної влади, максимально домагається прозорості у відносинах держави й людини, тим самим забезпечуючи дотримання прав і свобод людини та громадянина. Наголошено на тому, що в основі принципу юридичної визначеності, як одного з істотних елементів принципу верховенства права, лежить відоме з римського права положення *res judicata* (лат. «вирішена справа»), відповідно до якого остаточне рішення правомочного суду, яке вступило в силу, є обов'язковим для сторін і не може переглядатися. Зроблено висновок про те, що ідея та поняття «правова визначеність» є досить складною, багатогранною, різноаспектною категорією як для правової доктрини, так і для юридичної практики. Правова визначеність є універсальним принципом у всіх сферах юридичної діяльності. Це постає з того, що, по-перше, у законотворчій сфері правова визначеність є ключовим критерієм якості та основною метою цього виду діяльності; по-друге, правова визначеність є найважливішим інструментом і засобом у процесі реалізації конституційного контролю органами правосуддя. Вищий судовий орган конституційного контролю неодноразово встановлював, що невизначеність норм права сама собою неконституційна, адже дає можливість правозастосовникові зловживати своїм становищем, по-різному тлумачити норми права залежно від власного інтересу, ставить суб'єктів права в нерівні умови.

Ключові слова: права людини, верховенство права, конституційні цінності, принцип правової визначеності, принцип *res judicata*, правотворчість, правозастосування.

Podorozhna T. S.

podorogna@i.ua, ORCID ID: 0000-0003-0502-950X,

Researcher ID: 5112-2016,

Doctor of Law, Associate Professor, Professor at the Department of Theory of State and Law,

Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Kotukha O. S.,

kotuha1@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1198-8849,

Researcher ID: G-6561-2019,

PhD in Law, Professor, Dean of the Faculty of Law,

Lviv University of Trade and Economics, Lviv

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF LEGAL CERTAINTY THROUGH THE PRISM OF THE PROTECTION OF CONSTITUTIONAL HUMAN AND CIVIL RIGHTS AND FREEDOMS

Abstract. *The article examines the principle of legal certainty, its implementation in the process of protection of human and civil rights and freedoms. It is noted that in a broad sense, the principle of legal certainty is a set of requirements for the organization and functioning of the legal system in order to ensure a stable legal status of man by improving the processes of lawmaking and law enforcement. At the same time, for the modern constitutional state, the highest achievement should be the trust of citizens in the state itself and its institutions. Such trust can be based only on the harmonious interaction of the legal certainty of the current legislation and its similar effect in practice. Adherence to the principle of legal certainty clearly defines the limits of state power, maximally achieves transparency in the state-man relationship, thereby ensuring respect for human and civil rights and freedoms. It is emphasized that the principle of legal certainty, as one of the essential elements of the principle of the rule of law, is based on the provision of res judicata known from Roman law (Latin “decided case”), according to which the final decision of a competent court binding on the parties and cannot be viewed. It is concluded that the concept and idea of “legal certainty” is a rather complex, multifaceted, multifaceted category for both legal doctrine and legal practice. Legal certainty is a universal principle in all areas of legal activity. This follows from the fact that, firstly, in the legislative sphere, legal certainty is a key criterion of quality and the main purpose of this type of activity. Secondly, legal certainty is the most important tool and means in the process of implementing constitutional control by the judiciary. The Supreme Judicial Body of Constitutional Control has repeatedly established that the uncertainty of the law is in itself unconstitutional, because it allows the law enforcer to abuse his position, to interpret the law differently depending on his own interest, puts the subjects of law in unequal conditions.*

Key words: human rights, rule of law, constitutional values, principle of legal certainty, principle of res judicata, lawmaking, law enforcement.

JEL Classification: K 41

DOI: 10.36477/2616-7611-2021-10-10

Постановка проблеми. Права і свободи людини та громадянина є безперечними первинними конституційними цінностями в сучасному суспільстві. З огляду на це в сучасних умовах розвитку України як правової держави зростає інтерес із боку дослідників до розкриття змісту цих прав, закріплення фундаментальних основ, їх правового регулювання, безпосередньої реалізації та застосування внутрішньодержавного й наднаціонального механізмів для забезпечення верховенства права в контексті обговорюваних цінностей.

Безперечним є той факт, що права людини з'явилися не в одну мить. Людство витратило чимало часу й сил на те, щоб ідеї загальнолюдських цінностей були визнані, сформульовані та відображені в основних законах сучасних держав. Тож виправданим є застосування конкретно-історичного методу для дослідження сенсу та змісту прав і свобод людини, їх місця й ролі в ієрархії найважливіших суспільних і державних цінностей. Концептуальним у цьому питанні є те, що конституційна історія людства сприймається та характеризується насамперед як історія розвитку конституційно-правового статусу людини й громадянина, оскільки звідси беруть початок

основи відносин людства, суспільства, держави, а також демократії та прав людини.

Найважливіша роль у юридичній науці, на думку багатьох учених-юристів, належить римському праву. Римське право є фундаментом правових систем багатьох сучасних держав, його сягають своїм корінням багато публічних галузей права. Що стосується прав людини, механізмів їх захисту, то гіпотези й судження про правову цінність прав людини висловлювало багато римських юристів. Вони дотримувалися тієї думки, що всі люди народжуються вільними – принцип справедливості є невід'ємним елементом природних прав людини [1, с. 433]. Учення римських юристів про природно-правову справедливість і справедливе право мало величезне значення для формування й розвитку юридичної концепції прав і свобод людини, розуміння суті та змісту правової держави, встановлення обов'язків і повноважень публічних осіб.

У цьому, на думку М. Гультая, проявляється стійкий зв'язок між принципом правової визначеності та дотриманням прав і свобод людини й громадянина. На переконання вченого, правова визначеність – універсальне правове начало, дія якого

поширюється на сфери правовідносин між державою та особою, зокрема: забезпечення прав і свобод людини й громадянина; встановлення юридичної відповідальності; недопустимість дій і бездіяльності, що спрямовані на безпідставне обмеження прав і свобод людини; встановлення пропорційності застосованих до особи обмежень; здійснення повноважень органами державної влади [2].

Принцип правової визначеності бере свій початок ще до появи римського та давньогрецького законодавства. Коли тиранію було подолано, а закони почали ухвалювати на народних зборах, тоді вони набули демократичного «забарвлення». Водночас виникла проблема: норми хоча й були чітко визначені, зрозумілі, проте могли бути замінені іншими законами. Надалі цей принцип був відображений у різних джерелах, наприклад Великій хартії вольностей (1215 р.), Конституції прав і вольностей Війська Запорозького (1710 р.), Декларації прав людини і громадянина (1789 р.) тощо [3].

Ключова ідея римської юриспруденції в контексті відносин людини та держави полягала в тому, що держава як публічний інститут у своїх відносинах з індивідом перебуває не «за межами або вище правопорядку» [4, с. 32], а всередині як її складова частина, що має всі основні властивості й ознаки права. Водночас критерієм правомірного та справедливого у взаєминах індивіда й держави є не публічно-правовий інститут в особі держави, а право як сукупність ідей правової справедливості (так зване справедливе право – *boni et aequi, aequum jus*). З огляду на цей аргумент держава у відносинах з індивідом не має права керуватися неправовими нормами, а зобов'язана дотримуватися правил правової справедливості. Водночас вважаємо за доцільне акцентувати увагу на тому ключовому моменті, що римські юристи та відносини між індивідом і державою стали розглядати як правовідносини. Із цього поставало, що апріорі права й обов'язки мали виникати, змінюватися та припинятися щодо всіх суб'єктів цих правовідносин.

Важливість правової визначеності можна простежити також у преамбулі Дигестів Юстиніана – Конституції «*Deo auctore*»: «Усі галузеві закони, що створені від заснування міста Рима та походять із римських часів, поширюються безмежно та не можуть бути охоплені жодними здібностями людської природи. Нашою першою турботою було почати з тих священних принципів, які були раніше, виправити їх конституції і зробити їх зрозумілими; ми їх зібрали в один кодекс

та звільнили від зайвих повторень і несправедливих протиріч, щоб їхня щирість давала всім людям швидку допомогу» [5].

Постановка завдання. У міру розвитку сучасних держав, модернізації демократичних цінностей і процесів, удосконалення методів та стилів управління суспільними процесами, розвитку політичної і правової свідомості індивідів підвищується також рівень соціальної та громадянської активності, відповідальності перед соціумом, державою, світовою спільнотою. З огляду на цю ситуацію найбільш актуальними є проблеми глобальної легітимності державної влади, довіри до інституту, що реалізує від імені народу публічну владу. Повна довіра безпосередньо залежить від того, якими методами керується держава, які механізми застосовує для гарантування й захисту прав і свобод людини [6]. При цьому ключовими є такі питання: чи є в індивіда можливість відстоювати та виявляти власну волю й ідеї? Якою мірою він може брати участь в управлінні справами держави? Наскільки соціальна держава забезпечує гідне життя людини, її повний і вільний розвиток? Який ступінь готовності індивіда вкладати всі свої можливості для суспільного прогресу?

Водночас сучасний світ, суспільство та сама людина змінюються з величезною швидкістю. Право, зокрема конституційне, під впливом глобалізаційних процесів стає щоразу більш політизованим. Держави прагнуть будь-якими шляхами зберегти соціальну, культурну, духовну ідентичність, ідеологічну самостійність, забезпечити свої національно-суверенні права й інтереси на тлі фінансово-економічних, геополітичних та інших соціальних протиріч. Це пов'язано в підсумку зі системною кризою традиційних інститутів конституційної державності з огляду на гострий дефіцит довіри як до самої держави, її органів, так і до прийнятих законів. Тому можна назвати негативні наслідки, які апріорі можуть настати у зв'язку з порушенням вимог юридичної техніки: положення чинного законодавства, що не відповідають критеріям чіткості, ясності, доступності, стабільності, зумовлюють суперечливу правозастосовну практику, створюють можливість неоднозначного тлумачення й довільного застосування актів та тим самим ведуть до порушення конституційних гарантій, зокрема, щодо захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, гарантованих Конституцією України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто наголосити на тому, що за останні роки виконано величезну роботу з узгодження зако-

нодавства України про права й свободи людини і громадянина та практики його застосування з нормами Конституції України, міжнародно-правових актів, міжнародних договорів, із загально-визнаними принципами й нормами міжнародного права, які ратифіковані Верховною Радою України та є складовою частиною національної правової системи (ст. 9 Конституції України).

У сучасних умовах і індивід, і громадянське суспільство й держава максимально усвідомлюють цінність та практичне значення концептуальної ідеї верховенства права. Як справедливо зазначає багато дослідників, найважливішою складовою частиною принципу верховенства права та необхідною умовою його реалізації є принцип правової визначеності [7]. Цей компонент у законодавстві України та вітчизняній юридичній науці розглядається як початок універсального характеру, що певною мірою відображається в усіх галузях права, зокрема конституційному праві.

З огляду на основоположний характер предмета правового регулювання конституційного права, специфічні особливості елементів структури конституційних правовідносин, володіння вищою юридичною силою самих конституційних норм і положень та їхню пряму дію зауважимо, що апіорі зростає значення принципу правової визначеності з погляду як правотворчої діяльності, так і правозастосовної практики. Тож варто погодитися з Л. Богачовою в тому, що в широкому розумінні принцип правової визначеності є сукупністю вимог до організації та функціонування правової системи з метою забезпечення стабільного правового становища людини шляхом удосконалення процесів правотворчості і правозастосування [8]. При цьому для сучасної конституційної держави найвищим досягненням має стати довіра громадян до самої держави та її інститутів. Така довіра може ґрунтуватися тільки на гармонійній взаємодії правової визначеності чинного законодавства та аналогічної його дії на практиці. Дотримання принципу правової визначеності чітко позначає межі діяльності державної влади, максимально домагається прозорості у відносинах держави й людини, тим самим забезпечуючи дотримання прав і свобод людини та громадянина.

Принагідно зауважимо, що в сучасній юридичній науці категорію «правова визначеність» розуміють і трактують по-різному. На думку зарубіжних дослідників, як світоглядна правова ідея, що виражається в рівні розвитку громадянського суспільства й держави, у доктрині теорії держави та права вона поки що не повністю

досліджена [9, с. 801]. Проте більшість авторів сходиться на думці, що принцип правової визначеності проявляється в акцентуванні важливої ролі та значення його у правотворчій і правозастосовній діяльності держави. При цьому вирізняються підходи вчених до позначення виду, сутності, елементів, нормативного навантаження та повного змісту ідеї правової визначеності.

Унаслідок узагальнення доктринального дослідницького матеріалу можемо виокремити певні напрями розуміння ідеї принципу правової визначеності. Зокрема, правову визначеність розглядають як основоположну ідею вітчизняного права. При цьому її розглядають як самостійний принцип або структурний елемент основоположної ідеї верховенства права. Я. Берназюк слушно зазначає: «Категорія “якість закону” є основою правового порядку, що ґрунтується на верховенстві права (принцип правовладдя, rule of law), оскільки однією з вимог цього принципу є юридична визначеність (legal certainty), яка є істотно важливою в питаннях довіри суспільства до судової системи, а також для гарантування ефективності підприємницької діяльності та привабливості інвестиційного клімату (передумов економічного розвитку держави)» [10]. С. Погребняк також згодний із тим, що принцип правової визначеності покликаний гарантувати ефективну дію принципу верховенства права [11, с. 38]. Правову визначеність називають і самостійним принципом [12]. У науковій літературі трапляється також термін «принцип зрозумілих правил», або «understandable rules» [13; 14].

У юридичних джерелах правову визначеність трактують також крізь призму принципу *res judicata* [15]. Зауважимо, що цей принцип є одним з основних елементів верховенства права. Він передбачає, що в будь-якому спорі рішення суду, яке набуло законної сили, не може бути поставлене під сумнів (п. 61 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Брумареску проти Румунії» (*Brumarescu v. Romania*) [GC], № 28342/95, ECHR 1999-VII).

В основі принципу юридичної визначеності, як одного з істотних елементів принципу верховенства права, лежить відоме з римського права положення *res judicata* (лат. «вирішена справа»), відповідно до якого остаточне рішення правомочного суду, яке вступило в силу, є обов'язковим для сторін і не може переглядатися.

У низці своїх рішень Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), здійснюючи тлумачення положень Конвенції про захист прав людини

і основоположних свобод, також зазначив, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, необхідно тлумачити у світлі Преамбули Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідна частина якої проголошує верховенство права частиною спільної спадщини договірних сторін.

Базове тлумачення принципу *res judicata* міститься в рішеннях ЄСПЛ у справах «Рябих проти Росії» від 3 грудня 2003 р., «Науменко проти України» від 9 листопада 2004 р., «Праведная проти Росії» від 18 листопада 2004 р., «Христов проти України» від 19 лютого 2009 р., «Понамарьов проти України» від 3 квітня 2008 р., у яких цей принцип потрактовано як елемент принципу юридичної визначеності.

Згідно із цим принципом жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного й обов'язкового до виконання рішення суду лише з однією метою – домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі. Повноваження судів вищого рівня з перегляду мають здійснюватися для виправлення судових помилок і недоліків, а не задля нового розгляду справи. Таку контрольну функцію не варто розглядати як замасковане оскарження, і сама лише ймовірність існування двох думок щодо предмета спору не може бути підставою для нового розгляду справи. Відхід від цього принципу можливий лише тоді, коли цього вимагають відповідні вагомі й непереборні обставини (п. 52 рішення ЄСПЛ у справі «Рябих проти Росії» (*Ryabykh v. Russia*), № 52854/39, ЕCHR 2003-IX; п. 46 рішення ЄСПЛ у справі «Устименко проти України», № 32053/13). З огляду на це забезпечення принципу *res judicata* є однією з найважливіших засад гарантування державою реалізації права людини на справедливий суд [16].

Принцип правової визначеності узагальнює такі загальноправові категорії, як «непорушність прав», «якість закону», «стабільність та остаточність судових рішень», «законні очікування», на які спирається практика ЄСПЛ, як і практика Верховного Суду. При цьому, на переконання вчених, відповідними критеріями, за якими визначається якість норми національного права, є такі: а) доступність норми права, що визначається можливістю фізичних і юридичних осіб, до яких вона звернена, ознайомитися зі змістом норми права; б) передбачуваність її застосування – має місце, якщо її формулювання є досить чіткими з урахуванням специфіки відповідних суспільних

відносин, зокрема статусів їхніх учасників, щоб дати змогу учасникам суспільних відносин передбачити в розумних межах у світлі особливостей конкретних обставин наслідки, які може спричинити те чи інше їхнє діяння; в) наявність гарантій проти її свавільного застосування, тобто національне законодавство повинне давати приватним особам належне уявлення про обставини й умови, за яких представники влади мають повноваження вдатися до заходів, що заторкують права приватних осіб [17]. Зокрема, ЄСПЛ у своїх рішеннях (у справах «Брумареску проти Румунії», «Стіл та інші проти Сполученого Королівства» тощо) неодноразово робив висновок, що принцип правової визначеності є одним із фундаментальних аспектів верховенства права [3, с. 118].

Свою чергою Суд Європейського Союзу вважає, що принципи юридичної визначеності та легітимних очікувань означають, що «наслідки законодавства Спільноти мають бути зрозумілими й очікуваними для тих, на кого воно поширюється» («*Amministrazione delle finanze dello Stato v Srl Meridionale Industria Salumi and others*», справа № 212-217/80, п. 10); що «законодавство має бути зрозумілим і чітким, його застосування має бути передбачуваним для всіх зацікавлених сторін» («*Europäisch-Iranische Handelsbank AG v Council of the European Union*», справа № T-434/11, п. 93; «*France v. Commission*», справа № C-325/91, п. 26).

У доктрині конституційного права також немає єдності думок щодо трактування правової визначеності. Конституціоналісти визначають її як конституційну цінність (значення правової визначеності як охоронюваної правом конституційної цінності) [18, с. 46], оскільки невизначеність змісту того чи іншого акта Конституційний Суд України (далі – КСУ) нерідко вказує як причину визнання акта (чи його частини) неконституційним. Більше того, уже саму невизначеність норм права КСУ вважає неконституційною, оскільки за таких умов правозастосовник може зловживати своїм становищем, по-різному тлумачити норми права, керуючись власним інтересом.

Конституційний Суд України визнає правову визначеність конституційним принципом. У своїх рішеннях КСУ неодноразово звертався до цього принципу, іноді не прямо в самому рішенні, а в мотивувальній його частині. Так, в абз. 2 пп. 5.4 п. 5 мотивувальної частини рішення від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 у справі про постійне користування земельними ділянками зазначається, що з конституційних принципів рів-

ності та справедливості постає вимога визначеності, ясності й недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженість трактування у правозастосовній практиці та неминуче призводить до сваволі. Цим КСУ наголосив на тому, що невизначеність, нечіткість правової норми призводить до її неоднакового розуміння і тлумачення, що у практичній площині зумовлює різне застосування. Така неврегульованість або відсутність визначеності в діяльності органів державної влади щодо особи, зокрема стосовно забезпечення, додержання чи реалізації прав і свобод людини й громадянина, може мати негативні наслідки та призвести до сваволі. Визначеність правового регулювання має на меті запобігання будь-якому її прояву щодо особи [19, с. 19].

Також в абз. 3 пп. 3.1 п. 3 мотивувальної частини рішення від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010 КСУ звернув увагу на правову визначеність як елемент верховенства права та зазначив: «Одним з елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки» [20].

В абз. 2, 4 пп. 4.1 п. 4 мотивувальної частини рішення від 1 квітня 2008 р. № 4-рп/2008 у справі про Регламент Верховної Ради України КСУ послався на те, що поділ державної влади є структурною диференціацією трьох рівнозначних основних функцій держави: законодавчої, виконавчої та судової. Він відображає функціональну визначеність кожного з державних органів, передбачає не тільки розмежування їхніх повноважень, а й їх взаємодію, систему взаємних стримувань і противаг, які мають на меті забезпечення їх співробітництва як єдиної державної влади. Неухильне додержання органами законодавчої, виконавчої та судової влади Конституції і законів України забезпечує реалізацію принципу поділу влади та є запорукою їх єдності, важливою передумовою стабільності, підтримання громадського миру й злагоді в державі [21, с. 17].

В абз. 3 пп. 3.4 п. 3 мотивувальної частини рішення від 11 березня 2010 р. № 8-рп/2010 КСУ зазначив, що наявність двох касаційних інстанцій

для перевірки рішень спеціалізованих судів не відповідає засадам правової визначеності [22, с. 12].

Безперечним вважаємо підхід, за яким принципу правової визначеності можна присвоїти роль загальноправового принципу. Прихильники цієї позиції переконані, що юридична техніка під час підготовки тексту нормативного правового акта має бути на найвищому рівні; викладені в документі положення й формулювання повинні бути ясними, чіткими, зрозумілими й однозначними для індивіда з певним рівнем освіченості та підготовленості. Також правова визначеність, на нашу думку, є одним із принципів правової системи. Пояснюється це тим, що зазначений принцип використовується в усіх сферах і різновидах юридичної практики, у правотворчій і правозастосовній діяльності, у процесі тлумачення правових положень різних нормативно-правових актів. З огляду на це принцип правової визначеності варто розглядати як ключовий загальний правовий принцип, що відіграє важливу роль у «передбачуваності правового регулювання». Цей принцип є невід'ємною структурною ланкою двох найважливіших принципів: правової держави та верховенства права.

За всієї різноманітності думок і підходів класичним та найпоширенішим є також розгляд ідеї правової визначеності як принципу судової діяльності, що передбачає остаточність і стабільність прийнятого судового рішення в конкретній справі. Перегляд цього рішення допускається тільки за наявності нововиявлених обставин або інших істотних підстав у справі. Так, М. Смокович наводить приклад спору, у судовому рішенні щодо якого визнано, що в конкретній ситуації було порушено принцип правової визначеності (справа № 815/2827/18). Обставини справи такі: до Одеського окружного адміністративного суду надійшов позов особи до Головного управління Державної міграційної служби (далі – ГУ ДМС) України в Одеській області про визнання протиправними дій ГУ ДМС України в Одеській області щодо відмови у зміні посвідки на постійне проживання в Україні, яка була пошкоджена. Так, 2018 р. громадянин В'єтнаму (позивач) звернувся до відділу ГУ ДМС України в Одеській області з клопотанням щодо обміну наявної в нього посвідки на постійне проживання в Україні, яка була йому видана уповноваженим органом у 2010 р., у зв'язку з тим, що його посвідка була випадково пошкоджена. Для цієї процедури він надав усі потрібні документи, проте суб'єкт владних повноважень не прийняв рішення щодо заміни йому

пошкодженої посвідки посвідкою нового зразка. Навіть більше, позивачеві було скасовано дозвіл на отримання посвідки на постійне проживання в Україні. Отже, позивач вважав, що його права й інтереси були порушені відповідачем, зокрема не замінено посвідку, з огляду на положення Кодексу адміністративного судочинства України, із цим він і звернувся до Одеського окружного адміністративного суду. Очевидно, що відповідно до Конституції України органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України [3, с. 121].

Ці та інші проблеми посилюють глобальну соціальну несправедливість, соціальну нерівність, обмежують можливості національних урядів подолати бідність, сприяють відсутності легітимності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зрештою навіть конституції держави й загальновизнаних норм міжнародного права. Однак загальновизнані норми та принципи міжнародного права змістовно сполучаються з установчою функцією Конституції України, є складовою частиною правової системи держави, становлять основу правового статусу особи, є мірилом і гарантією забезпечення й захисту прав і свобод людини.

З огляду на це в юридичній літературі принцип правової визначеності розглядають у вузькому та широкому сенсі. У вузькому розумінні цей принцип є критерієм оцінки якості нормативних правових актів, а в широкому – важливим показником стабільності правових актів, зокрема судових рішень. Він спрямований насамперед на запобігання перегляду судових рішень, що набули законної сили, з ініціативи держави [23].

Крім зазначеного, категорія «правова визначеність» у доктрині розглядається також в інших контекстах. Зокрема, це прогалини в нормативних правових актах, суперечливість (правова колізійність) норм права, складність визначення правової ієрархії, відсутність відповідних системних зв'язків між правовими нормами. Ці проблеми не лише мають негативні наслідки в контексті спотворення та відсутності правової визначеності, а й безпосередньо спричиняють порушення прав і свобод людини та громадянина, невиконання або часткове виконання обов'язків відповідними суб'єктами. І на це неодноразово вказував у своїх рішеннях Конституційний Суд України.

Безперечно, КСУ є судовим органом конституційного контролю, що відіграє провідну роль

у розвитку й становленні демократичних процесів у державі. Цей судовий інститут наділений ключовими державно-владними повноваженнями специфічного характеру, зокрема такими, що стосуються прийняття правових актів, які мають загальнообов'язкову силу, що є важливим для визначення векторів розвитку національної правової системи. У такому разі обговорюється не лише правомочність Конституційного Суду України щодо визнання неконституційною визначеної норми правового акта, а й дуже часто формулювання правових позицій, які мають юридичну силу. У будь-якому разі КСУ в передбачених законом межах реалізує діяльність із розроблення та своєчасної трансформації конституційно-правової доктрини, а отже, удосконалює державність, зокрема, шляхом урегулювання конфліктів та згладжування суперечностей у правовій і соціальній дійсності. Зазначені напрями діяльності Конституційного Суду України як органу конституційного правосуддя пов'язані з об'єктивними характеристиками самої Конституції, яка уособлює все різноманіття відносин, урегульованих правом, і містить критерії верифікації конституційності будь-якого правового регулювання, є мірилом «правності» всього права.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Таким чином, поняття та ідея «правова визначеність» є досить складною, багатогранною, різноаспектною категорією і для правової доктрини, і для юридичної практики. Правова визначеність є універсальним принципом у всіх сферах юридичної діяльності. Це постає з того, що, по-перше, у законотворчій сфері правова визначеність є ключовим критерієм якості та основною метою цього виду діяльності; по-друге, правова визначеність є найважливішим інструментом і засобом у процесі реалізації конституційного контролю органами правосуддя. Вищий судовий орган конституційного контролю неодноразово встановлював, що невизначеність норм права сама собою неконституційна, адже дає можливість правозастосовникові зловживати своїм становищем, по-різному тлумачити норми права залежно від власного інтересу, ставить суб'єктів права в нерівні умови.

У підсумку зазначимо, що в юридичній літературі виділяють три основні напрями в розумінні правової визначеності. Одна група вчених не визнає правову визначеність як самостійний принцип права та вважає, що цей принцип не має самостійного характеру. Ці вчені переконані, що не можна розглядати його і як принцип, що вхо-

дить до змісту більш загальної ідеї верховенства права. Інша група вчених визнає фундаментальність і важливість ідеї правової визначеності, характеризує лише деякі її змістові елементи. Третя група науковців зводить весь зміст цієї ідеї до властивостей принципу *res judicata*, зазначає повну тотожність їх суті та змісту як у правотворчій, так і у правозастосовній сферах. Тим часом нормативне навантаження правової визначеності потрібно трактувати більш змістовно, оскільки вона охоплює не тільки елементи передбачуваної стабільності та ясності нормативно-правового регулювання або суті принципу *res judicata*, а й несуперечливість і чіткість системи права загалом, стабільність правозастосовної діяльності та судової практики. Уникнути порушень конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також дотримуватися конституційних гарантій їх судового захисту, забезпечити максимально гармонійний стан правової стабільності людини, суспільства й держави можна тільки в разі застосування зазначеного підходу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Нерсесянц В. Філософія права. Москва : ИНФРА-М ; Норма, 1997. 652 с.
2. Гультай М. Правова визначеність у рішеннях Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 5. С. 83–93.
3. Смокович М. Принцип правової визначеності в адміністративному судочинстві: окремі теоретичні засади та практичне застосування. *Актуальні проблеми держави і права* : збірник наукових праць. Одеса : Гельветика, 2020. Вип. 88. С. 116–127.
4. Подорожна Т. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 536 с.
5. Дигести Юстиніана. URL: <http://digestaiust.narod.ru/00-constit.html> (дата звернення: 25.10.2021).
6. Avila H. *Certainty in Law*. Cham : Springer, 2016. 520 p.
7. Linarelli J. *Legal Certainty: A Common Law View and a Critique*. URL: https://www.researchgate.net/publication/320083370_Legal_Certainty_A_Common_Law_View_and_a_Critique (viewed on 1 September 2017).
8. Богачова Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика). *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_74 (дата звернення: 25.10.2021).
9. Neuhaus P. *Legal Certainty versus Quity in the Conflict of Laws. Law and Contemporary Problems*. 1963. Vol. 28. Iss. 4. P. 801. URL: <https://scholarship.law.duke.edu/lcp/vol28/iss4/7> (viewed on 1 September 2017).
10. Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. *Судебно-юридическая газета*. 2020. 21 октября. URL: bit.ly/2IPqO65 (дата звернення: 25.10.2021).
11. Погребняк С. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків : Право, 2008. 238 с.
12. Приймак А. Принцип правової визначеності: поняття та окремі аспекти. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. Київ, 2010. Т. 103 : *Юридичні науки*. С. 53–55.
13. Bentley D. *Formulating Taxpayers' Charter of Rights: Setting the Ground Rules. Australian Tax Review*. 1996. Vol. 25. Iss. 3. P. 97–115.
14. *Taxpayers' Rights: Theory, Origin and Implementation*. URL: <https://espace.curtin.edu.au/handle/20.500.11937/7750?show=full> (viewed on 25.10.2021).
15. Дахова І., Чуб О. Багатоаспектність принципу правової визначеності щодо сучасних конституційно-правових відносин. *Форум права*. 2017. № 4. С. 59–68.
16. Кальова А. Принцип *res judicata* у рішеннях ЄСПЛ: судова практика. *Судебно-юридическая газета*. 2021. 1 марта. URL: <https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/194592-printsip-res-judicata-urishennyakh-yespl-sudova-praktika> (дата звернення: 25.10.2021).
17. Бойко А. Якість правового регулювання відповідно до правових позицій Європейського суду з прав людини. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2019. Т. 30(69). № 3. С. 7–12.
18. Рабінович С. Правова невизначеність в актах конституційного судочинства. *Український часопис конституційного права*. 2017. № 1. С. 44–49.
19. Рішення у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 92, п. 6 розд. X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками). *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 5. С. 19.
20. Рішення у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України Закону України «Про міліцію». *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 5. С. 11–17.
21. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 219 Регламенту Верховної Ради України від 1 квітня 2008 р. № 4-рп/2008.

Вісник Конституційного Суду України. 2008. № 2. С. 17.

22. Рішення у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 3. С. 12.

23. Семишоцький Л. У ВС поставили під сумнів абсолютність принципу правової визначеності. *Закон і Бізнес*. 2020. 13 березня. URL: https://zib.com.ua/ua/141771-absolyutnist_principu_pravovoi_viznachenosti_u_vs_postavili_.html (дата звернення: 25.10.2021).

References:

1. Nersesians V. *Fylosofiya prava*. Moskva: INFRA-M; Norma, 1997. 652 s.

2. Hultai M. Pravova vyznachenist u rishenniakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. 2012. № 5. S. 83–93.

3. Smokovych M. Pryntsyp pravovoi vyznachenosti v administratyvnomu sudochynstvi: okremi teoretychni zasady ta praktychne zastosuvannya. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Odesa: Helvetyka, 2020. Vyp. 88. S. 116–127.

4. Podorozhna T. Pravovyi poriadok: teoretyko-metodolohichni zasady konstytutsionalizatsii. Kyiv: Yurinkom Inter, 2016. 536 s.

5. Dyhesty Yustyniana. URL: <http://digestaiust.narod.ru/00-constit.html>.

6. Avila H. *Certainty in Law*. Cham: Springer, 2016. 520 p.

7. Linarelli J. Legal Certainty: A Common Law View and a Critique. URL: https://www.researchgate.net/publication/320083370_Legal_Certainty_A_Common_Law_View_and_a_Critique.

8. Bohachova L. Pryntsyp pravovoi vyznachenosti v yevropeiskomu i natsionalnomu pravi (zmistovna kharakterystyka). *Teoriia i praktyka pravoznavstva*. 2013. Vyp. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_74.

9. Neuhaus P. Legal Certainty versus Quity in the Conflict of Laws. *Law and Contemporary Problems*. 1963. Vol. 28. Iss. 4. P. 801. URL: <https://scholarship.law.duke.edu/lcp/vol28/iss4/7>.

10. Bernaziuk Ya. Katehoriia “yakist zakonu” yak skladova pryntsypu verkhovenstva prava ta harantiia zastosuvannya sudom naibilsh spriyatlyvoho dlia osoby tлумачення закону. *Sudebno-yurydycheskaia hazeta*. 2020. 21 oktiabria. URL: bit.ly/2IPqO65.

11. Pohrebniak S. Osnovopolozhni pryntsypy prava (zmistovna kharakterystyka). Kharkiv: Pravo, 2008. 238 s.

12. Pryimak A. Pryntsyp pravovoi vyznachenosti: poniattia ta okremi aspekty. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Kyievo-Mohylianska*

akademiia”. Kyiv, 2010. T. 103: Yurydychni nauky. S. 53–55.

13. Bentley D. Formulating Taxpayers’ Charter of Rights: Setting the Ground Rules. *Australian Tax Review*. 1996. Vol. 25. Iss. 3. P. 97–115.

14. Taxpayers’ Rights: Theory, Origin and Implementation. URL: <https://espace.curtin.edu.au/handle/20.500.11937/7750?show=full>.

15. Dakhova I., Chub O. Bahatoaspektnist pryntsypu pravovoi vyznachenosti shchodo suchasnykh konstytutsiino-pravovykh vidnosyn. *Forum prava*. 2017. № 4. S. 59–68.

16. Kalova A. Pryntsyp res judicata u rishenniakh YeSPL: sudova praktyka. *Sudebno-yurydycheskaia hazeta*. 2021. 1 marta. URL: <https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/194592-printsip-res-judicata-u-rishennyakh-yespl-sudova-praktika>.

17. Boiko A. Yakist pravovoho rehuliuвання vidpovidno do pravovykh pozytsii Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriia “Yurydychni nauky”*. 2019. T. 30(69). № 3. S. 7–12.

18. Rabinovych S. Pravova nevyznachenist v aktakh konstytutsiinoho sudochynstva. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*. 2017. № 1. S. 44–49.

19. Rishennia u spravi za konstytutsiinym podанням 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen st. 92, p. 6 rozd. X “Perekhidni polozhennia” Zemelnogo kodeksu Ukrainy (sprava pro postiine korystuvannya zemelnymy diliankamy). *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. 2005. № 5. S. 19.

20. Rishennia u spravi za konstytutsiinym podанням Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy Zakonu Ukrainy “Pro militsiiu”. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. 2010. № 5. S. 11–17.

21. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podанням 50 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyn druhoi, tretoi, chetvertoi statii 219 Rehlamentu Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 1 kvitnia 2008 r. № 4-rp/2008. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. 2008. № 2. S. 17.

22. Rishennia u spravi za konstytutsiinym podанням 46 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tлумачення термінів “naivshchyi sudovi orhan”, “vyshchyi sudovi orhan”, “kasatsiine oskarzhennia”, yaki mistiatsia u statiiakh 125, 129 Konstytutsii Ukrainy. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. 2010. № 3. S. 12.

23. Semyshotskyi L. U VS postavlyly pid sumniv absolutnist pryntsypu pravovoi vyznachenosti. *Zakon i Biznes*. 2020. 13 bereznia. URL: https://zib.com.ua/ua/141771-absolyutnist_principu_pravovoi_viznachenosti_u_vs_postavili_.html.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2021

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.1

Дуфенюк О. М.,

oxpost@lvduvs.edu.ua; ORCID ID: 0000-0001-6529-4036,

к.ю.н., доц., доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1,

Інститут з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції

Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів

ІНСТИТУЦІЙНИЙ БАЛАНС У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. У статті розглядаються концептуальні засади інституційного балансу у кримінальному провадженні. Мета статті та наукова новизна полягає в екстраполяції вчення про інституційний баланс у сферу кримінального провадження з метою створення методологічного фундаменту для провадження подальших дискусій про реформи в системі кримінального провадження. Стаття складається з двох частин. У першій частині розглянуто імплементацію концепції інституціоналізму та інституційного балансу у сферу кримінального провадження. Друга частина присвячена висвітленню змісту поняття «інституційного балансу» у кримінальному провадженні.

Доведено, що проблематика інституціоналізму активно розробляється у сфері економіки, соціальної сфери, управлінні та інших галузях наукового знання, проте на рівні кримінальної процесуальної науки залишилася поза увагою і не отримала форми окремого вчення. Водночас підкреслено, що актуальність та важливість дослідження питання інституційного балансу детермінує значущість завдань кримінального провадження, висока потенційна можливість застосування специфічних заходів примусу та обмеження конституційних прав людини, зрештою й високі очікування суспільства до системи правоохоронних та судових органів сьогодні, коли наше суспільство переживає чергову «кризу справедливості».

Інституційним балансом у кримінальному провадженні пропонується вважати нормативно врегульовану узгодженість функцій та повноважень різних органів державної влади з метою налагодження ефективної взаємодії між ними під час виконання завдань кримінального провадження. Інституційний баланс можливий, коли є чіткий розподіл зон відповідальності між інституціями, гарантовано їх незалежність, відсутнє дублювання функцій, безпідставне втручання одних інституцій у сферу повноважень інших або передача повноважень одними інституціями іншим.

Наступні публікації авторки будуть присвячені питанням структури інституційного середовища, оцінці сучасного стану інституційної інфраструктури кримінального провадження та вивченню ризиків інституційного дисбалансу, зокрема практичних прикладів міжінституційних конфліктів.

Ключові слова: кримінальне провадження, інститут, інституція, інституціоналізм, інституційний баланс, завдання кримінального провадження.

Dufeniuk O. M.,

oxpost@lvduvs.edu.ua; ORCID ID: 0000-0001-6529-4036,

PhD, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Criminal Procedure and Criminalistic of the Faculty 1,

Institute of Training Specialists for the Units of the National Police of the Lviv State University of Internal Affairs, Lviv

THE INSTITUTIONAL BALANCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract. The article deals with the conceptual foundations of the institutional balance in criminal proceedings. The purpose of the article and scientific novelty is to extrapolate the theory of institutional balance in the field of criminal proceedings in order to create a methodological basis for further discussions of reform

in this area. The article consists of two parts. The first part considers the implementation of institutionalism in the field of criminal proceedings. The second part is devoted to the content of the concept of "institutional balance" in the field of criminal proceedings.

It is proved that the institutional theme is actively studied in the economic field, social sphere, management and other fields of scientific knowledge, but this theory has not been conceptualized at the level of criminal procedural science. It is emphasized that the relevance and importance of this study is due to the following factors: the importance of the purpose of criminal proceedings; high potential for specific measures of procedural repression and risks of restricting constitutional human rights; finally high public expectations for the quality of law enforcement and judicial practice, especially today, when our society is in a "crisis of justice" situation.

The institutional balance in criminal proceedings is considered as a normatively regulated agreement on the functions and powers of various public authorities for effective interaction between them in order to achieve the tasks of criminal proceedings. Institutional balance is possible when there is a clear division of responsibilities between government agencies; their independence is guaranteed; there is no duplication of functions and powers, unreasonable interference in the sphere of functions and powers or transfer of functions and powers from one institution to another.

The author's next publications will focus on the structure of the institutional environment, the assessment of the current situation of the institutional infrastructure of criminal proceedings in Ukraine and the study of the risks of institutional imbalance, including practical examples of inter-institutional conflicts.

Key words: criminal proceedings, institute, institution, institutionalism, institutional balance, tasks of criminal proceedings.

JEL Classification: K 40, K 41

DOI: 10.36477/2616-7611-2021-10-11

Постановка проблеми. Якими б якісними не були норми права, якщо не буде якісного інституційного забезпечення, то вони залишаються абстрактними конструкціями, правовим «фантомом», що має мало спільного з практикою кримінального провадження. Візьмемо, наприклад, право на справедливий суд. Його ефективна реалізація потребує створення самого суду як державної інституції, забезпечення її функціонування, налагодження внутрішньої та міжвідомчої взаємодії, укомплектування високопрофесійними фахівцями, визначення норм навантаження, забезпечення безсторонності та незалежності суддів і т. д. Якщо звузати фокус уваги до компонентів права на справедливий суд, то можна визначити більш конкретизовано інституційні механізми його забезпечення. Наприклад, незалежність суду як компонент права на справедливий суд зумовлюється: 1) незалежністю судової влади від органів законодавчої та виконавчої влади; 2) способом призначення на посади суддів; 3) строком виконання ними своїх обов'язків; 4) гарантіями від незаконного звільнення судді з посади; 5) неприпустимістю зміни судових рішень позасудовими способами; 6) наявністю захисту від неправомірного зовнішнього впливу тощо [1, с. 5]. Очевидно, що всі перелічені положення пов'язані з функціонуванням державних інституцій, розмежуванням функцій та повно-

важень, зон впливу і зон відповідальності, проте в науковій доктрині відсутні комплексні, спеціальні дослідження, присвячені ґрунтовному вивченню інституційної системи кримінального провадження загалом. Це й слугувало головним мотиваційним чинником до наукових розвідок у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інституційна теорія, засновником якої вважається американський соціолог Т. Веблен, виникла на межі XIX–XX століть. У своїй праці «Теорія бездіяльного класу» (1899 р.) [2] вчений, розглядаючи еволюцію суспільства як процес природного відбору соціальних інститутів, сформулював принципи теоретичні і методологічні основи інституціоналізму як цілісної наукової системи [3, с. 48; 4, с. 2]. Вагомий крок у концептуалізації вчення Т. Веблена здійснив лауреат Нобелівської премії Д. Норт, який у кінці XX століття займався розробкою проблематики інститутів, інституцій та інституційних змін і вивчав їхній вплив на функціонування економіки [5]. Вчений був переконаний, що інституційні зміни визначають те, як суспільства розвиваються у темпоральній проекції, і в такий спосіб вони стають ключем до розуміння історичних змін.

Концентруючи увагу навколо економічних дилем, Д. Норт дає дефініції понять «інститут», «інституція» з огляду на їх загальний соціальний

зміст. Так, інститутами він називає «правила гри» у суспільстві, певні формальні та неформальні обмеження, які існують для того, аби надати певну структуру людським відносинам; набір альтернатив, якими володіє кожна людина. У кожній країні такі обмеження можуть бути різними. Наприклад, ви бажаєте придбати автомобіль, позичити гроші, відкрити власний бізнес чи організувати похорон близької людини або виконати багато інших рутинних справ. Неважко здогадатися, що «правила гри», тобто інститути для реалізації цих завдань будуть різними, якщо спробувати їх виконати у різних країнах [5, с. 17–18]. Поряд з інститутами існують інституції. Це так звані «гравці» – організації різного гатунку (як державні, так і суспільні), групи людей, об'єднані спільними прагненням досягнути певних цілей. У фокусі уваги теорії інституціоналізму перебуває аналіз, по-перше, таких правил гри, по-друге, стратегій гравців, по-третє, закономірностей інституційних змін [5, с. 19–20].

Теорія американського економіста Д. Норта дала поштовх для подальших розробок, більшість яких цілком закономірно позиціонувався у канві економічної науки. Поодинокими є публікації, присвячені питанням інституційного забезпечення діяльності у сфері державного будівництва та управління (О. Стремковська [3], Є. Калішенко [6], О. Войтик [7], С. Феденько [8]); соціальної та культурної політики (Г. Лопушняк [4], Є. Кирилюк [9]); освіти (Л. Сергеева [10]); правоохоронної діяльності (В. Турок [11]). Натомість у царині кримінальної процесуальної науки комплексні дослідження інституційного забезпечення кримінального провадження не проводилися, хоча ціннісний потенціал теорії інституціоналізму видається незаперечним. Особливі завдання кримінального провадження, висока потенційна можливість застосування специфічних заходів примусу та обмеження конституційних прав людини, зрештою, й високі очікування суспільства до системи правоохоронних та судових органів мають додатково стимулювати дослідження у цьому напрямку, аби на інституційному рівні забезпечити верховенство права та справедливість у кримінальному провадженні.

Увага правників часто прикута до конкретних інститутів кримінального процесуального права, наприклад, до інституту речових доказів (І. Крицька) [12], інституту судової експертизи (В. Ходанович) [13], інституту підслідності (А. Омаров) [14], інституту імунітету свідка (Г. Денисенко) [15], інституту спеціального про-

кура (Ю. Єременко) [16], інституту медіації (Н. Мазаракі) [17] та багатьох інших. Безумовно, факт відсутності у назві публікації поняття «інститут» чи прикметника «інституційний» ще не означає, що насправді інституційні проблеми у кримінально-процесуальній науці не розглядалися. Наукова доктрина налічує сотні монографічних, дисертаційних та інших наукових праць, які презентують узагальнення та висновки, дотичні до проблем удосконалення інститутів, інституційних механізмів, оптимізації діяльності державних інституцій та їх взаємодії для реалізації завдань кримінального провадження. Утім, фокус уваги дослідників часто зосереджений на вузькоспеціалізованих інститутах та інституціях (zoom in). Натомість важливо на доктринальному рівні сформулювати концепцію інституційного забезпечення кримінального провадження (zoom out) для кращого розуміння закономірностей, наслідків, перспектив, динаміки інституційних змін у цій сфері, розробки стратегії розвитку сприятливого інституційного середовища, в якому актуалізуються цінності гуманістичної парадигми кримінального процесу.

Постановка завдання. Мета публікації та наукова новизна полягає в екстраполяції вчення про інституційний баланс у сферу кримінального провадження з метою створення методологічного фундаменту для провадження подальших дискусій щодо реформ системи кримінального провадження, здатних забезпечити ефективно виконання завдань, визначених у ст. 2 КПК України. Для цього необхідно виконати такі дослідницькі завдання: по-перше, дослідити витоки концепції інституціоналізму, виокремити проблематику інституційного балансу та розглянути доцільність його вивчення у контексті функціонування системи кримінального провадження; по-друге, визначити зміст та мету інституційного балансу у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Імплементация концепції інституціоналізму та інституційного балансу у сферу кримінального провадження. Сьогодні в науці відсутнє єдине розуміння поняття «інститут». Термінологічна плутанина під час перекладу праці Д. Норта викликала суперечності щодо трактування ключових понять інституційної теорії. Російський переклад передбачає акцент на інститутах як правилах гри, а інституції є гравцями. Український переклад, навпаки, ретранслює ідею, що інституції є формальними та неформальними нормами, а інститути – суб'єкти їх застосування. Залежно

від того, на який матеріал опирається дослідник, і вибудовується методологія досліджень. Тож не дивно, що окремі науковці доводять, що саме інституції є тими нормами (формальними/неформальними, твердими/м'якими, офіційними/неофіційними), які забезпечують досягнення оптимальної організації, координації та стимулювання поведінки суб'єктів і в такий спосіб роблять соціальне середовище більш визначеним та передбачуваним [4, с. 4; 18, с. 100; 19, с. 83]. Таку позицію повністю поділяє Є. Кирилюк, вказуючи на смислову двоїстість понять через хиби перекладу праць ще Т. Веблена, як наслідок чого поширилася тенденція ігнорування поняття «інституцій» в українській науці. Критикуючи підхід, за яким «правові інститути» є нормативно-правовими актами, вчений формулює власну концепцію, за якою саме інститут за участі держави сприймає, акумулює та створює комплекс норм, тобто інституцій, що використовуються індивідами під час організації взаємодії. Наприклад, до інституцій уналежнено норми, які забезпечують майнову відповідальність та норми, які слугують структуруванню та забезпеченні передбачуваності поведінки певних суб'єктів [9, с. 7–8].

Загалом погодимося з критикою ототожнення правового інституту із нормативно-правовим актом, проте зміст, який вкладає Є. Кирилюк у поняття інституцій, також видається дискусійним. Такий підхід вважаємо непридатним для використання у сфері кримінального процесуального права, оскільки в теорії права «правовим інститутом» вважаються не законодавчі чи підзаконні акти, а комплекси правових норм, об'єднаних певним предметом та методом регулювання суспільних відносин [20]. Йдеться про ті ж нортівські «правила гри», тільки з юридичним акцентом. Більшою мірою нам імпонує підхід К. Бережної та А. Громова, які називають інституціями установи (органи), наділені владними повноваженнями приймати рішення, які мають зобов'язальний характер [21, с. 158]. Тож, оминаючи довгі термінологічні дискусії та продовжуючи традицію, яка склалася у правовій ніші, зауважимо, що за апелювання до поняття «інститути» у нашому дослідженні йтиметься про норми і правила, відтак вживання «інституції» означатиме мову авторки про організації, установи, органи державної влади, як ключових інституційних гравців, діяльність яких дотична до сфери кримінального провадження.

Інституціоналізація у кримінальному провадженні – це процес еволюції та розвитку інсти-

тутів та інституцій, необхідних для забезпечення виконання функцій органами досудового розслідування, прокуратури, суду та інших уповноважених суб'єктів в ході кримінального провадження, ефективної організації, управлінської діяльності, взаємодії, контролю, результатом якого є досягнення завдань, передбачених ст. 2 КПК України.

Ефективні інституційні реформи неможливі без досягнення інституційного балансу. Концепція балансу владних повноважень неодноразово була предметом політико-правового дискурсу та концентрувалася навколо питань розподілу влади на законодавчу, виконавчу, судову гілки і «вмикання» запобіжної системи «ваг і стримувань» між ними з метою недопущення надмірної концентрації влади в одних руках, що детермінує рано чи пізно авторитаризм. Ідею такого прототипу інституційного балансу традиційно пов'язують з іменами Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо.

Уперше про інституційний баланс в офіційних міжнародних документах, що є джерелом права, заговорили в ЄС у контексті визначення обсягу повноважень між різними міжнародними інституціями (Європейським Парламентом, Радою ЄС та Європейською Комісією). Суд ЄС у 1958 р. у прецедентній справі Мероні (*Meroni*) вперше апелював до концепту «балансу повноважень» [22]. Принцип передбачає, що кожна з цих інституцій повинна діяти відповідно до повноважень, покладених на неї Договорами і забороняє будь-яке втручання однієї установи до сфери повноважень іншої. Суд ЄС відповідає за забезпечення дотримання цього принципу [23]. Перед новими сучасними викликами (криза міграційна, економічна, пандемія, зміна політичного ландшафту Європи тощо) загострилося питання розподілу зон впливу наднаціональних та національних інституцій. Власне, цими чинниками було зумовлено посилення уваги міжнародної спільноти до налагодження ефективної комунікації між інституціями, сформування сприятливого інституційного середовища для успішного розвитку ЄС.

Досліджуючи інституційний баланс у практиці Суду ЄС, О. Москаленко доходять до висновку, що існують різні трактування цього політико-правового концепту: від достатньо спрощеного визначення «хто (яка інституція) та як (відповідно до якої процедури)» має діяти до більш розширеного – «система розподілу повноважень між інституціями в межах наднаціональної чи міжнародної організації та відносин між цими інституціями», або ж скептичне трактування

інституційного балансу як «евфемізму, що маскує перманентні суперечності між наднаціональною та міжурядовою складовими» [24, с. 215].

Дійсно, поняття «інституційного балансу», яке інколи замінюється синонімічно «принципом інституційної рівноваги» не уникнуло критики в академічних колах та навіть ставилося під сумнів, чи взагалі можна вважати його правовим принципом. І все ж, незважаючи на його досить абстрактну природу, він конструюється із цілком конкретних правил [25, с. 375]. Такі правила переважно асоціюють із забезпеченням стабільності, ефективності, визначеності повноважень інституцій, запобіганням «перетягування» функцій та повноважень від одного органу до іншого, невинуватого та необґрунтованого делегування функцій та повноважень, недопущенні дублювання функцій та повноважень кількома органами, зменшення обсягу повноважень. Тож навіть якщо сьогодні існують дебати щодо змісту цього принципу, назва його вважається «викристалізованою» [25, с. 375]. Принцип інституційної рівноваги визнається центральним елементом архітектури ЄС [26, с. 4].

Про інституційний баланс в українській правовій доктрині, зокрема в науці кримінального процесу, мовиться зовсім мало. Переважно питання інституційного балансу розглядається в контексті обговорення політико-правових засад функціонування ЄС [24; 27; 28; 29]. Водночас саме інституційний баланс є однією з базових умов гарантування належної реалізації завдань кримінального провадження на засадах верховенства права, змагальності, справедливості. Як слушно вказує С. Зливко, правоохоронна система потребує чіткості у розумінні системи та правового статусу інституцій, котрі повинні виконувати функції правоохорони, їх відмінностей від інших органів, наділених повноваженнями у сфері правозастосування та правового захисту [30, с. 101].

Зміст концепту «інституційний баланс» у сфері кримінального провадження. Екстраполяція зроблених правниками-міжнародниками напрацювань у сферу кримінального процесу видається не просто доцільною, а вкрай необхідною сьогодні в Україні з огляду на складний та тривалий процес судової реформи, розвиток антикорупційної інфраструктури, утворення нових органів розслідування тощо. У цих умовах особливої гостроти набуває питання розмежування повноважень різних інституцій та налагодження їх ефективної взаємодії, адже часто в ході чергового раунду трансформацій виявляються

недоліки, суперечності та прогалини, які можуть звести нанівець намагання створити якісну та ефективну систему протидії злочинності.

Отже, **інституційний баланс у кримінальному провадженні** – це *нормативно врегульована узгодженість функцій та повноважень різних органів державної влади з метою налагодження ефективної взаємодії між ними під час виконання завдань кримінального провадження*. З урахуванням європейських підходів така узгодженість актуалізується через три наступні правила:

1) кожна державна інституція має користуватися достатньою незалежністю при здійсненні своїх повноважень;

2) державні інституції не повинні безумовно передавати свої повноваження іншим інституціям;

3) державні інституції не можуть, здійснюючи власні повноваження, втручатись у зону повноважень і прерогатив інших державних інституцій [24, с. 217; 29, с. 36; 31, с. 3; 32, с. 444].

Основна мета інституційного балансу полягає в тому, що ухвалення рішень органами, наділеними владними повноваженнями, повинно служити суспільному благу, а не інтересам вузького кола осіб [33]. У рамках кримінального провадження сутність такого суспільного блага конкретизовано у ст. 2 КПК України.

Варто звернути увагу, що інституційний баланс як європейський правовий принцип ґрунтується не стільки на класичному принципі розподілу влади у конституційно-правовому сенсі, скільки на принципі розподілу функцій, згідно з яким кожний орган має якісно виконувати функції, для яких був створений. Різниця між цими двома підходами досить суттєва і полягає в кінцевій меті. Якщо мета поділу влади полягає у забезпеченні рівноваги у політичній системі держави, то мета поділу функцій та повноважень зовсім інша і полягає у забезпеченні максимально ефективного досягнення цілей [25, с. 384]. Враховуючи сказане, важливо підкреслити, що забезпечення інституційного балансу у кримінальному провадженні має характерну особливість, яка полягає у необхідності максимального абстрагування від політичних впливів у діяльності органів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження, та службових осіб, залучених до кримінального провадження (експерти, спеціалісти, перекладачі, представники органу пробації тощо) з метою гарантування об'єктивного та неупередженого досудового розслідування та справедливого судового розгляду та вирішення справ.

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Проведене дослідження дає підстави для висновків, що в науці кримінального процесу багато уваги приділяється окремим питанням інституційного балансу, однак відсутня узагальнена концепція, яка б слугувала основою для розробки «дорожньої карти» подальших реформ та забезпечення від хаотичних, ситуативних змін в законодавстві та практиці, розмежуванні компетенції та повноважень, впровадженні механізмів контролю та нагляду.

Інституційним балансом у кримінальному провадженні пропонується вважати нормативно врегульовану узгодженість функцій та повноважень різних органів державної влади з метою налагодження ефективної взаємодії між ними під час виконання завдань кримінального провадження.

Наступні публікації будуть присвячені питанням структури інституційного середовища, оцінці сучасного стану інституційної інфраструктури кримінального провадження та вивченню інституційних ризиків дисбалансу, зокрема практичних прикладів міжінституційних конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Погорецький М., Гриценко С. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. Вип. 91. С. 4–8.
2. Веблен Т. Теория праздного класса. Москва : Прогресс, 1984. 194 с.
3. Стемковська О. Інституційне забезпечення трансформації місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*. 2016. Вип. 1. С. 48–51.
4. Лопушняк Г.С. Інституційне забезпечення державної соціальної політики: теоретико-проблемні аспекти. Актуальні проблеми державного управління. 2011. № 2. С. 31–38.
5. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. Москва : Фонд экономической книги Начала, 1997. 180 с.
6. Калішенко Є.О. Інституційне забезпечення розвитку електронного урядування в Україні. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. Вип. 11. № 1. С. 110–117.
7. Войтик О.Є. Інституційне забезпечення державного управління регіональним розвитком. *Теорія та практика державного управління*. 2016. Вип. 1. С. 92–99.
8. Феденько С.М. Інституційне забезпечення фінансування охорони здоров'я. *Акту-*

альні проблеми розвитку економіки регіону. 2015. Вип. 11(2). С. 80–86.

9. Кирилюк Є. Інституційне середовище та його вплив на розвиток суб'єктів соціально-культурної сфери. *Економіка і менеджмент культури*. 2015. № 1. С. 5–14.

10. Сергеева Л.М. Інституційне освітнє середовище професійного навчального закладу. *Педагогічний альманах*. 2015. Вип. 25. С. 112–117.

11. Турок В. Інституційне забезпечення державної політики у сфері протидії торгівлі людьми в Україні. *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Sv. 2. Vyd. 1. S. 221–228.

12. Крицька І.О. Інститут речових доказів за кримінальним процесуальним законодавством України та деяких зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2015. № 5(3). С. 169–174.

13. Ходанович В.О. Інститут судової експертизи як джерело доказів в кримінальному судочинстві України та Австрії: порівняльно-правовий аспект. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11. № 3. С. 162–169.

14. Омаров А.А. Порівняльно-правовий аналіз інституту підслідності: досвід іноземних держав. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. Вип. 19. С. 158–161.

15. Денисенко Г.В. Інститут імунітету свідка за Кримінальним процесуальним кодексом України та Федеративної Республіки Німеччина. Порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. Вип. 31. С. 145–148.

16. Єременко Ю.А. Інститут спеціального прокурора в США та Україні: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 173–181.

17. Мазаракі Н.А. Медіація в Україні як соціальний та правовий інститут. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 169–173.

18. Коваленко Ю.М. Сучасне інституційне середовище фінансового сектору економіки України. *Фінанси України*. 2013. № 5. С. 100–111.

19. Маслов А.О. Інституційна структура та її еволюція у творчості Дагласа Норта. Формування ринкової економіки: зб. наук. пр. / ред кол.: О.О. Беляєв (відп. ред.). Київ: КНЕУ, 2010. Спеціальний вип.: Проблеми сучасної економіки та інституціональна теорія. С. 80–91.

20. Гаврилюк А.М. Правовий інститут: передумови, підстави та шляхи формування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 101–106.

21. Бережна К.В., Громов А.С. Зміни в інституційному механізмі Європейського Союзу відповідно до Лісабонського договору. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 153–156.

22. Case 9/56, Meroni & Co., Industrie Metallurgische S.p.A. v. High Authority, [1957–1958]. ECR. P. 157–176. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61956CJ0010&from=FR>.

23. Institutional balance. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/institutional_balance.html. (дата звернення: 20.05.2021).

24. Москаленко О. Концепція інституційного балансу в практиці Європейського Суду. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2014. № 18. С. 215–219. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/1312>.

25. Chamon M. The institutional balance, an ill-fated principle of EU law? *European Public Law*. 2015. № 21 (2). P. 371–392.

26. Fabbrini F. A principle in need of renewal? The euro-crisis and the principle of institutional balance. *Centro studi sul federalismo*. 2016. 22 p. URL: http://www.csfederalismo.it/images/Research_paper/CSF-RP_FFabbrini_Institutional-Balance_July2016.pdf.

27. Бережна К.В. Принципи організації та функціонування інститутів влади в Європейському Союзі та Україні: порівняльно-правовий аналіз. Запоріжжя: ЗНУ, 2017. 405 с.

28. Грицаєнко Л.Л. Реформування інституційного механізму Європейського Союзу в світлі Лісабонського договору. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 496–501.

29. Дунаєва О.М. Принцип розподілу влад в інституційному балансі ЄС. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 34–37.

30. Зливко С. Керівник правоохоронного органу: концептуальні засади, питання теорії. *Актуальні проблеми правознавства України*. 2017. Вип. 2. С. 98–102.

31. Platon S. The Principle of Institutional Balance: Rise, Eclipse and Revival of a General Principle of EU Constitutional Law. *Research Handbook on General Principles of EU Law*. K. Ziegler, P. Neuvonen, and V. Moreno-Lax (eds). Edward Elgar Press, Forthcoming, 2019. P. 1–26. DOI: 10.2139/ssrn.3657031.

32. Стрельцов В.Ю. Інституційний баланс як гарантія демократичного врядування в ЄС. *Теорія та практика державного управління*. 2009. Вип. 1 (24). С. 440–445.

33. Craig P. P. Institutions, Power and Institutional Balance. The Evolution of EU Law. *Oxford University Press*. 2011. P. 41–84. DOI:10.2139/ssrn.3748492.

REFERENCES:

1. Pohoretskyi, M., Hrytsenko, S. Pravo na spravedylyvyi sud. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. 2012. Vyp. 91. S. 4–8.

2. Veblen, T. *Teoriya prazdnogo klassa*. Moskva: Prohress, 1984. 194 s.

3. Stemkovska, O. Instytutsiine zabezpechennia transformatsii mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka.Ukrainoznavstvo*. 2016. Vyp. 1. S. 48–51.

4. Lopushniak, H.S. Instytutsiine zabezpechennia derzhavnoi sotsialnoi polityky: teoretyko-problemni aspekty. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. 2011. № 2. S. 31–38.

5. Nort, D. Ynstytuty, ynstytutsyonalnye yzmeneniya y funktsyonyrovanye ekonomyky / Per. s anhl. A. N. Nesterenko; predysl. y nauch. red. B. Z. Mylnera. Moskva: Fond ekonomycheskoi knyhy Nachala, 1997. 180 s.

6. Kalishenko, Ye.O. Instytutsiine zabezpechennia rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini. *Pravo. Liudyna. Dovkillia*. 2020. Vyp. 11. № 1. S. 110–117.

7. Voityk, O.Ye. Instytutsiine zabezpechennia derzhavnoho upravlinnia rehionalnym rozvytkom. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. 2016. Vyp. 1. S. 92–99.

8. Fedenko, S.M. Instytutsiine zabezpechennia finansuvannia okhorony zdorovia. *Aktualni problemy rozvytku ekonomyky rehionu*. 2015. Vyp. 11(2). S. 80–86.

9. Kyrlyuk, Ye. Instytutsiine seredovyshche ta yoho vplyv na rozvytok subiektiv sotsialno-kulturnoi sfery. *Ekonomika i menedzhment kultury*. 2015. № 1. S. 5–14.

10. Serheieva, L.M. Instytutsiine osvittie seredovyshche profesiinoho navchalnoho zakladu. *Pedahohichnyi almanakh*. 2015. Vyp. 25. S. 112–117.

11. Turok, V. Instytutsiine zabezpechennia derzhavnoi polityky u sferi protyidii torhivli liudmy v Ukraini. *Evropskyi politicky a pravni diskurz*. 2015. Sv. 2. Vyd. 1. S. 221–228.

12. Krytska, I.O. Instytut rechovykh dokaziv za kryminalnym protsesualnym zakonodavstvom Ukrainy ta deiakykh zarubizhnykh krain: porivnialno-pravovy analiz. *Pravo i suspilstvo*. 2015. № 5(3). S. 169–174.

13. Khodanovych, V.O. Instytut sudovoi eksperytyzy yak dzherelo dokaziv v kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy ta Avstrii: porivnialno-pravovy aspekt. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. 2014. T. 11. № 3. S. 162–169.

14. Omarov, A.A. Porivnialno-pravovy analiz instytutu pidslidnosti: dosvid inozemnykh derzhav. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. 2016. Vyp. 19. S. 158–161.

15. Denysenko, H.V. Instytut imunitetu svodka za Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy ta Federatyvnoi Respubliky Nimechchyna. *Porivnialno-pravovy analiz. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. 2018. Vyp. 31. S. 145–148.

16. Ieremenko, Yu.A. Instytut spetsialnoho prokurora v SSHa ta Ukraini: porivnialno-pravovy ana-

- liz. Visnyk kryminalnoho sudochynstva. 2017. № 2. S. 173–181.
17. Mazaraki, N.A. Mediatsiia v Ukraini yak sotsialnyi ta pravovyi instytut. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2018. № 3. S. 169–173.
18. Kovalenko, Yu.M. Suchasne instytutsiine sere dovyshe finansovoho sektoru ekonomiky Ukrainy. Finansy Ukrainy. 2013. № 5. S. 100–111.
19. Maslov, A.O. Instytutsiina struktura ta yii evoliutsiia u tvorchosti Dahlasa Norta. Formuvannia rynkovoï ekonomiky: zb. nauk. pr. / red kol.: O. O. Bieliiayev (vidp. red.). Kyiv: KNEU, 2010. Spetsialnyi vyp.: Problemy suchasnoï ekonomiky ta instytutsionalna teoriia. S. 80–91.
20. Havryliuk, A.M. Pravovyi instytut: peredumovy, pidstavy ta shliakhy formuvannia. Aktualni problemy derzhavy i prava. 2004. Vyp. 22. S. 101–106.
21. Berezhna, K.V., Hromov, A.S. Zminy v instytutsiinomu mekhanizmi Yevropeiskoho Soiuzu vidpovidno do Lisabonskoho dohovoru. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 2016. № 2. S. 153–156.
22. Case 9/56, Meroni & Co., Industrie Metallurgische S.p.A. v. High Authority, [1957–1958]. ECR. R. 157–176. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61956CJ0010&from=FR>.
23. Institutional balance. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/institutional_balance.html.
24. Moskalenko, O. Kontseptsii instytutsiinoho balansu v praktytsi Yevropeiskoho Sudu. Visnyk Khar'kivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. 2014. № 18. S. 215–219. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/1312>.
25. Chamon, M. The institutional balance, an ill-fated principle of EU law? European Public Law. 2015. № 21 (2). R. 371–392.
26. Fabbrini, F. A principle in need of renewal? The euro-crisis and the principle of institutional balance. Centro studi sul federalismo. 2016. 22 r. URL: http://www.csfederalismo.it/images/Research_paper/CSF-RP_FFabbrini_Institutional-Balance_July2016.pdf.
27. Berezhna, K.V. Pryntsypy orhanizatsii ta funktsionuvannia instytutiv vlady v Yevropeiskomu Soiuzi ta Ukraini: porivnialno-pravovyi analiz. Zaporizhzhia: ZNU, 2017. 405 s.
28. Hrytsaienko, L.L. Reformuvannia instytutsiinoho mekhanizmu Yevropeiskoho Soiuzu v svitli Lisabonskoho dohovoru. Derzhava i pravo. 2009. Vyp. 45. S. 496–501.
29. Dunaieva, O.M. Pryntsyp rozpodilu vlad v instytutsiinomu balansi YeS. Pivdenoukraiynskyi pravnychiy chasopys. 2013. № 2. S. 34–37.
30. Zlyvko, S. Kerivnyk pravookhoronnoho orhanu: kontseptualni zasady, pytannia teorii. Aktualni problemy pravoznavstva Ukrainy. 2017. Vyp. 2. S. 98–102.
31. Platon, S. The Principle of Institutional Balance: Rise, Eclipse and Revival of a General Principle of EU Constitutional Law. Research Handbook on General Principles of EU Law. K. Ziegler, P. Neuvonen, and V. Moreno-Lax (eds). Edward Elgar Press, Forthcoming, 2019. R. 1–26. DOI: 10.2139/ssrn.3657031.
32. Streltsov, V.Yu. Instytutsiinyi balans yak harantiiia demokratychnoho vriaduvannia v YeS. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia. 2009. Vyp. 1 (24). S. 440–445.
33. Craig, P.P. Institutions, Power and Institutional Balance. The Evolution of EU Law. Oxford University Press. 2011. R. 41–84. DOI:10.2139/ssrn.3748492.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2021

ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.2

Мух К. Б.,

klots.kateryna@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7661-3629,

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права імені О. І. Процевського, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. Дисциплінарна відповідальність працівників поліції розвивається динамічно, але досить безсистемно, що не дозволяє в належній мірі використовувати потенціал даного виду юридичної відповідальності як важливого засобу підтримки службової дисципліни в апараті державних органів, створення адміністративно-правових засобів попередження та припинення правопорушень як працівників, так і роботодавців, забезпечення прав і законних інтересів працівників Національної поліції тощо.

Аналіз чинного законодавства України дозволяє зробити висновок, що існуюча модель дисциплінарної відповідальності поліцейських знаходиться під сильним впливом трудового права з притаманною йому диспозитивністю, що суперечить адміністративно-правовій концепції побудови дисциплінарного законодавства і передбачає широке застосування методу імперативного регулювання державно-службових відносин. Це, на наш погляд, і зумовлює вкрай низький ефект від застосування до поліцейських заходів дисциплінарної відповідальності та не дозволяє забезпечити належний рівень виконання дисципліни в державному апараті.

На відміну від інших видів юридичної відповідальності, де санкція за вчинене правопорушення є невідворотною, вирішення питання про невідворотність покарання за вчинення дисциплінарного проступку знаходиться у відомстві посадової особи, наділеної дисциплінарно-юрисдикційними повноваженнями. При цьому, як показують дані правозастосовної практики, надане йому «право-обов'язок» застосувати дисциплінарне стягнення часто залишається нереалізованим.

У статті ставиться завдання розглянути та проаналізувати поняття, зміст та сутність дисциплінарної відповідальності поліцейського, а також визначити її функції, за допомогою яких здійснюється правомірний характер виконання заходів покарання за вчинення проступку працівником. Висновки цієї статті дозволять у найбільшій мірі розібратися в понятійному апараті дисциплінарної відповідальності саме такого специфічного суб'єкту трудових правовідносин, як працівники Національної поліції України.

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність, працівник, поліцейський, Національна поліція України, трудові правовідносини.

Мух К. В.,

klots.kateryna@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7661-3629,

Postgraduate Student at the Department of Civil Law and Labor Law named after O. I. Protsevsky, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv

DISCIPLINARY RESPONSIBILITY OF AN EMPLOYEE OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Abstract. Disciplinary liability of police officers is developing dynamically, but rather unsystematically, which does not allow to properly use the potential of this type of legal liability as an important means of maintaining official discipline in government, creating administrative and legal means to prevent and stop offenses of both employees and employers. rights and legitimate interests of employees of the National Police, etc.

Analysis of the current legislation of Ukraine allows us to conclude that the existing model of disciplinary liability of police officers is strongly influenced by labor law with its inherent dispositiveness, which contradicts the administrative-legal concept of disciplinary legislation, which provides for the widespread use of mandatory regulation of civil service relations. This, in our opinion, causes an extremely low effect of the application of disciplinary liability to police measures and does not allow to ensure the proper level of discipline in the state apparatus.

Unlike other types of legal liability, where the sanction for the committed offense is inevitable, the decision on the inevitability of punishment for committing a disciplinary offense is in the office of an official endowed with disciplinary and jurisdictional powers. At the same time, as the data of law enforcement practice show, the "right-obligation" given to him to apply a disciplinary sanction often remains unrealized.

This article aims to consider and analyze the concept, content and essence of disciplinary liability of police officers, as well as to determine its functions, through which the lawful nature of the punishment for misconduct by an employee. The conclusions of this article will allow to understand to the greatest extent the conceptual apparatus of disciplinary responsibility of such a specific subject of labor relations as employees of the National Police of Ukraine.

Key words: disciplinary responsibility, employee, policeman, National Police of Ukraine, labor relations.

JEL Classification: K 31

DOI: 10.36477/2616-7611-2021-10-12

Постановка проблеми. Юридична відповідальність є важливим інститутом будь-якої правової системи і значущим елементом механізму правового регулювання, що зумовлює її важливу роль у загальній теорії права та в інших галузевих юридичних науках. Теорія юридичної відповідальності розглядає сутність соціальної природи юридичної відповідальності як особливий вид соціальної відповідальності, що виникає під час взаємин особи з іншими суб'єктами суспільних відносин, і в тому числі з державою. Теорія юридичної відповідальності аналізує і розкриває сутність і призначення різних видів відповідальності, вирішує питання відмінності від інших, схожих з нею правових явищ, розкриває динаміку від моменту виникнення і до моменту припинення, зокрема в контексті матеріального і процесуального права.

Одним з успішних чинників виховання робітників є дисципліна праці і підвищення відповідальності працівників за виконання покладених на них обов'язків. Зі змінами в області організації праці пов'язана проблема невиконання або неналежного виконання особою своїх трудових обов'язків, що дає нам підставу розглянути в даному аспекті питання про відповідальність працівника за зазначені дії.

Статтю присвячено дослідженню сутності та змісту дисциплінарної відповідальності працівників Національної поліції України. Актуальність даного питання зумовлюється виникненням специфічних трудових правовідносин, тому що в даному випадку поліцейський є специфічним

суб'єктом праці. А отже, дисциплінарна відповідальність цієї категорії працівників має свої відмінності від загальної дисципліни праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка вчених-юристів досліджували дисциплінарну відповідальність у трудових правовідносинах, серед яких: В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, В.О. Процевський, М.І. Іншин, А.Т. Барабаш, С.С. Алексєєв, С.А. Іоффе, І.С. Самощенко, М.Х. Фарукшин, М.Д. Шаргородський та інші. Вченими досить обширно було досліджено питання щодо дисциплінарної відповідальності працівників у трудових правовідносинах. Але досі залишаються не зовсім дослідженими питання, що стосуються дисциплінарної відповідальності працівників Національної поліції України. На усунення цієї прогалини й спрямовано статтю.

Постановка завдання. Мета полягає в розкритті особливостей регулювання дисциплінарної відповідальності працівників Національної поліції за трудовим законодавством України.

Завдання статті присвячено вивченню і дослідженню сутності та змісту дисциплінарної відповідальності працівників Національної поліції за трудовим законодавством України, а також їх аналіз.

Натепер в Україні не досліджувалась дисциплінарна відповідальність працівників поліції за трудовим законодавством України на монографічному рівні. Оскільки відбувається обширне обговорення дисциплінарної відповідальності працівників узагалі та поліцейських зокрема, проблема

нині залишається актуальною, що вимагає пильної уваги. У статті з урахуванням положень нормативно-правових актів досліджуються сутність і зміст дисциплінарної відповідальності поліцейських за трудовим законодавством України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідною умовою належної організації праці є трудова дисципліна. У трудовому законодавстві України не визначено поняття трудової дисципліни, тому на практиці користуються визначеннями, наведеними в науковій літературі.

Слід погодитися з думкою В.О. Процевського, який відзначає, що під час укладення трудового договору сторони обговорюють виконання певного роду роботи за фахом, кваліфікацією та посадою з підпорядкуванням внутрішньому трудовому розпорядку. Відповідно до цієї умови адміністрація зобов'язана ознайомити працівника з правилами внутрішнього трудового розпорядку даного підприємства, установи або організації, провести інструктаж з техніки безпеки, виробничої санітарії, пожежної охорони, закріпити за ним певне робоче місце і забезпечити необхідними для роботи інструментами [1, с. 88]. Іншими словами, власник або уповноважений ним орган повинен правильно організувати роботу співробітників.

Таким чином, трудову дисципліну слід визначати як сукупність установлених на підприємстві певних правил, що регулюють відповідний порядок роботи і є обов'язковими для всіх працівників. Дотримання цих правил забезпечує належне виконання ними трудових обов'язків, визначених трудовим договором, а згодом і нормальну діяльність підприємства.

Згідно зі ст. 140 Кодексу законів про працю України трудова дисципліна на підприємствах, в установах, організаціях забезпечується створенням необхідних організаційних та економічних умов для нормальної високопродуктивної роботи, свідомим ставленням до праці, методами переконання, виховання, а також заохоченням за сумлінну працю. У трудових колективах створюється обстановка нетерпимості до порушень трудової дисципліни, суворої товариської вимогливості до працівників, які несумлінно виконують трудові обов'язки. До окремих несумлінних працівників застосовуються необхідні заходи дисциплінарного і громадського впливу [2].

У свою чергу дисципліна праці передбачає сумлінне виконання працівником обов'язків, покладених на нього законодавством України. Стаття 139 КЗпП України зобов'язує громадян

працювати чесно і сумлінно, своєчасно і точно виконувати розпорядження власника або уповноваженого ним органу, додержуватися трудової і технологічної дисципліни, вимог нормативних актів з охорони праці, дбайливого ставлення до майна власника, з яким укладено трудовий договір [2].

В.О. Процевський виділяє певні підходи до розуміння дисципліни праці. По-перше, це не тільки своєчасний прихід на роботу та її закінчення, але також раціональне й ефективне використання робочого часу, дбайливе ставлення до матеріальних цінностей, економія ресурсів та інше. По-друге, важливими факторами закріплення дисципліни трудящих є вміння працювати, швидкість, інтенсивність праці, найкраща її організація. По-третє, це ефективність самого процесу праці, його швидкість, що вимагає постійного підвищення. По-четверте, це результат і прояв ідейно-характерного виховання. Дисципліна праці проявляється в задоволенні працівника результатами своєї праці [1, с. 25].

З вищесказаного можна зробити висновок, що контроль над виконанням обов'язків у процесі роботи полягає в організації чіткого виробництва, що знаходить своє закріплення у вимогах моралі.

На думку А.Т. Барабаша, обов'язки працівників спрямовані на забезпечення належного трудового процесу, перш за все на виконання трудової функції, а мета – забезпечити її виконання у відповідності до встановленого внутрішнього трудового розпорядку робіт, покладених на них керівниками і прийнятими ними за трудовим договором у загальному процесі праці [3, с. 133].

Такі вчені, як С.С. Алексєєв, С.А. Іоффе, І.С. Самощенко, М.Х. Фарукшин, М.Д. Шаргородський, розглядають відповідальність як обов'язок нести несприятливі наслідки у вигляді позбавлення особистого, матеріального або організаційного характеру, які полягають у застосуванні до працівника державно-примусових заходів.

На думку В.С. Венедиктова, позитивний і ретроспективний аспекти юридичної відповідальності діалектично взаємопов'язані: чим вище рівень відповідальності в позитивному сенсі, тим менша загроза виникнення відповідальності ретроспективної. Виключно остання не в змозі повністю розкрити роль правової відповідальності в механізмі забезпечення законності і правопорядку. Вона настає тільки в разі, коли не спрацював механізм позитивного аспекту, тобто коли належним чином не виконані юридичні обов'язки [4, с. 11].

Аналізуючи різноманітні види юридичної відповідальності, можна визнати, що існує певний зв'язок різних галузей права і застосування різних видів юридичної відповідальності не може бути строго однолінійним.

Вчені Д.А. Липинський і Р.Л. Хачатуров стверджують, що основою систематизації юридичної відповідальності, в тому числі й диференціації її на види, служить її галузева належність [5, с. 641–642]. Інші автори розглядають дисциплінарну відповідальність у контексті міжгалузевого інституту різних галузей права. Не існує єдиної думки серед учених з питання про коло галузевих норм, що входять у міжгалузевий інститут дисциплінарної відповідальності. Дисциплінарні правопорушення і, відповідно, дисциплінарна відповідальність присутні в конституційному, трудовому, фінансовому, повітряному, кримінальному та інших галузях права. Н.В. Вітрук вважає, що дисциплінарна відповідальність є не міжгалузевим, а самостійним інститутом деліктно-карної галузі права, і знаходиться в одному ряду з адміністративною та кримінальною відповідальністю [6, с. 143].

Розглянемо поняття «дисциплінарна відповідальність» як самостійний вид відповідальності юридичної. На нашу думку, перша характеризується наявністю такої підстави, як дисциплінарний проступок, особливих санкцій – дисциплінарних стягнень та суб'єкта дисциплінарного проступку.

Стаття 12 ЗУ «Про Дисциплінарний Статут Національної поліції України» закріплює поняття дисциплінарного проступку: це протиправна винна дія чи бездіяльність поліцейського, що полягає в порушенні ним службової дисципліни, невиконанні чи неналежному виконанні обов'язків поліцейського або виходить за їхні межі, порушенні обмежень та заборон, визначених законодавством для поліцейських, а також у вчиненні дій, що підривають авторитет поліції [7].

З точки зору Л.А. Сироватської, визначення дисциплінарної відповідальності містить, з одного боку, то загальне, що характеризує юридичну відповідальність узагалі, з іншого – специфічні ознаки, що відрізняють цей вид відповідальності від інших. Це обов'язок працівника – відповісти перед адміністрацією підприємства за скоєний ним дисциплінарний проступок і понести міру покарання, зазначені дисциплінарні санкції трудового права [8, с. 68].

Дисциплінарна відповідальність визначає міру державного примусу карального характеру особистості за різні дисциплінарні правопору-

шення (порушення трудової, службової, навчальної та інших видів дисципліни), тобто за скоєний дисциплінарний проступок.

Натепер дисциплінарна відповідальність характеризується такими рисами:

- підставою її виникнення є дисциплінарне правопорушення, виражене в недотриманні правил трудової (службової) дисципліни, неналежне виконання або невиконання трудових (службових) обов'язків, покладених на особу у зв'язку з її службовою діяльністю, роботою, різними видами служб, навчанням, реалізацією покарання, пов'язаного з позбавленням волі або іншою діяльністю;

- за дисциплінарне правопорушення застосовуються різні види дисциплінарної відповідальності;

- заходи дисциплінарного примусу можуть застосовуватися тільки уповноваженими на то посадовими особами органів і організацій на основі взаємних зобов'язань за трудовим договором (контрактом), за наявності підпорядкованості, членства в організації тощо;

- умови реалізації заходів дисциплінарної відповідальності (в тому числі й дисциплінарне провадження) строго визначено нормативними правовими актами.

Основна мета дисциплінарної відповідальності полягає у формуванні позитивної (правомірної) поведінки під час виконання сторонами трудових (службових) відносин, поваги до взаємних прав і обов'язків. Мета дисциплінарної відповідальності визначається через завдання і функції, які реалізуються за допомогою нормативних актів про працю, різних видів державних служб у разі, коли законодавчо закріплюються права і обов'язки сторін (роботодавців і працівників) та обумовлюється система заохочення і дисциплінарної відповідальності тощо.

Можна констатувати, що дисциплінарна відповідальність реалізує такі функції: карально-штрафну, реалізовану за допомогою дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарних правопорушень шляхом застосування різних заходів примусу; відновлювально-компенсаційну, сконцентровану на відновлення порушених норм і спрямовану на скасування протиправних актів, пов'язаних із трудовою і службовою діяльністю як працівника, так і роботодавця, з відшкодуванням завданих збитків; превенції, що стимулює правомірну поведінку; виховну.

Правове регулювання дисциплінарної відповідальності, особливо її реалізація, залежать

від специфіки галузі права і від того, в якій суспільній сфері й де воно реалізується. На видові особливості дисциплінарної відповідальності безпосередньо впливають інтереси приватного та публічного права, і це проявляється у визначенні складу дисциплінарного правопорушення та надалі – у визначенні відповідальності за її реалізацію.

Дисциплінарна відповідальність осіб, які перебувають на державній службі, в тому числі й співробітників Національної поліції України та прирівняних до них категорій службовців (співробітники органів внутрішніх справ, які мають спеціальні звання внутрішньої служби і юстиції), регулюється переважно нормами у сфері адміністративного права та носить спеціальний характер регулювання. У науковій літературі висловлюються думки про те, що спеціальна дисциплінарна відповідальність може відрізнятися від загальної: за колом осіб, що підпадають під дію відповідних норм; по заходах реалізації дисциплінарного покарання; за колом осіб і органів, наділених дисциплінарними повноваженнями; за встановленим порядком оскарження покарань.

Вважаємо, що не зовсім вірно розглядати спеціальну дисциплінарну відповідальність тільки в розширеному тлумаченні переліку дисциплінарної відповідальності. Якщо порівнювати державну, громадську і правоохоронну служби, то, за незначними винятками, норми, які визначають дисциплінарну відповідальність працівників (співробітників) зазначених видів служб, являють собою запозичення норм із трудового права тих, що представляють інтереси адміністрації.

Таким чином, можна зробити висновок, що дисциплінарна відповідальність є невід'ємною частиною дисциплінарного примусу, що включає в себе такі заходи: дисциплінарне припинення (тимчасове відсторонення від виконання посадових обов'язків, відсторонення від роботи в разі появи в стані сп'яніння тощо); дисциплінарно-відновлювальні заходи, або відновлювальні санкції (зменшення чергової відпустки на кількість днів прогулу); дисциплінарне дестимулювання на період, протягом якого особа вважається підданим дисциплінарному покаранню (відсутність грошового заохочення на період стягнення); дисциплінарне покарання.

Службова дисципліна співробітників Національної поліції України має свої особливості, відмінні від трудової дисципліни. Вона ґрунтується на законах України, що регламентують діяльність поліції, Наказах Президента, Присязі, контракті

про службу, Наказах Міністра внутрішніх справ України та прямих начальників.

Розділ III Закону України «Про Дисциплінарний Статут Національної поліції України» регламентує положення щодо дисциплінарного стягнення. Ст. 11 цього Закону наголошує на тому, що за порушення службової дисципліни поліцейські незалежно від займаної посади та спеціального звання несуть дисциплінарну відповідальність згідно зі Статутом [7].

Крім того, необхідно зауважити, що дисциплінарна відповідальність не тільки вирішує питання загальної превенції, але і впливає на приватну. Надалі окремі дисциплінарні покарання не дають суб'єкту фактичної можливості здійснити інше правопорушення, оскільки виключають його з окремих сфер трудових (службових) взаємовідносин. Наприклад, запровадженням такого заходу відповідальності є звільнення.

Інші види дисциплінарної відповідальності, такі як зауваження, догана, сувора догана, попередження про неповну службову відповідність, головно впливають на психіку правопорушника, засуджують його поведінку і відносяться до карального впливу немайнового характеру.

Натепер залишається відкритим і дискусійним питання щодо обсягу застосування до працівників Національної поліції України під час виконання останніми своїх службових обов'язків норм трудового законодавства.

Аналізуючи думки вчених, а саме В.Л. Ортинського, З.Р. Кісіль, М.В. Ковалів, які вважають, що регулювання службових відносин за участі працівників поліції, які становлять за всіма ознаками відносини найманої праці, має комплексний характер і здійснюється нормами законодавства адміністративного та законодавства про працю [9, с. 217–218].

Чинне законодавство України про працю регулює правовідносини, що виникли у зв'язку з проходженням служби в органах Національної поліції, у випадках, передбачених спеціальними правовими актами, або тоді, коли ці правовідносини не врегульовані ними і потрібно застосування норм Кодексу законів про працю України за аналогією. Закони України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» за своїм призначенням здійснюють єдине нормативне регулювання діяльності органів Національної поліції, проходження ними служби, а також забезпечують дотримання та виконання прав і обов'язків їхніх співробітників.

Слід звернути увагу на те, що спеціальні норми, які регулюють службові відносини державної служби, можуть відрізнятися від норм, що регламентують відносини, які виникають у процесі реалізації права на вільне розпорядження своїми здібностями до праці в інших формах (зокрема, з укладенням трудового договору тощо).

На думку В.Н. Скобелкіна, спеціальні норми регулювання службових відносин відрізняються від загальних колом осіб, які підпадають під дію норм щодо заходів дисциплінарного стягнення та встановлений порядок оскарження стягнень [10, с. 11–12].

Загальним суб'єктом вважається кожен працівник, який учинив дисциплінарний проступок, за винятком тих, хто згідно зі спеціальними нормативно-правовими актами є спеціальним суб'єктом. Зауважимо, що всі суб'єкти трудового договору повинні мати трудову правоздатність – загальну передумову юридичної відповідальності, але спеціальні суб'єкти мають ще й спеціальну передумову, оскільки виконують трудові обов'язки (трудова функція) особливого характеру.

Спеціальна дисциплінарна відповідальність зумовлена низкою причин: 1) специфікою трудових функцій, які виконуються працівниками; 2) особливо важкими наслідками, які можуть настати в результаті невиконання або неналежного виконання ними своїх трудових обов'язків.

При цьому необхідно підкреслити, що спеціальна дисциплінарна відповідальність встановлюється не для всіх працівників, а лише для тих, які вказані у відповідних статутах і положеннях про дисципліну, а також у спеціальних Законах України.

На основі аналізу норм чинного законодавства всіх суб'єктів, для яких дисциплінарна відповідальність встановлена окремими нормативними актами, статутами про дисципліну, можна розділити на три великі групи: 1) працівники зі спеціальним статусом: судді, прокурори, державні службовці (військовослужбовці, державні службовці); 2) працівники правоохоронних органів (Національна поліція, митні органи тощо); 3) працівники, які здійснюють діяльність у галузях, пов'язаних з експлуатацією засобів виробництва, з підвищеною небезпекою (транспорт, галузі, пов'язані з радіацією тощо).

З огляду на вищевикладене для розмежування загальної та спеціальної дисциплінарної відповідальності пропонується враховувати такі критерії: суб'єктів, які можуть бути залучені до спеціальної дисциплінарної відповідальності;

сферу і характер праці працівників; рівень правового регулювання і вид нормативно-правового акта, який регламентує таку відповідальність; сферу застосування дисциплінарної відповідальності; стягнення, які можуть застосовуватися до суб'єктів відповідальності; особливості порядку притягнення окремих категорій працівників до відповідальності

Таким чином, під спеціальною дисциплінарною відповідальністю можна розуміти сукупність правових норм, які визначають обов'язок спеціальних суб'єктів трудового права понести заходи дисциплінарного стягнення, передбачені відповідними Законами, статутами і положеннями про дисципліну для окремих категорій працівників, за певних умов і в передбачених Законом випадках.

Натепер відсутнє законодавче визначення загальної і спеціальної дисциплінарної відповідальності. Загальні питання залучення до дисциплінарної відповідальності регламентовані в главі X Кодексу законів про працю України, при цьому в ст. 147 КЗпП України встановлюється, що законодавством, статутами і положеннями про дисципліну для окремих категорій працівників можуть бути передбачені інші заходи дисциплінарного стягнення, тобто йдеться про санкції спеціальної дисциплінарної відповідальності.

Важливою гарантією захисту всіх категорій працівників від свавілля роботодавця є вичерпний перелік дисциплінарних стягнень. У відповідності зі ст. 13 Закону України «Про Дисциплінарний Статут Національної поліції України» дисциплінарне стягнення є засобом підтримання службової дисципліни, що застосовується за вчинення дисциплінарного проступку з метою виховання поліцейського, який його вчинив, для безумовного дотримання службової дисципліни, а також з метою запобігання вчиненню нових дисциплінарних проступків. Дисциплінарне стягнення має індивідуальний характер та не застосовується до поліцейського, вина якого у вчиненні дисциплінарного проступку не встановлена у визначеному порядку або який діяв у стані крайньої необхідності чи необхідної оборони [7].

Крім того, ст. 149 КЗпП України передбачає, що під час накладення дисциплінарного стягнення повинні враховуватися тяжкість учиненого проступку й обставини, за яких його було здійснено. Одним із видів гарантій, які даються трудовим законодавством працівнику як економічно більш слабкій стороні трудових відносин, є обмеження числа підстав розірвання трудового дого-

вору з ініціативи роботодавця, а також особливі процедури звільнення окремих категорій працівників і заборони на звільнення в певні періоди часу (наприклад, вагітних жінок, працівників, що входять до складу виборних колегіальних органів профспілкових організацій і не звільнених від основної роботи). Необхідно враховувати, що ці гарантії в повній мірі поширюються і на спеціальних суб'єктів.

Пропонуємо виділити визначні риси спеціальної дисциплінарної відповідальності: встановлення спеціальних заходів примусу і більш суворох заходів відповідальності, що зумовлено можливими тяжкими наслідками, які можуть настати для суспільства в результаті трудового правопорушення; більш деталізована регламентація процедури притягнення до дисциплінарної відповідальності в порівнянні із загальними нормами КЗпП України; для окремих категорій працівників підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності є порушення норм кодексів професійної етики – нормативно-правових актів, що регулюють моральні й етичні сторони суспільних відносин у відповідній професійній сфері; встановлюється для деяких категорій працівників, що підлягають спеціальній дисциплінарній відповідальності, застосування дисциплінарних стягнень за проступки, які вчинені не під час безпосереднього виконання своїх трудових обов'язків (наприклад, судді й державні службовці можуть бути притягнуті до відповідальності у зв'язку з порушенням норм професійних кодексів етики, які передбачають правила службової поведінки як під час службової, так і поза-службової діяльності); в окремих випадках встановлено спеціальний порядок оскарження рішень про застосування дисциплінарних стягнень.

Варто відзначити певні проблеми трудового законодавства, що регулює питання дисциплінарної відповідальності. У рамках дисциплінарної відповідальності (як загальної, так і спеціальної) не встановлено вичерпного переліку дисциплінарних проступків. Відповідно, немає і чітких вказівок щодо того, яке стягнення відповідає кожному дисциплінарному проступку. Під час вирішення питання про те, яке конкретне дисциплінарне стягнення можна застосувати до працівника, роботодавцю слід керуватись лише своїм власним розсудом. Причому за своїми юридичними і фактичними наслідками, а також виховним впливом на правопорушника всі види дисциплінарних стягнень, крім звільнення, практично не відрізняються. У зв'язку з цим викликає сум-

нів ефективність такої тактики, як розширення переліку стягнень, що мають однотипний зміст і подібні наслідки, з метою посилення виховного впливу заходів дисциплінарної відповідальності.

Так, ч. 3 ст. 13 ЗУ «Про Дисциплінарний Статут Національної поліції України» містить вичерпний перелік дисциплінарних стягнень: 1) зауваження; 2) догана; 3) сувора догана; 4) попередження про неповну службову відповідність; 5) пониження у спеціальному званні на один ступінь; 6) звільнення з посади; 7) звільнення зі служби в поліції. А ч. 4 ст. 13 цього ж Закону додає до переліку дисциплінарних стягнень щодо курсантів (слухачів), які проходять навчання у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських, крім вищевказаних видів дисциплінарних стягнень, ще стягнення у виді призначення поза чергою в наряд – до п'яти нарядів [7].

Безсумнівно, найефективнішим покаранням є звільнення, але дана міра є крайньою. Можна ефективно впливати на правопорушників відповідно до принципів юридичної відповідальності з огляду на всю сукупність обставин, що впливають на визначення конкретного дисциплінарного стягнення в конкретному випадку.

Разом із тим вважаємо за доцільне передбачити додатковий вид стягнення, що сприяє досягненню цілей дисциплінарної відповідальності, але водночас не є крайнім заходом. Цей захід – штраф, і він не є новим в українському трудовому законодавстві. Ряд авторів підтримують ідею введення штрафів за порушення трудової дисципліни, вважаючи, що це сприятиме належному правовому регулюванню і матиме позитивний вплив на ставлення працівників до своїх трудових обов'язків.

Зауважимо, що ч. 5 ст. 13 ЗУ «Про Дисциплінарний Статут Національної поліції України» має заборону про застосування інших дисциплінарних стягнень до поліцейських, окрім тих, що визначені у Статуті.

Практика показує, що частіше всього службові розслідування призначаються і проводяться за фактами конфліктів співробітників, що виконують свої функціональні обов'язки, з громадянами, які опинилися з певних причин у сфері діяльності поліцейських або прямо зазіхнули на Закон. Порядок проведення службових розслідувань у Національній поліції України встановлюється Міністерством внутрішніх справ України, а саме Наказом МВС № 893 від 07.11.2018 р. «Про порядок проведення службових розслідувань у Національній поліції України».

Висновки та перспективи для подальших досліджень. Підсумовуючи, зазначимо, що обстановка, яка склалась у системі органів Національної поліції, інформування засобів масової інформації, що роблять огляди про дисциплінарну практику, й інша інформація про діяльність державних органів дозволяє зробити висновок про те, що величезний стимулюючий потенціал дисциплінарної відповідальності поки явно недооцінений і в повній мірі не використаний. Між тим спочатку різна природа службових і трудових відносин повинна призвести до того, що правові норми про дисциплінарну відповідальність на державній службі будуть відрізнятися більш істотною своєрідністю, що з часом зумовить їхню повну автономність від норм трудового права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Процевський В.А. Перевод на другую работу как мера дисциплинарного взыскания. *Проблемы социалистической законности* / отв. ред. В.Я. Таций. Харьков : Вышш. шк., 1985. Вып. 16. С. 88–92.
2. Кодекс законів про працю України. Затверджується Законом № 322-VIII від 10.12.71 р. *ВВР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
3. Барабаш А.Т. Регулирование обязанностей дисциплины труда рабочих и служащих. *Вопр. гос-ва и права*. Харьков : Юрид. ин-т, 1974. Вып. 2. С. 132–142.
4. Венедиктов В.С. Юридична відповідальність у трудових правовідносинах: теорія і практика. Київ : НМК ВО, 1993. 84 с.
5. Липинский Д.А., Хачатуров Р.Л. Общая теория юридической ответственности. Москва, 2010.
6. Витрук Н.В. Общая теория юридической ответственности. Москва, 2009.
7. Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 29. Ст. 233.

8. Сыроватская Л. А. Трудовое право : учебник. Высш. шк., 1995. 255 с.

9. Ортинський В.Л, Кісіль З.Р., Ковалів М.В. Управління в органах виконавчої влади України : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2008. 296 с.

10. Скобелкин В.Н. Дисциплинарная ответственность рабочих и служащих. Воронеж : Центр.-Чернозем. кн. изд-во, 1985. 94 с.

REFERENCES:

1. Procevsij V. A. Perevod na druguju rabotu kak mera disciplinarnogo vzyiskanija. *Problemy socialisticheskoj zakonnosti* / отв. ред. В. Я. Таций. Har'kov: Vysha shk., 1985. Vyp. 16. S. 88-92.
2. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy. Zatverdzhuietsia Zakonom № 322-VIII vid 10.12.71 VVR, 1971, dodatok do № 50, st. 375.
3. Barabash A. T. Regulirovanie objazannostej discipliny truda robochih i sluzhashhih. *Voпр. gos-va i prava*. Har'kov: Jurid. in-t, 1974. Vyp. 2. S. 132-142.
4. Venedyktov V.S. Yurydychna vidpovidalnist u trudovykh pravovidnosynakh: teoriia i praktyka. K.: NMK VO, 1993. 84 s.
5. Lipinskij D.A., Hachaturov R.L. Obshhaja teorija juridicheskoy otvetstvennosti. M., 2010.
6. Vitruk N.V. Obshhaja teorija juridicheskoy otvetstvennosti. M., 2009.
7. Zakon Ukrainy «Pro Dystsyplinarnyi statut Natsionalnoi politsii Ukrainy». (*Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, 2018, № 29, st.233).
8. Syrovatskaja L. A. Trudovoe pravo: uchebnik. Vyssh. shk., 1995. 255 s.
9. Upravlinnia v orhanakh vykonavchoi vlady Ukrainy: navch. posib. / V. L. Ortynskyi, Z. R. Kisil, M. V. Kovaliv. K.: TsUL, 2008. 296 s.
10. Skobelkin V. N. Disciplinarnaja otvetstvennost' robochih i sluzhashhih. Voronezh: Centr.-Chernozem. kn. izd-vo, 1985. 94 s.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2021

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340.134

Вайцеховська О. Р.,

o.vaytsehovska@chnu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0002-2313-033X,

д.ю.н., доц., доцент кафедри європейського права та порівняльного правознавства,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

ПРАВОВА ПРИРОДА ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН МІЖНАРОДНОГО ВАЛЮТНОГО ФОНДУ З КРАЇНАМИ-ЧЛЕНАМИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню механізмів фінансування Міжнародного валютного фонду. На підставі проаналізованої наукової літератури з даної проблематики висвітлено спектр діаметрально різних поглядів на правову природу фінансування МВФ, а саме механізм фінансування МВФ розглядається науковцями як: 1) кредит; 2) відсутність кредитних відносин, оскільки має місце купівля валюти; 3) міжнародний договір; 3) відсутність договірних відносин, оскільки міжнародна угода між МВФ і країною, якій надається фінансування, не укладається.

Проаналізовано нормативно-правове підґрунтя та умови надання фінансової допомоги Фонду країнам-членам. Проілюстровано організаційно-правові особливості процедури отримання валютних коштів на прикладі фінансування України, висвітлено основний зміст таких документів, як Лист про наміри та Меморандум про економічну та фінансову політику.

Визначено, що механізми фінансування МВФ: 1) ані формально, ані структурно не належать до системи міжнародних договорів, а виступають особливим правовим механізмом у формі односторонніх рішень щодо надання фінансування країні-члену; 2) за змістом домовленостей не належать до кредитних договорів, а є купівлею-продажем відповідної валюти (але за функціональним призначенням подібні до кредитних договорів).

Встановлено, що, незважаючи на відсутність юридично оформленого індивідуального кредитного договору між МВФ і країною-членом, практика відносин свідчить, що цей факт не зменшує ймовірність виконання відповідних зобов'язань з боку країн через такі чинники: 1) зобов'язання, що випливають із механізмів фінансування, виконуються як такі, що випливають зі Статуту МВФ; 2) авторитет МВФ як центральної інституції в міжнародному валютному правопорядку; 3) репутаційні ризики у випадку порушення країною умов механізму фінансування.

Ключові слова: Міжнародний валютний фонд (МВФ), валютні кошти, програма фінансування, Stand-by.

Vaitsekhovska O. R.,

o.vaytsehovska@chnu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0002-2313-033X,

Doctor in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of European and Comparative Law,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi

THE LEGAL NATURE OF FINANCIAL RELATIONS BETWEEN THE INTERNATIONAL MONETARY FUND AND MEMBER STATES

Abstract. The article under studies deals with the issue the International Monetary Fund's (hereinafter, the IMF) financing mechanisms. Based on the analysis of certain scientific sources on the issue, it identifies a range of drastically different views on the legal nature of the IMF financing peculiarities. To be more specific, the mechanisms of IMF financing are regarded by scholars as: 1) crediting; 2) the absence of crediting relations since there takes place a currency exchange; 3) international agreement; 4) the absence of contractual relations as there is no international agreement between the IMF and the state, which receives financing.

In addition, the research under discussion contains a comprehensive analysis of the normative-legal grounds and terms of Fund's providing financial assistance to the member states. It also illustrates the organizational and legal peculiarities of receiving the foreign currency on the example of Ukraine, as well as points out the basic essence of such normative documents as the Letter on Intentions and the Memorandum on Economic and Financial Policy.

The article claims that the IMF financing mechanisms: 1) neither formally nor structurally belong to the system of international agreements. They are rather considered as a peculiar legal mechanism in the form of unilateral decisions on providing funding to a member state; 2) according to their content, do not belong to crediting agreements, but are the purchase and sale of the respective currency (although are functionally similar to crediting agreements).

It has been ascertained that despite the absence of a legally valid individual credit loan between the IMF and a member state, the experience of such relationship shows that it does not reduce the likelihood of fulfilling the respective obligations on the part of the member states, due to the following factors: 1) the obligations arising from the financing mechanisms are fulfilled as the ones arising from the IMF Statute; 2) the authority of the IMF as a central institution in the international monetary system; 3) the reputational risks in case the state violates the terms of the financing mechanism.

Key words: the International Monetary Fund (IMF), foreign currency, program of financing, stand-by.

JEL Classification: K 33

DOI: 10.36477/2616-7611-2021-10-13

Постановка проблеми. Серед існуючих міжнародних фінансових організацій роль інституційного центру міжнародного валютного правопорядку відіграє МВФ, мета якого спрямована на сприяння стабільності валют, підтримку впровадженого валютного режиму, розвиток міжнародного співробітництва у валютно-фінансовій сфері тощо. Окрім правових інструментів впливу на формування міжнародного валютного правопорядку у вигляді прийняття міжнародних стандартів у валютній сфері, МВФ з метою підтримки валютного курсу країн-членів та стабілізації економіки здійснює їх фінансування. На відміну від кредитів міжнародних фінансових організацій Групи Світового банку країнам-членам, які оформлюються у вигляді міжнародних угод, фінансово-правові відносини МВФ з країнами-членами є нетиповими. Аналіз відносин фінансування за участі МВФ свідчить про те, що умови отримання, використання та повернення коштів, виділених Фондом країнам-членам у рамках тієї чи іншої програми фінансування, не оформлюються міжнародними кредитними договорами. Така практика фінансування притаманна Фонду протягом усього періоду його існування. З огляду на зазначене виникає питання про правову природу фінансових відносин Фонду з країнами-членами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правосуб'єктності та функцій МВФ у міжнародному фінансовому праві розглядається в підручниках міжнародного фінансового права та дисертаціях, присвячених між-

народним фінансовим організаціям. Щодо правової характеристики фінансових відносин МВФ з країнами-членами, то даного питання торкалися у своїх дослідженнях такі науковці, як Г. Анулова, Д. Голд, Р. Едвардз, Ф. Манн, Р. Ластра, В. Лісовський, М. Любімов, І. Носкова, Є. Палій, М. Пейбро, І. Сейдл-Гогенвельдер, Дж. Фоссет, Р. Хасбулатов, П. Якобссон та інші.

Постановка завдання. Метою статті є визначення правової природи фінансових відносин Міжнародного валютного фонду з країнами-членами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансування Міжнародним валютним фондом країн-членів відбувається головним чином за допомогою механізмів, які подібні до кредитних ліній, а фінансова допомога зазвичай «умовна» (за умови...) і передбачає прийняття та імплементацію політики розвитку. Надання Фондом фінансової допомоги відрізняється від звичайних банківських операцій. Фонд не є організацією кредитування, а лише у випадку виникнення дефіциту платіжного балансу в держав-членів сприяє його подоланню за допомогою механізмів, що мають свої особливості [1, с. 110].

З формальної точки зору отримання фінансування країнами відбувається у формі купівлі-продажу країнами конвертованої валюти за свою національну валюту, яка передбачає зворотний викуп державою своєї валюти. Так, відповідно до розділу 3, статті V Статуту Фонду, з метою надання допомоги державам-членам у вирі-

шенні проблем платіжного балансу держави-члени мають право на купівлю у Фонду валют інших держав-членів за еквівалентну суму власної валюти в разі виконання певних умов [2]. За надання можливості країні-члену користуватись вільно конвертованою валютою держава відшкодовує МВФ операційні витрати, сплачує компенсаційні виплати країні, валюту якої вона позичає (переважно долари США), та іноді може стягуватися збір для уникнення надмірного використання коштів Фонду [3]. Такий механізм отримання валютних коштів з формальних причин виглядає, ніби країна отримує валютний кредит під заставу своєї національної валюти.

Технічно процедура перерахунку валютних коштів полягає в такому: держава-позичальник переказує на спеціальний рахунок у своєму національному банку національну валюту в сумі, еквівалентній величині першого траншу, у відповідь на що Фонд нараховує еквівалентну суму тієї валюти, яку потребує позичальник, на свій рахунок у національному банку країни-кредитора цих грошових знаків і надає ці кошти в повне розпорядження країни-позичальника [1, с. 111].

В організаційно-правовій площині отримання валютних коштів передбачає певні правові дії. Розглянемо порядок оформлення таких міжнародних фінансових відносин на прикладі фінансування України у 2015 році. Україна, потребуючи фінансової допомоги, звернулася до МВФ щодо отримання коштів задля вирішення своїх економічних питань. Після такого звернення місія Європейського департаменту МВФ провела дослідження економічної ситуації в Україні, в результаті якої визначила коло економічних проблем, що потребують вирішення, і суму фінансових коштів, необхідну для цього. Ця стадія передбачає розроблення експертами Фонду та державою-позичальницею комплексної програми вирішення економічних проблем країни із встановленням умов і стратегій виходу з економічної кризи (про що вказується у відповідному висновку МВФ).

На основі вказаного висновку Фонду Україна звернулася до МВФ з Листом про наміри, в якому було висвітлено масштаб і причини кризової економічної ситуації в країні, а також зазначено обсяг коштів, необхідних для нормалізації ситуації. Лист про наміри від 27.02.2015 р., який був направлений від України до МВФ, містив обґрунтування необхідності у фінансуванні, опис конкретних проблемних питань економіки України та їх причини (п. 1 Листа). Пункт 2 Листа містив звернення до Фонду «про укладення нової чоти-

рирічної угоди в рамках Механізму розширеного фінансування (EFF) на суму 17,5 млрд доларів США» [4].

До Листа про наміри додавався Меморандум про економічну та фінансову політику, який містив більш детальний опис існуючої економічної ситуації, напрямів політики в рамках програми в різних сферах економіки та поетапний графік реалізації поставлених у рамках програми цілей шляхом проведення реформ та інших заходів. Сам Лист про наміри додавався як додаток до основного документа – висновку експертів Європейського департаменту МВФ. Вказаний пакет документів було винесено на розгляд Ради директорів МВФ, яка прийняла позитивне рішення про надання згоди на фінансування України за названою програмою.

Закріплення в Листі про наміри комплексу реформ, які країна обіцяє провести задля поліпшення стану економіки, є обов'язковою умовою фінансування Фондом. Така умовність, на думку Д. Голда, – це торгова марка МВФ, яка не була невід'ємною частиною фінансування Фондом у початковому Статуті МВФ [5, с. 235]. Умовність набула обов'язкового характеру після внесення перших поправок до Статуту Фонду і отримала більш детального опису в рішенні Виконавчої Ради МВФ 1979 року, яке згодом було змінено рішеннями 2002 року [6; 7].

Механізм Фонду щодо фінансування країн-членів з економічного погляду однозначно носить характер позики (В. Лісовський [8, с. 94], М. Любімов [9], Р. Хасбулатов [10], І. Носковам[292] та інші). З юридичної точки зору відносини фінансування Фондом країн-членів, які передбачають надання коштів на умовах повернення через чітко встановлений строк зі сплатою коштів за користування, є теж, на перший погляд, договірними. Керуючий директор МВФ (1956–1963 роки) П. Якобссон зазначав, що хоча Фонд і не наділений повноваженнями надання кредитів країнам, проте механізми *стенд-бай* в основному нагадують кредитні договори [11, с. 151–152]. Є. Палій констатує наявність дискусії між юристами та економістами, в якій останні, посиляючись на особливості механізмів МВФ, відстоюють кредитно-договірну їх природу та вказують на те, що навіть назва містить слова «угода про позику» [1, с. 119].

Якщо серед економістів договірна природа механізмів Фонду не викликає сумнівів, то серед юристів такої одностайності немає. Ф. Манн зазначає про недопустимість із правової точки

зору характеризувати такі механізми як позику, посилаючись лише на практику їх застосування і мову, яка ними використовується [12, с. 24–25]. Р. Ластра вважає, що механізми *стенд-бай* ні технічно, ні юридично не є кредитами і можуть розглядатись тільки як «функціональний еквівалент кредитів» [13, с. 548].

На користь указаних позицій юристів щодо відсутності у механізмів Фонду ознак кредитного договору слугують: 1) особливості змісту положень Статуту МВФ – у них ніде не згадується про *позику*, натомість постійно вживається термін *купівля валюти* [14]; 2) відсутність двостороннього підписання документа сторонами у створенні механізму фінансування чи інших формальностей, необхідних під час укладення договору [1, с. 122]; 3) їх укладення не вимагає від країн застосування внутрішньодержавних правових процедур, що є (переважно) необхідним для міжнародних угод [15].

Короткострокові домовленості *стенд-бай* є ядром комплексу фінансових програм Фонду. Вважають механізм *стенд-бай* договором купівлі-продажу валюти такі вчені, як Дж. Фоссет [16, с. 233], М. Пейро [17, с. 220], Н. Любимов [9, с. 471]. На думку Д. Голда, правова природа таких механізмів – це винятково договори купівлі-продажу, оскільки держава розраховується власною валютою за валюту чи СПЗ, яку вона купує, а тому «кредит» є хибним правовим тлумаченням механізмів Фонду [5, с. 68].

Крапкою в розглядуваній науковій дискусії стало Рішення Виконавчої Ради МВФ № 2603-(68/132), яке містило в 7-му параграфі положення, що Фонд не укладає договорів з державами в разі затвердження механізмів *стенд-бай* і з огляду на характеристики механізмів *стенд-бай* у документації буде уникнено договірної характеру та відповідної термінології [18]. Через рік Виконавча Рада Фонду прийняла рішення, в якому було зазначено, що «механізми *стенд-бай* не є міжнародними угодами, тому в документації та в листі про наміри буде уникнено договірної термінології» [19, с. 78].

Отже, незважаючи на те, що фінансування Фондом країни-учасниці здійснюється в результаті досягнення усної згоди щодо взаємних обов'язків між МВФ і державою (в яких обов'язки з боку держави отримують письмове закріплення в листі й меморандумі), відсутність письмового оформлення цих взаємних домовленостей не дає можливості вважати ці відносини

такими, що оформлені міжнародним договором. Відповідно до п. 1 статті 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 1986 р., міжнародний договір означає міжнародну угоду, яка регулюється міжнародним правом і *укладена в письмовій формі* між одним чи декількома державами та однією чи декількома міжнародними організаціями; або між міжнародними організаціями, незалежно від того, чи міститься така угода в одному документі, у двох або декількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від його конкретного найменування.

Проаналізувавши правову природу механізмів фінансування МВФ, вважаємо, що вони: 1) ані формально, ані структурно не належать до системи міжнародних договорів, а виступають особливим правовим механізмом у формі односторонніх рішень щодо надання фінансування країні-члену; 2) за змістом домовленостей не належать до кредитних договорів, а є купівлею-продажем відповідної валюти (хоча за функціональним призначенням подібні до кредитних договорів). Термін *кредитна угода* був зручним для опису такого роду відносин, проте є хибним із правової точки зору [20, с. 119]. Такий термін для зручності використовують і сучасні науковці, причому, як показує практика, не завжди вкладаючи в нього саме кредитно-договірну природу, а винятково для узагальненого позначення того чи іншого механізму фінансування Фонду (причому, як це зустрічається в даному дисертаційному дослідженні). Більше того, застосування даного терміна має місце і в документах МВФ аналітичного характеру. У тексті Звіту МВФ за 2015 рік зазначається, що «під час операцій як звичайного, так і пільгового кредитування, фінансування надається переважно на основі «домовленостей» з МВФ, які діють аналогічно кредитним лініям» [21, с. 9].

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Механізми фінансування МВФ: 1) ані формально, ані структурно не належать до системи міжнародних договорів, а виступають особливим правовим механізмом у формі односторонніх рішень щодо надання фінансування країні-члену; 2) за змістом домовленостей не належать до кредитних договорів, а є купівлею-продажем відповідної валюти (хоча за функціональним призначенням подібні до кредитних договорів).

Незважаючи на існуючі в міжнародно-правовій науці позиції науковців стосовно того, що механізми МВФ формально не створюють юридичних зобов'язань для сторін через відсутність юридично оформленого індивідуального кредитного договору, практика здійснення фінансування МВФ дає підстави вважати, що цей факт не зменшує ймовірність виконання відповідних зобов'язань з боку країн через такі чинники: 1) зобов'язання, що випливають із механізмів фінансування, виконуються як такі, що впливають зі Статуту МВФ; 2) авторитет МВФ, який полягає в тому, що міжнародні фінансові організації та більшість інвесторів під час прийняття рішень щодо інвестування часто керуються інформацією з висновків Фонду; 3) репутаційні ризики у випадку порушення країною умов механізму фінансування завдають країні суттєвих негативних наслідків як суб'єкту міжнародного фінансового правопорядку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Палій Є.В. Правовий статус угод Міжнародного валютного фонду та Міжнародного банку реконструкції та розвитку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 ; Інститут держави і права імені В.М. Корецького. Київ, 2009. 225 с.
2. Статті Угоди Міжнародного валютного фонду від 22.07.1944 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_921/page
3. Что такое Международный валютный фонд? : справочник по МВФ / под ред. Дж. Клифта. Вашингтон : МВФ, 2004. 53 с.
4. Лист про наміри до Міжнародного валютного фонду. Меморандум про економічну і фінансову політику. Технічний меморандум про взаєморозуміння від 21.07.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0483500-15>
5. Gold J. Transformations of the International Monetary Fund. *Columbia Journal of Transnational Law*. 1982. Vol. 20. №. 2.
6. Decision No 12865-(02/102) Selected Decisions and Selected Documents of the IMF, Thirtieth Issue. Washington D.C.: International Monetary Fund, Legal Department. As updated as of June 30, 2006. URL: [http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=12865-\(02/102\)](http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=12865-(02/102))
7. Guidelines on Conditionality. Decision № 12864-(02/102), 25 September 2002: Selected Decisions and Selected Documents of the IMF, Thirtieth Issue. Washington D.C.: International Monetary Fund, Legal Department. As updated as of June 30, 2006. URL: [http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=12864-\(02/102\)](http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=12864-(02/102))
8. Лисовский В.И. Валюта и международные отношения. Москва : Международные отношения, 1974. 94 с.

9. Международные экономические отношения / под ред. Н.Н. Любимова. Москва : Международные отношения, 1969. 469 с.

10. Международные экономические отношения : в 2 т. / под общ. ред. Р.И. Хасбулатова. Москва : Изд-во Новости, Академия Нового Мышления, 1991. Т. 1. 1991. 424 с.

11. Jacobsson P. International Monetary Problems 1957–1963. Selected speeches. Washington : IMF, 1964. 368 p.

12. Mann F.A. Money in Public International Law. The Hague Academy Recueil Des Cours 1959. Tome 96 de la Collection [A. W. Sijthoff]. Leyde : Académie De Droit International, 1960.

13. Lastra R.M. Legal Foundations of International Monetary Stability. Oxford : University Press, 2006. 600 p.

14. Статті угоди Про Міжнародний банк реконструкції та розвитку від 1.01.1945 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996_028

15. Boyd J.A. Contemporary Practice of the United States Relating to International Law / Cf. «International Acts Not Constituting Agreements». *American Journal of International Law*. 1978. Vol. 72. P. 391–398.

16. Fawcett J. Trade and Finance in International Law. *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*. Académie De Droit International. Recueil Des Cours. 1968. URL: https://referenceworks.brillonline.com/entries/the-hague-academy-collected-courses/*ej.9789028616028.215_310

17. Пейро М. Международные экономические, валютные и финансовые отношения / пер. с фр. О.С. Савкевич, М.М. Литвякова ; общ. ред. Н.С. Бабинцевой. Москва : Прогресс, Универс, 1994. 493 с.

18. Decision № 2603-(68/132), September 20, 1968. Selected Decisions of the International Monetary Fund and Selected Documents, Eighth Issue. Washington D.C. : International Monetary Fund, May 10, 1976. P. 47–49.

19. Degan V.D. Sources of international law. The Hague ; Boston : M. Nijhoff Publishers ; Cambridge, 1997. 564 p.

20. Парфенов А.В. Правовое состояние : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Н. Новгород, 2001. 161 с.

21. Финансовая организация и деятельность МВФ. Серия брошюр. № 45-R Шестое издание. Казначейское управление. Международный валютный фонд. США. Вашингтон, 2001. 234 с.

REFERENCES:

1. Palii Ye. V. (2009). Pravovyi status uhod Mizhnarodnoho valiutnoho fondu ta Mizhnarodnoho banku rekonstruktsii ta rozvytku : Candidate's thesis: 12.00.11 / Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho. Kyiv [in Ukrainian].

2. Statti Uhody Mizhnarodnoho valiutnoho fondu vid 22.07.1944 r. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_921/page [in Ukrainian].
3. Dzh. Klift (2004). Chto takoe Mezhdunarodnyj valjutnyj fond? : spravochnik po MVF. Vashington : MVF.
4. Lyst pro namiry do Mizhnarodnoho valiutnoho fondu. Memorandum pro ekonomichnu i finansovu polityku. Tekhnichniy memorandum pro vzaiemorozuminnia vid 21.07.2015 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0483500-15> [in Ukrainian].
5. Gold J. (1982). Transformations of the International Monetary Fund. Columbia Journal of Transnational Law. Vol. 20, 2.
6. Decision No 12865-(02/102) Selected Decisions and Selected Documents of the IMF, Thirtieth Issue. Washington D.C.: International Monetary Fund, Legal Department. As updated as of June 30, 2006. URL: [http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision-12865-\(02/102\)](http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision-12865-(02/102)).
7. Guidelines on Conditionality. Decision № 12864-(02/102), 25 September 2002: Selected Decisions and Selected Documents of the IMF, Thirtieth Issue. Washington D.C.: International Monetary Fund, Legal Department. As updated as of June 30, 2006. URL: [http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=12864-\(02/102\)](http://www.imf.org/external/pubs/ft/sd/index.asp?decision=12864-(02/102))
8. Lisovskij V. I. (1974). Valjuta i mezhdunarodnye otnoshenija. Moskva : Mezhdunarodnye otnoshenija [in Russian].
9. N. N. Ljubimov (1969). Mezhdunarodnye jekonomicheskie otnoshenija. Moskva : Mezhdunarodnye otnoshenija [in Russian].
10. R. I. Hasbulatov (1991). Mezhdunarodnye jekonomicheskie otnoshenija (vols 1-2). Vol. 1. Moskva : Izd-vo Novosti, Akademija Novogo Myshlenija [in Russian].
11. Jacobsson P. (1964). International Monetary Problems 1957-1963. Selected speeches. Washington : IMF.
12. Mann F. A. (1960). Money in Public International Law. The Hague Academy Recueil Des Cours 1959. Tome 96 de la Collection [A. W. Sijthoff]. Leyde : Académie De Droit International.
13. Lastra R. M. (2006). Legal Foundations of International Monetary Stability. Oxford : University Press.
14. Statti uhody Pro Mizhnarodnyi bank rekonstruktsii ta rozvytku vid 1.01.1945 r. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996_028 [in Ukrainian].
15. Boyd J. A. (1978). Contemporary Practice of the United States Relating to International Law / Cf. «International Acts Not Constituting Agreements». American Journal of International Law. Vol. 72, 391-398.
16. Fawcett J. (1968). Trade and Finance in International Law. Collected Courses of the Hague Academy of International Law. Académie De Droit International. Recueil Des Cours. URL: https://referenceworks.brillonline.com/entries/the-hague-academy-collected-courses/*ej.9789028616028.215_310.
17. Pebro M. (1994). Mezhdunarodnye jekonomicheskie, valjutnye i finansovye otnoshenija (O. S. Savkevich, M. M. Litvjakova, Trans.). N. S. Babincevoj (Ed.). Moskva : Progress, Univers [in Russian].
18. Decision № 2603-(68/132), September 20, 1968. Selected Decisions of the International Monetary Fund and Selected Documents, Eights Issue. Washington D.C. : International Monetary Fund, May 10, 1976. P. 47-49.
19. Degan V.D. (1997). Sources of international law. The Hague ; Boston : M. Nijhoff Publishers ; Cambridge.
20. Parfenov A. V. (2001). Pravovoe sostojanie : Candidate's thesis: 12.00.01. N. Novgorod [in Russian].
21. Finansovaja organizacija i dejatel'nost' MVF (2001). Serija broshjur. № 45-R issue 6. Kaznachejskoe upravlenie. Mezhdunarodnyj valjutnyj fond. SShA. Vashington.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2021

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 347.9

Заріцька О. С.,

orudky@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9094-0063,

викладач вищої категорії,

Вишнянський коледж Львівського національного аграрного університету, с. Вишня, Львівська область

Заріцький М. Д.,

zarickyy_m@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-9196-1370,

викладач вищої категорії, методист, завідувач відділення,

Вишнянський коледж Львівського національного аграрного університету, с. Вишня, Львівська область

ФІКСАЦІЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ, У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. У статті розглянуто та проаналізовано сутність базових категорій, що стосуються поняття електронних доказів у цивільному судочинстві. Дано правовий аналіз видів електронних доказів і джерел інформації та наголошено на тому, що цей перелік не є вичерпним, оскільки стрімкий технічний прогрес зумовлює появу все більш нових видів електронних доказів та джерел інформації.

Досліджуються способи та проблеми фіксації електронних доказів, отриманих у мережі Інтернет, їх огляд, дослідження та оцінка судом на предмет належності та допустимості. Оцінка сукупності доказів з точки зору достатності здійснюється всіма суб'єктами доказування на підставі внутрішнього переконання.

Звертається увага на проблеми, які виникають під час доказування змісту інформації, отриманої з мережі Інтернет. Зокрема, можуть бути проблеми у складності щодо доведення дати і часу створення оригіналу електронного доказу, а також з ідентифікацією особи, яка створила певний електронний доказ, адже в мережі Інтернет може зареєструватися будь-яка особа й під будь-яким іменем або інформація може бути змінена автором, зберігачем чи користувачем. У зв'язку з цим окремий акцент зроблено на необхідності дослідження електронних документів з точки зору їх допустимості за такими чотирма основними елементами, як: належний суб'єкт збирання доказу; належний спосіб збирання доказу; належне джерело отримання доказу; належна форма закріплення відомостей про факти.

У висновках автори звертають увагу на те, що, попри позитивні зміни в питанні застосування електронних доказів, у цивільному судочинстві немає чіткого законодавчого врегулювання низки важливих питань, адже неврегульованими залишаються питання огляду електронних доказів, технічна можливість провести огляд електронних доказів, надійність і правильне збереження та передання електронного доказу до суду.

Ключові слова: електронні докази, мережа Інтернет, соціальні мережі, доказування, фіксація електронних доказів.

Zaritska O.S.,

orudky@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9094-0063,

Teacher of the Higher Category,

Vyshnia College of Lviv National Agrarian University, Vyshnia, Lviv region

Zaritskyi M. D.,

zarickyy_m@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-9196-1370,

Teacher of the Higher Category, Methodologist, Head of the Department,

Vyshnya College of Lviv National Agrarian University,

FIXATION OF ELECTRONIC EVIDENCE OBTAINED ON THE INTERNET IN CIVIL PROCEEDINGS

Abstract. *The article considers and analyzes the essence of the basic categories concerning the concept of electronic evidence in civil proceedings. The legal analysis of electronic evidence types and sources of information is given and it is emphasized that this list is not exhaustive, as the rapid technical progress leads to the emergence of more and more new types of electronic evidence and sources of information.*

The methods and problems of recoding of electronic evidence obtained on the Internet, their review, research and evaluation for appropriateness and admissibility by the court are investigated. The assessment of the totality of evidence in terms of sufficiency is carried out by all subjects of proof on the basis of internal conviction.

The attention is drawn to the problems that arise when proving the content of information obtained from the Internet. In particular, there may be difficulties in proving the date and time of creation of the original electronic proof, with the identification of the person who created a particular electronic proof, because the Internet can register any person and under any name or information can also be changed by the author, custodian or user.

In this regard, a special emphasis is placed on the need of studying electronic documents in terms of their admissibility on four main elements, in particular: the proper subject of evidence collection; the proper method of gathering evidence; the appropriate source of evidence; the proper form of consolidation of information about the facts.

In conclusion, the authors note that despite the positive changes in the use of electronic evidence in civil proceedings, there is no clear legal regulation of a number of important issues, as the review of electronic evidence, technical feasibility of reviewing electronic evidence, reliability and proper storage and transmission of electronic evidence to the court are considered as unresolved issues.

Key words: electronic evidence, the Internet, social networks, evidence, fixation of electronic evidence.

JEL classification: K 41

DOI: 10.36477/2616-7611-2021-10-14

Постановка проблеми. Мережа Інтернет повністю опанувала життєвий простір та стала невід’ємною частиною інформаційного сучасного світу. Більшість із нас не може уявити свій день без Twitter, Facebook, Instagram, TikTok тощо. Проте публікації чи коментарі, які ми висловлюємо в Інтернеті, в тому числі в соціальних мережах, можуть порушувати права та законні інтереси інших осіб, а тому одним зі способів захисту, що пропонує законодавство, є судовий захист. Тому постає ряд питань: Чи дійсно працює цей механізм захисту? Як правильно зафіксувати та вилучити публікацію чи коментар з мережі Інтернет для використання їх як доказів у суді?

Дійсно, найбільш неоднозначними та недостатньо законодавчо врегульованими залишаються питання способів фіксації електронних доказів. Слід з’ясувати, чи є у суду технічна можливість провести огляд електронних доказів або яким чином суд забезпечити такою можливістю, адже основною метою фіксації електронних доказів є отримання саме належних і допустимих доказів. А тому постає необхідність дослідження способів фіксації електронних доказів, отриманих із мережі Інтернет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання фіксації доказів, отриманих із мереж Інтернет, у цивільному процесі, досліджували у своїх працях М. Горелова, К. Дрогозюк, Н. Мисник, О. Радкевич, Ю. Охромєєв, Ю. Павлова, В. Петренко, А. Штефана та ін.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити поняття електронних доказів, а також визначити способи фіксації електронних доказів, отриманих із мережі Інтернет, у цивільному судочинстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Судова реформа внесла в законодавство України багато нововведень, які відповідають сучасним суспільним відносинам. Серед них – зміни до Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), зокрема, до такого інституту, як доказування, де було розширено саме поняття доказів, до яких включили електронні докази. Власне, з набранням чинності нової редакції ЦПК України почали діяти норми, що надають електронним доказам характеру самостійного засобу доказування, що є головним досягненням у правовому полі сьогодення.

ЦПК України визначає електронні докази як інформацію в електронній (цифровій) формі, що

містить дані про обставини, які мають значення для справи, зокрема: електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет) [1].

З даного визначення можна зробити висновок, що запропонований перелік видів електронних доказів і джерел інформації не є вичерпним, оскільки стрімкий технічний прогрес зумовлює появу все більш нових видів електронних доказів та джерел інформації.

У ч. 7 ст. 85 ЦПК України зазначено, що суд за заявою учасника справи чи з власної ініціативи може оглянути веб-сайт (сторінку), інші місця збереження даних у мережі Інтернет з метою встановлення та фіксування їхнього змісту [1]. Це означає, що суд наділений процесуальними повноваженнями безпосередньо дослідити відомості з мережі Інтернет на предмет наявності тих чи інших фактичних даних, які входять до предмету доказування у справі [9].

Водночас в учасників справи виникає потреба у фіксації змісту інформації, яка міститься в мережі Інтернет, оскільки вона може бути видалена або змінена автором. Власне, огляд доказів судом за їх місцезнаходженням є одним зі способів фіксації електронних доказів, отриманих із мережі Інтернет. За участю учасників судового провадження суддя оглядає електронний доказ, про що складається протокол, котрий підписується всіма особами, які беруть участь в огляді. Згідно з ч. 4 ст. 85 ЦПК України, до протоколу додаються разом з описом усі складені або звірені під час огляду на місці плани, креслення, копії документів, а також зроблені під час огляду фотознімки, електронні копії доказів, відеозаписи тощо. Вибір засобу фіксування залежить від природи електронного доказу або безпосередньо від судді, оскільки ЦПК України не містить норми, яка би прямо давала нам відповідь на питання, яким чином здійснюється така фіксація.

Одним із прикладів, коли під час розгляду цивільної справи здійснювався огляд соціальних мереж та фіксувався зміст розміщеної в ній інформації, є ухвала Апеляційного суду м. Києва у справі № 757/16817/16 від 17.05.2017 р. [6],

в якій, спростовуючи доводи відповідача про його скрутне майнове становище, суд послався на роздруківку з його соціальної мережі, з якої вбачається, що відповідач багато подорожує [7].

Способом фіксації електронних доказів, отриманих у мережі Інтернет, є і залучення спеціаліста. Для усунення будь-яких сумнівів чи то розбіжностей суд може скористатись допомогою спеціалістів для дослідження електронних доказів, які розміщено в соціальних мережах, що надалі може слугувати підставою до визнання їх належними чи неналежними та/або допустимими чи недопустимими електронними доказами і, відповідно, до врахування чи неврахування їх судом під час розгляду конкретної справи.

Ще одним зі способів фіксації електронних доказів, отриманих у мережі Інтернет, може бути призначення експертизи для встановлення та фіксування змісту вебсайту (сторінки), інших місць збереження даних за умови, якщо це потребує спеціальних знань і не може бути здійснено судом самостійно або із залученням спеціаліста.

Необхідно зазначити, що можуть бути певні складності в доведенні дати і часу створення оригіналу електронного доказу, можуть бути й проблеми з ідентифікацією особи, яка створила певний електронний доказ (наприклад, досить складно ідентифікувати особу, яка створила або поширила негативну інформацію в соціальних мережах) [8]. У мережі Інтернет може зареєструватися будь-яка особа й під будь-яким іменем. А отже, є ймовірність створити та підтримувати сторінку від імені іншої особи. Інформація може бути також змінена автором, зберігачем чи користувачем. Наприклад, коли коментар чи пост особи були змінені чи видалені, то деякі соціальні мережі дають можливість переглянути історію редагування і побачити всі зміни, внесені в пост чи коментар, проте часто наслідком є неможливість відновлення видаленої інформації. Для проведення такої експертизи потрібен доступ до оригіналу сторінки, яка зберігається на сервері. Але навіть у разі ідентифікації сервера, на якому знаходиться певна сторінка, може виявитися, що він знаходиться на території іншої держави, що практично унеможливує доступ експерту до сервера.

Отже, інформація на вебсторінці може змінюватися, доповнюватися і видалятися. Uniform Resource Locator (URL), адреса сторінки в мережі Інтернет, вказує лише на місцезнаходження сторінки, однак не ідентифікує інформацію, розміщену на ній. У разі зміни інформації на сторінці адреса сторінки залишиться тією ж, в адресі сто-

рінки не буде автоматично відображено, що мали місце якісь зміни. Наприклад, на сторінці особи було розміщено певну інформацію, яка після пред'явлення позову була змінена відповідачем. Скріншот сторінки, зроблений до пред'явлення позову, та огляд сторінки судом після відкриття провадження у справі покаже різний зміст інформації на сторінці. Якщо інформацію було змінено, повністю видалено із сайту або приховано від перегляду, особа фактично позбавляється можливості доведення факту існування інформації та її змісту через припинення існування оригіналу інформації чи відсутності доступу до нього [10].

Також проблеми доказування виникають і в разі використання скріншотів із соціальних мереж у зв'язку з неможливістю ідентифікації особи, якою здійснено ту чи іншу публікацію. Відповідно до ст. 100 ЦПК України можна вважати, що скріншот є копією електронного доказу, оригінал якого в певний момент часу виводився на екран монітора, а тому скріншот повинен мати дату і час його формування і веб-адресу візуалізації, відображеної на ньому. Розглядаючи скріншоти із соціальних мереж як докази, суди часто доходять таких висновків: «У соціальних мережах може зареєструватися будь-яка людина під будь-яким іменем. Перевірити таку інформацію неможливо, тому вона є недопустимим та неналежним доказом» (постанова Верховного Суду від 27.11.2019 р. У справі № 667/266/15-ц) [4]. Так, позивач просив визнати недостовірною та такою, що принижує його ділову репутацію, інформацію, що міститься у статті в мережі Інтернет на вебсайті «РБК-Україна». Суд дійшов висновку, що простий знімок з екрану, на якому у вікні браузера відкрито вебсторінку, та роздрукування її вмісту не є належними та допустимими доказами в цій справі. Інформація, на яку вказує позивач у позовній заяві, відсутня на сторінці www.rbc.ua. З цих підстав у задоволенні позову було відмовлено (Рішення Печерського районного суду м. Києва від 24 травня 2017 р. Справа № 757/43218/16-ц [5]. Це приклад того, що в цій справі потрібно було призначити експертизу, яка могла би показати, чи існувала певна сторінка на зазначеному сайті і яким був зміст інформації, розміщеної на цій сторінці

Ще одним зі способів фіксації електронних доказів, отриманих у мережі Інтернет, є подання паперових копій, посвідчених у порядку, передбаченому законом (ч. 3 ст. 100 ЦПК України).

Стаття 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг»

визначає, що оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, в тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги». Оригінал електронного документа повинен давати змогу довести його цілісність та справжність у порядку, визначеному законодавством. Оригінал електронного документа у визначених законодавством випадках може бути пред'явлений у візуальній формі відображення, в тому числі в паперовій копії. Електронна копія електронного документа засвідчується в порядку, встановленому законом. Згідно із Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг» копією документа на папері для електронного документа є візуальне подання електронного документа на папері, яке засвідчене в порядку, встановленому законодавством [2].

З аналізу цих норм можна зробити висновок, що роздрукування електронного доказу не може бути достатньою для подання такого засобу доказування до суду.

Окрім того, фіксація змісту вебсторінки може здійснюватися шляхом його збереження на відповідних носіях (CD, DVD, магнітних дисках тощо), яке може доповнювати саму роздрукування з веб-сайту. У п. 46 Постанови Пленуму ВГС України від 17.10.2012 р. № 12 вказується на можливість проведення відео-, аудіозапису процесу дослідження будь-якою заінтересованою особою сайту, стосовно якого є відомості використання його з порушенням авторських чи суміжних прав [3]. Такий запис, здійснений на електронному чи іншому носії (жорсткому диску комп'ютера, дискеті, диску для лазерних систем зчитування, іншому носії інформації), подається до суду із зазначенням того, коли, ким і за яких умов цей запис здійснено, і може бути речовим доказом у справі.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Підводячи підсумки дослідження, слід зазначити, що застосування електронних доказів у цивільному судочинстві надає більше можливостей для доказування. Вибір того чи іншого способу фіксації електронних доказів має відбуватися з урахуванням властивостей таких доказів. Електронні докази слід подавати в електронній та паперових копіях, засвідчивши копії та надіславши іншим учасникам справи. Перед використанням доказів слід зробити фіксацію електронного доказу. У фіксації

електронних доказів може допомогти експертна установа, профільні організації, онлайн-сервіси, власний огляд та протоколи фіксації.

Попри позитивні зміни в питанні застосування електронних доказів у цивільному судочинстві, слід відзначити, що немає чіткого законодавчого врегулювання ряду важливих питань, зокрема, дискусійними залишаються питання огляду електронних доказів та необхідність у залученні експертів, адже слід з'ясувати, чи є в суду технічна можливість провести огляд електронних доказів або слід забезпечити таку можливість доступом до мережі Інтернет.

Залишається відкритим і питання щодо надійності та правильного збереження й передання електронного доказу до суду, адже його можна легко видалити чи змінити, особливо якщо йдеться про публікації в соціальних мережах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 р. *БВР*. 2017. № 48. Ст. 436. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

2. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.

3. Постанова Пленуму ВГС України від 17.10.2012 р. № 12 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-12>.

4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27.11.2019 р. у справі №667/266/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86207417>

5. Рішення Печерського районного суду м. Києва від 24 травня 2017 р. у справа №757/43218/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66859813>.

6. Ухвала Апеляційного суду м. Києва у справі №757/16817/16-ц від 17.05.2017 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66563382>

7. Дрогозюк К. Способи фіксації електронних доказів, отриманих із соціальних мереж, у цивільному процесі України. *Юридичний вісник*. 2020/4. URL: <http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/1974>.

8. Мисник Н. Електронні докази в суді: вирішення проблем доказування чи поле для фальсифікацій. *Юридична газета*. № 19 (673). 2019. URL: <http://yuv-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/elektronni-dokazi-v-sudivirishennya-problem-dokazuvannya-chipole-dlya-falsifikacij.html>

9. Павлова Ю.С. Правовий статус електронних доказів у світлі нового процесуального кодексу України. *Право і суспільство*. 2017. № 6. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/6_2017/part_1/13.pdf.

10. Штефан А.С. Веб-сайт і веб-сторінка як докази у цивільному судочинстві. *Судова апеляція*, 2017. № 4 (49). URL: file:///C:/Users/Home/Downloads/Suap_2017_4_11.pdf.

REFERENCES:

1. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18 bereznia 2004 roku № 1618-IV v redaktsii Zakonu № 2147-VIII vid 03.10.2017, VVR, 2017, № 48, st. 436. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

2. Zakon Ukrainy «Pro elektronni dokumenty ta elektronni dokumentoobih» vid 22 travnia 2003 roku № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.

3. Postanova Plenumu VHS Ukrainy vid 17.10.2012 r. № 12 «Pro deiaki pytannia praktyky vyrishennia sporiv, poviazanykh iz zakhystom prav intelektualnoi vlasnosti». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-12>.

4. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 27.11.2019 r. u spravi № 667/266/15 ts. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86207417>.

5. Rishennia Pecherskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 24 travnia 2017 r. u sprava №757/43218/16-ts. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66859813>

6. Ukhvala Apeliatsiinoho sudu m. Kyieva u spravi № 757/16817/16-ts vid 17.05.2017 r. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66563382>.

7. Drohoziuk K. Sposoby fiksatsii elektronnykh dokaziv, otrymanykh iz sotsialnykh merezh, u tsyvilnomu protsesi Ukrainy. *Yurydychnyi visnyk*. 2020/4. URL: <http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/1974>.

8. Mysnyk N. Elektronni dokazy v sudi: vyrishennia problem dokazuvannia chy pole dlia falsyfikatsii. *Yurydychna hazeta*. № 19 (673). 2019. URL: <http://yuv-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/elektronni-dokazi-v-sudivirishennya-problem-dokazuvannya-chipole-dlya-falsifikacij.html>.

9. Pavlova Yu.S. Pravovy status elektronnykh dokaziv u svitli novoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy. *Pravo i suspilstvo*. № 6/2017. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/6_2017/part_1/13.pdf.

10. Shtefan A.S. Veb-sait i veb-storinka yak dokazy u tsyvilnomu sudochynstvi. *Sudova apeliatsiia*. № 4(49)/2017. URL: file:///C:/Users/Home/Downloads/Suap_2017_4_11.pdf.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2021

ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

Збірник наукових праць

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Випуск 10

Літературний редактор – Муравицька Н. О.

Коректор – Мох О. П.

Комп'ютерний макет видавництва

Львівського торговельно-економічного університету

Електронна версія : <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law>

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 11,03. Ум.-друк. арк. 12,55. Зам. № 1121/416

Підписано до друку 17.11.2021 року. Наклад 300 прим.

Віддруковано в друк. видавництва Львівського торговельно-економічного університету
79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10. Тел. 244-40-19. e-mail drook@ukr.net
Свідоцтво Держкомітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України
серія ДК № 5149 від 15.07.2016 р.